

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КЛИЧКОВ АНДРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 351.74; 347.131

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПІДСТАВИ І ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ
ТА ОГОЛОШЕННЯ ЇЇ ПОМЕРЛОЮ В УКРАЇНІ**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. О. Кличков**

Науковий керівник: **Заїка Юрій Олександрович**, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Кличков А. О. Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням проблематики підстав і цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні.

Розглянуто теоретико-правові засади й іноземний досвід становлення і розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. Визначено стан наукового розроблення, окреслено методологію правового дослідження визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, здійснено ретроспективний аналіз становлення інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою й оголошення померлою. Проаналізовано іноземний досвід становлення і розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою.

Основою методології дослідження підстав і цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні стали загальні методи пізнання (логічний, історичний, системний, спостереження, моделювання та порівняльний) і спеціальні методи (формально-юридичний, соціологічний, статистичний).

Наукові дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою в науці цивільного права не є багатоманітними. Певна обмеженість наукового пошуку пов'язана з напрямками дослідження. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою можливо вивчати як з позицій матеріального, так і процесуального права. Дослідження інституту визнання

фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою детермінується позиціями вдосконалення діяльності й посиленням взаємодії органів поліції з іншими державними, правоохоронними органами щодо розшуку таких осіб і процесуальними аспектами в контексті нової редакції Цивільного процесуального кодексу України.

Здійснено цивільно-правову характеристику визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, у межах якої досліджено поняття і підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою, а також участь підрозділів Національної поліції України у встановленні фактів безвісної відсутності фізичних осіб.

На підставі аналізу цивільного законодавства й досліджень іноземних та українських вчених запропоновано визначати правовий статус особи, зниклої безвісти, як наближений до безвісної відсутності, оскільки з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи безвісти та її розшук або за рішенням суду породжуються такі правові наслідки: цивільна правоздатність такої особи не зменшується; над майном і дітьми такої особи встановлюється опіка в порядку цивільного законодавства; сімейний стан такої особи до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою є незмінним; зберігаються трудові права й обов'язки до моменту набуття відповідним рішенням суду законної сили та отримання його роботодавцем.

Доведено, що сукупність цивільних прав, обов'язків й інтересів «особи, зниклої безвісти», «особи, зниклої безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом» та «особи, зниклої безвісти за особливих обставин», є цілком тотожними в контексті таких правових наслідків, як встановлення опіки над майном до ухвалення судом рішення про визнання особи безвісно відсутньою або ж їх припинення за недоцільністю в разі прийняття

відповідних рішень уповноваженими органами з розшуку (обліку) осіб, зниклих безвісти, чи за власним бажанням заявників (заінтересованих осіб).

Удосконалено положення про те, що оголошення фізичної особи померлою – це засвідчення високого ступеня ймовірності смерті особи на підставі судового рішення з метою усунення невизначеності, яка склалася щодо правовідносин за участю особи з підстав, передбачених Цивільним кодексом України.

Увагу акцентовано на тому, що під час оголошення фізичної особи померлою необхідно враховувати такі позиції: зникнення фізичної особи може бути пов'язаним із психічним або фізіологічним станом здоров'я чи організму; за умови наявності психофізіологічних розладів здоров'я в особі, яка відсутня за постійним місцем проживання, або немає відомостей про місце її перебування, строки звернення до суду щодо визнання такої особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинні бути тривалішими, ніж законодавчо встановлені, водночас строк повинен бути менш тривалим, якщо ймовірність зникнення особи або її смерті підвищується у зв'язку з конкретними обставинами (літній вік, невиліковна хвороба).

Встановлено, що суб'єктний склад зниклих безвісти осіб, які підлягають розшуку органами Національної поліції України, доцільно розподіляти на категорії за такими критеріями: а) фізичні особи з повною цивільною дієздатністю (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також особи, які не усвідомлюють значення власних дій та (або) не можуть керувати ними, проте в судовому порядку не визнані обмежено дієздатними чи недієздатними); б) особи з вадами волі (малолітні, неповнолітні особи, обмежено дієздатні й недієздатні особи); в) фізичні особи – боржники.

Окрему категорію фізичних осіб, які можуть бути визнані безвісно відсутніми, у сучасних умовах становлять представники правоохоронних та інших силових відомств, яких можна поділити на три групи: а) могли бути загиблими чи страченими в полоні, чиї тіла могли залишитися на місці бою

або поховані в безіменних могилах; б) яких імовірно насильно утримують у полоні незаконних збройних формувань; в) є ймовірність їх переходу на бік ворога або втечі із зони проведення операції Об'єднаних сил чи території іншого збройного конфлікту. Запропонований поділ сприятиме вдосконаленню умов визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в контексті строків такого визнання.

Досліджено цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, у контексті чого проаналізовано судову практику визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою, розглянуто особливості зміни або припинення майнових та особистих немайнових правовідносин як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення померлою та правові наслідки появи безвісно відсутньої особи чи оголошеної померлою.

Деякі аспекти судової практики є підґрунтям для таких правових позицій: під час здійснення правомочностей щодо права користування та розпорядження своїм майном власник (титульний володілець) у випадках учинення перепон може вимагати їх усунення. Так, можливим є варіант зняття особи з реєстрації за місцем проживання, якщо буде пред'явлено за вибором власника таку вимогу: визнати особу безвісно відсутньою або оголосити фізичну особу померлою; у справах про визнання права власності на об'єкти незавершеного будівництва в порядку спадкування, якщо це пов'язано з безвісною відсутністю чи оголошенням фізичної особи померлою, у більшості цивільних справ відповідачем призначають орган місцевого самоврядування навіть тоді, коли матеріали справи підтверджують, що майно фактично належить іншій особі й лише вона повинна бути відповідачем у справі за таким позовом. Судова практика щодо безвісної відсутності чи оголошення фізичної особи померлою засвідчує, що в деяких випадках позов про визнання права власності за набувальною давністю може приховувати інші правовідносини між зацікавленими сторонами. Типові помилки заявників у цих справах полягають у тому, що обов'язок

доказування тих обставин, на які посилається заявник як на підставу своїх вимог, покладено саме на нього, водночас за умов неможливості подання потрібних доказів або виникнення складнощів у поданні цих доказів заявник має право заявити клопотання про забезпечення цих доказів, чим у процесі розгляду заявники здебільшого не користуються.

Встановлено, що норми чинного законодавства у сфері охорони порушених, невизнаних або оспорюваних прав, обов'язків й інтересів осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошеними померлими, зводяться до захисту майнової сфери таких осіб. Немайновій сфері таких осіб законодавець приділяє мало уваги, окреслюючи позиції щодо права на шлюб і сім'ю та права на працю. Інші немайнові права (зокрема, права інтелектуальної власності, частково – і корпоративні права) захищаються, змінюються або ж припиняються в порядку спадкових правовідносин.

Акцентовано, що зміна майнових прав та обов'язків у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти й оголошення її померлою може полягати в зміні суб'єктного складу чи змісту, а подеколи – і в зміні об'єкта правовідносин. Межі здійснення цивільних прав та інтересів у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою визначені правомірною поведінкою особи – правонаступника. Права й інтереси правонаступника підлягатимуть правовому захисту лише за умов правомірності дій останнього.

Аргументовано, що зміна, виникнення або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пов'язані з юридичними фактами (юридичним складом) за такою послідовністю: 1) настання юридичних фактів, закріплених у ст. 43 та 46 Цивільного кодексу України; 2) звернення до суду з відповідною заявою та набрання рішенням суду законної сили; 3) здійснення уповноваженими особами обов'язків на користь або в інтересах безвісно відсутньої або оголошеної померлою особи, а також в інтересах

інших заінтересованих осіб (погашення за рахунок її майна боргів, управління майном тощо).

Доведено, що чинне законодавство переважно пов'язує поновлення прав та обов'язків особи, яка була визнана безвісно відсутньою, зниклою безвісти або оголошеною померлою, у випадках її появи з її майновою сферою (майном). Позиції законодавця щодо поновлення немайнових прав є лімітованими.

Увагу зосереджено на тому, що поновлення окремих немайнових прав (права на таємницю особистого життя, права на шлюб, права на батьківство й материнство) є неможливим за допомогою таких спеціальних способів захисту, закріплених у ст. 276 Цивільного кодексу України, як учинення необхідних дій для його негайного поновлення, поновлення порушеного права судом або відшкодування моральної шкоди.

Констатовано, що досі не сформовано правових механізмів повернення коштів у випадках, якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність Автономної Республіки Крим та непідконтрольних територій на Сході України й було реалізоване.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання розроблених пропозицій та висновків: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні; у законотворчій діяльності – у процесі вдосконалення Цивільного кодексу України й інших нормативно-правових актів з питань регулювання визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою; у правозастосовній діяльності – під час розгляду судами справ окремого провадження; у навчально-методичній роботі – для підготовки та викладання навчальної дисципліни «Цивільне право і процес», а також укладання підручників і навчальних посібників із цивільного та цивільно-процесуального права.

Ключові слова: безвісна відсутність, особа, оголошена померлою, збройний конфлікт, особа, місце перебування якої невідоме, правовий статус, цивільне право, цивільне судочинство, майнові права, немайнові права, зміна цивільних правовідносин, припинення відносин.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кличков А. О. Окремі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 166–172.

2. Кличков А. О. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою як предмет дисертаційних досліджень в Україні – сучасний стан. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 4. С. 147–158.

3. Кличков А. О. Поняття та підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою у контексті проведення антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6, т. 1. С. 90–96.

4. Кличков А. А. Анализ судебной практики признания физического лица безвестно отсутствующим и объявление его умершим. *Право и Закон*. 2017. № 4. С. 54–61.

5. Кличков А. О. Зміна або припинення майнових та особистих немайнових правовідносин як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 28–35.

6. Кличков А. О. Правові наслідки появи безвісно відсутньої особи, зниклої безвісти та оголошеної померлою. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. С. 111–118.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кличков А. О. Окремі аспекти видачі свідоцтв про право на спадщину внаслідок визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції в Україні та у світовій науці* : матеріали круглого столу (Дніпро, 15 листоп. 2016 р.) / відп. ред. І. С. Тімуш. Дніпро : Середняк Т. К., 2016. С. 38–42.

2. Кличков А. О. Українська цивілістична термінологія: поняття та проблеми. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 149–151.

3. Кличков А. О. Оголошення померлими осіб, які зникли в зоні проведення антитерористичної операції. *Юридична наука: сучасний стан, перспективи, інновації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 7 груд. 2016 р.) / [редкол.: А. В. Краснощок (голов. ред.) та ін.]. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2016. С. 107–110.

4. Кличков А. О. Оголошення померлою особу, яка пропала в зоні бойових дій (АТО). *Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності* : матеріали круглого столу (Дніпро, 20 січ. 2017 р.) / [відп. ред.: С. В. Губарєв, О. О. Лов'як]. Дніпро : Середняк Т. К., 2017. С. 18–25.

5. Кличков А. О. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення особи померлою. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (Київ, 21 квіт. 2017 р.) / [відп. ред. С. В. Губарєв, О. О. Лов'як]. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 41–48.

6. Кличков А. О. Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою. *Сучасні правові системи світу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 трав. 2017 р.) / [відп. ред.: С. В. Губарєв, М. І. Кагадій]. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 232–236.

7. Кличков А. О. Зарубіжний досвід становлення та розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 31 трав. 2017 р.) / [відп. ред.: С. В. Губарєв, О. О. Лов'як]. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 22–30.

8. Кличков А. О. Припинення трудового договору (контракту), укладеного всупереч вимогам закону України «Про запобігання корупції». *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. URL: <https://www.naiau.kiev.ua/naukova-diyalnist>.

9. Кличков А. О. Аспекти подання декларацій родичами осіб, що визнані зниклими безвісти. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 2. С. 369–372.

SUMMARY

Klychkov A. The grounds and civil consequences of the confession of a physical person missing and declaring her dead in Ukraine. – Qualifying paper published as manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

As a result of the conducted scientific research, based on the analysis of the positions of domestic and foreign scientists, the current Ukrainian and international legislation, the generalization of judicial and notaries practice, the following list of conclusions and proposals on improving the grounds and civil legal consequences of the recognition of a physical person is missing and the declaration of the deceased in Ukraine. An analysis of foreign law has shown that the institution of declaring a person missing or dead does not exist in all countries. In the states in which it is present, there are substantive rules that are different in relation to the regulation of the terms and conditions for the declaration of a person missing from the law, the consequences of a false absence in comparison with Ukraine.

The author's definition of an unknown absence is proposed, which should be understood as a complex of law-making, law-abiding and law-abiding legal facts established by the court, the objective conditionality of which is necessary for the realization by other participants of the legal relations of their subjective rights and obligations.

It is argued that the legal status of the missing (missing) persons in the activities of the bodies of the national police of Ukraine is differentiated according to the subject structure, namely: a) individuals (ordinary citizens); b) children; c) the individual debtor.

It is proved that a separate group of missing persons in modern conditions consists of servicemen, who, in their turn, are divided into three categories: a) dead or executed in captivity whose bodies either remain at the battlefield or are often buried in unnamed graves; b) are in captivity of the "official" structures of

separatists or are forcibly detained in other illegal armed formations; c) moved to the side of the enemy or fled from the zone of the United Nations.

It has been established that the change, occurrence or termination of property and personal non-property rights in cases of recognition of a physical person missing, missing and declaration of death is associated with the legal composition of the sequential accumulation of elements, which is characterized by the following sequence: 1) the onset of legal facts, enshrined in Articles 43 and 46 of the Civil Code of Ukraine; 2) appeal of interested persons to the court or to the notary's bodies and their legal force; 3) the exercise by authorized persons of civil rights and obligations on the absence of a missing person, a missing person or a deceased person (repayment due to the property of his debts, property management in the interests of such persons).

It is determined that the legal statuses of the "missing person" and "person whose place of residence is unknown" are the transitive legal statuses of a person with specific legal consequences for the establishment of custody of property until the court decides to recognize a person as missing or to terminate it for impracticability, in the case of making appropriate decisions by the authorized bodies for the registration / tracing of persons missing or at their own request applicants / interested persons.

It is clarified that the current legislation, for the most part, links the renewal of rights and obligations of a person who was found missing, missing or declared dead in cases of its appearance with its property sphere. The position of the legislator regarding the renewal of non-property rights is rather limited.

Improvement of the justification that the announcement of an individual's deceased is a statement of a high degree of probability of death of a person on the basis of a court decision in order to eliminate the uncertainty that has developed in relation to the legal relationship with the participation of a person on the grounds provided by the Central Committee of Ukraine.

The following legal positions are outlined: a) in the case of any restrictions on the exercise of the right to use and dispose of his property, the owner has the

right to demand the removal of the relevant obstacles, in particular by removing the person from the registration of the place of residence, but at the same time presenting one of the following requirements: recognition of a person without a missing one; about the declaration of a dead person; b) in cases concerning the recognition of the right of ownership to objects of unfinished construction in the order of inheritance, if it is connected with the absence of a missing person or the declaration of an individual deceased, the defendant in most cases is indicated by the local self-government body, even when it is seen from the case file that in fact the property belongs to another person and it should be the defendant for such a suit; c) In the relationship of an unknown absence or declaration of an individual, the death claim for the recognition of title to the statute of limitations actually hides other legal relationships between the parties concerned.

It was established that the limits of realization of civil rights in the course of changing the property rights in cases of recognition of a physical person missing, disappearing and declaring her dead determine the lawful behavior of the successor, since its actions within the civil rights are subject to legal protection, in contrast to acts committed outside the limits of law.

Special methods of protection and renewal of personal non-property rights enshrined in Art. 276 of the Civil Code of Ukraine, in the context of the study, do not extend to individual non-property rights and can not be renewed with the protection methods specified in this norm. Difficulty may cause renewal of non-property rights in the event of violation of the right to privacy, renewal of the right to marriage, renewal of the right to fatherhood in cases of adoption.

Key words: missing person, person declared dead, armed conflict, person whose place of residence is unknown, legal status, civil law, civil proceedings, property rights, non-property rights, change of civil legal relations, termination of relations.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ASSOCIATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Кличков А. О. Окремі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 166–172.

2. Кличков А. О. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою як предмет дисертаційних досліджень в Україні – сучасний стан. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 4. С. 147–158.

3. Кличков А. О. Поняття та підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою у контексті проведення антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6, т. 1. С. 90–96.

4. Кличков А. А. Анализ судебной практики признания физического лица безвестно отсутствующим и объявление его умершим. *Право и Закон*. 2017. № 4. С. 54–61.

5. Кличков А. О. Зміна або припинення майнових та особистих немайнових правовідносин як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 28–35.

6. Кличков А. О. Правові наслідки появи безвісно відсутньої особи, зниклої безвісти та оголошеної померлою. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. С. 111–118.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

1. Кличков А. О. Окремі аспекти видачі свідоцтв про право на спадщину внаслідок визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її

померлою. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції в Україні та у світовій науці* : матеріали круглого столу (Дніпро, 15 листоп. 2016 р.) / відп. ред. І. С. Тімуш. Дніпро : Середняк Т. К., 2016. С. 38–42.

2. Кличков А. О. Українська цивілістична термінологія: поняття та проблеми. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 149–151.

3. Кличков А. О. Оголошення померлими осіб, які зникли в зоні проведення антитерористичної операції. *Юридична наука: сучасний стан, перспективи, інновації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 7 груд. 2016 р.) / [редкол.: А. В. Краснощок (голов. ред.) та ін.]. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2016. С. 107–110.

4. Кличков А. О. Оголошення померлою особу, яка пропала в зоні бойових дій (АТО). *Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності* : матеріали круглого столу (Дніпро, 20 січ. 2017 р.) / [відп. ред.: С. В. Губарєв, О. О. Лов'як]. Дніпро : Середняк Т. К., 2017. С. 18–25.

5. Кличков А. О. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення особи померлою. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (Київ, 21 квіт. 2017 р.) / [відп. ред. С. В. Губарєв, О. О. Лов'як]. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 41–48.

6. Кличков А. О. Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою. *Сучасні правові системи світу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 трав. 2017 р.) / [відп. ред.: С. В. Губарєв, М. І. Кагадій]. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 232–236.

7. Кличков А. О. Зарубіжний досвід становлення та розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 31 трав. 2017 р.) / [відп. ред.: С. В. Губарєв, О. О. Лов'як]. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 22–30.

8. Кличков А. О. Припинення трудового договору (контракту), укладеного всупереч вимогам закону України «Про запобігання корупції». *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. URL: <https://www.naiau.kiev.ua/naukova-diyalnist>.

9. Кличков А. О. Аспекти подання декларацій родичами осіб, що визнані зниклими безвісти. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 2. С. 369–372.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	19
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ Й ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГОЛОШЕННЯ ПОМЕРЛОЮ	30
1.1. Стан наукової розробки й методологія правового дослідження визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою	30
1.2. Ретроспективний аналіз становлення інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою	51
1.3. Іноземний досвід становлення і розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою	67
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГОЛОШЕННЯ ПОМЕРЛОЮ	77
2.1. Поняття та підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою	77
2.2. Поняття та підстави оголошення фізичної особи померлою	93
2.3. Правове регулювання встановлення фактів безвісної відсутності фізичних осіб підрозділами Національної поліції України	105
Висновки до розділу 2	114
РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГОЛОШЕННЯ ПОМЕРЛОЮ	117

3.1. Зміна або припинення майнових й особистих немайнових правовідносин як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою	117
3.2. Правові наслідки появи безвісно відсутньої особи й оголошеної померлою	136
3.3. Інтерпретаційно-правова і правозастосовна діяльність судів у сфері визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою	149
Висновки до розділу 3	160
ВИСНОВКИ	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	169
ДОДАТКИ	193

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МВС	Міністерство внутрішніх справ
ООС	операція Об'єднаних сил
СК	Сімейний кодекс
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Геополітична ситуація на Сході України в умовах проведення операції Об'єднаних сил (ООС) спонукає до переосмислення положень інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні. Обґрунтування теми дослідження пов'язане насамперед із набранням чинності Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», який визначає особливості правового статусу таких осіб. Правовий статус, зміна або припинення майнових та особистих немайнових прав безвісно відсутніх осіб, осіб, оголошених померлими, за положеннями Цивільного кодексу (ЦК) України різняться з позиціями зазначеного Закону, що спричиняє певні складнощі правозастосування. Своєю чергою чинна редакція Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» й окремі положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» вносять корективи в тлумачення безвісної відсутності, оскільки передбачають можливість настання пенсійного забезпечення в разі безвісної відсутності на інших підставах, про які не йдеться в ЦК та Цивільному процесуальному кодексі (ЦПК) України, а саме без необхідності звернення до суду.

Крім того, актуальність цього дослідження зумовлена потребами вдосконалення діяльності органів поліції щодо розшуку безвісно зниклих осіб і процесуальними аспектами нової редакції ЦПК України.

Проблемні питання, пов'язані з підставами й цивільно-правовими наслідками визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, повсякчас є предметом наукового інтересу вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою зробили науковці дореволюційного періоду, такі як: М. І. Брун [16], Я. А. Конторович [71], А. Д. Любавський [91]. З-поміж робіт дослідників радянського періоду слід виокремити напрацювання

А. Г. Потюкова [127], М. Г. Стучинського [190], А. К. Юрченка [232; 233]. У сучасній українській цивілістиці окреслені аспекти вивчали В. Г. Бобко, Т. В. Боднар, О. Г. Братель, М. К. Галянтич, І. В. Дзера, А. С. Довгерт, Ю. О. Заїка, А. В. Зинов'єва, А. В. Коструба, О. В. Кохановська, Т. В. Корчак, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнєцова, О. Є. Кухарєв, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. Д. Пленюк, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Харитонов, М. М. Ясинок, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка та ін.

Доцільність і своєчасність цього дослідження засвідчені й тим, що більшість вагомих праць, присвячених інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, було здійснено на підставі нормативно-правових актів Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР).

Водночас поза увагою вчених залишилися питання, пов'язані з правовими наслідками появи безвісно відсутньої особи чи оголошеної померлою, особливостями зміни або припинення майнових та особистих немайнових відносин у досліджуваному контексті. Також було прийнято низку законодавчих змін, переважна більшість з яких припадає на 2017–2018 роки, тому значна кількість правових норм потребує переосмислення. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою розглядали українські науковці здебільшого з позицій процесуального права. У зв'язку із цим нагальною є потреба теоретичного дослідження напрямів удосконалення та переосмислення правових положень інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення померлою в сучасних умовах (проведення ООС).

У контексті української цивілістики фундаментальними є наукові дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою В. Г. Бобка «Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою (2006); А. В. Зинов'євої «Безвісна відсутність фізичної особи: матеріальний та процесуальний аспекти» (2011); М. М. Ясинка «Особливості окремого

провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика» (2011); Т. В. Корчак «Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою за законодавством України» (2017).

Зазначене засвідчує необхідність системного аналізу низки загальнотеоретичних і практичних питань інституту визнання особи безвісно відсутньою та оголошення померлою і формування науково обґрунтованих положень подальшого вдосконалення цивільних правовідносин.

Окреслені обставини й обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до основних положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності правоохоронних органів України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 16 березня 2015 року № 275, планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2019 роки.

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 30 вересня 2016 року (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є комплексний аналіз проблем інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, а також розроблення пропозицій з удосконалення чинного законодавства.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

– дослідити стан наукового розроблення та визначити методологію дослідження визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення померлою;

- проаналізувати етапи становлення інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою;
- виокремити особливості іноземного досвіду становлення і розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою;
- удосконалити визначення поняття та розглянути підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою;
- удосконалити дефініцію поняття та з'ясувати підстави оголошення фізичної особи померлою;
- схарактеризувати правове регулювання встановлення фактів безвісної відсутності фізичних осіб підрозділами Національної поліції України;
- розглянути інтерпретаційно-правову і правозастосовну діяльність судів у сфері *визнання фізичної особи безвісно відсутньою* та оголошення її померлою;
- окреслити особливості зміни або припинення майнових й особистих немайнових правовідносин як наслідку визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою;
- розробити пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства щодо правових наслідків появи безвісно відсутньої особи й оголошеної померлою.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою.

Предмет дослідження становлять підстави й цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні.

Методи дослідження обрано відповідно до поставленої мети й завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Зокрема, методи *аналізу* та *синтезу* надали можливість виокремити предмет дослідження (підстави й цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та

оголошення її померлою в Україні), його складові. Методи *індукції* та *дедукції* використано для визначення: понятійних ознак підстав визнання фізичної особи безвісно відсутньою (підрозділ 2.1), підстав оголошення фізичної особи померлою (підрозділ 2.2). *Діалектичний метод* передбачав застосування таких категорій діалектики, як форма та зміст, сутність і явище, структура й елемент, що дало змогу з'ясувати особливості зміни або припинення майнових та особистих немайнових правовідносин як наслідку визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою (підрозділ 3.2), правові наслідки появи особи, яку було оголошено померлою (підрозділ 3.3). На підставі *логічного методу* сформовано аргументовані наукові висновки щодо необхідності розроблення та впровадження відповідних законодавчих змін (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2, 3.3). *Історичний метод* надав можливість визначити особливості становлення інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою (підрозділ 1.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для виявлення спільних і відмінних ознак національного й іноземного законодавства у сфері регулювання інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою (підрозділ 1.3), зіставлення різних наукових поглядів із цього приводу. *Формально-юридичний метод* використано під час дослідження чинного законодавства, присвяченого регулюванню інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2, 3.3).

Під час опрацювання основних положень дисертаційного дослідження було проаналізовано нотаріальну практику видачі свідоцтв про право на спадщину внаслідок оголошення фізичної особи померлою та положення судової практики (70 цивільних справ).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням підстав і цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні.

За результатами здійсненого наукового дослідження сформульовано низку нових положень, висновків і рекомендацій, розроблених особисто дисертантом, а саме:

вперше:

– запропоновано визначати правовий статус особи, зниклої безвісти, як наближений до безвісної відсутності, оскільки з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи безвісти та її розшук або за рішенням суду породжуються такі правові наслідки: цивільна правоздатність такої особи не зменшується; над майном і дітьми такої особи встановлюється опіка в порядку цивільного законодавства; сімейний стан такої особи до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою є незмінним; зберігаються трудові права й обов'язки до моменту набуття відповідним рішенням суду законної сили та отримання його роботодавцем;

– залежно від правових наслідків, що виникають унаслідок встановлення відповідного правового статусу, запропоновано осіб, місце проживання яких є невідомим, а також немає відомостей про місце їх перебування, розподіляти за такими категоріями: особи, що зникли безвісти; особи, визнані безвісно відсутніми; особи, оголошені померлими;

– доведено, що сукупність цивільних прав, обов'язків й інтересів «особи, зниклої безвісти», «особи, зниклої безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом» та «особи, зниклої безвісти за особливих обставин» є цілком тотожною в контексті таких правових наслідків, як встановлення опіки над майном до ухвалення судом рішення про визнання особи безвісно відсутньою або ж їх припинення за недоцільністю в разі прийняття відповідних рішень уповноваженими органами з розшуку (обліку) осіб, зниклих безвісти, чи за власним бажанням заявників (заінтересованих осіб);

– встановлено, що суб'єктний склад зниклих безвісти осіб, які підлягають розшуку органами Національної поліції України, доцільно розмежовувати на категорії за такими критеріями: а) фізичні особи з повною

цивільною дієздатністю (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також особи, які не усвідомлюють значення своїх дій та (або) не можуть керувати ними, але в судовому порядку не визнані обмежено дієздатними чи недієздатними); б) особи з вадами волі (малолітні, неповнолітні особи, обмежено дієздатні й недієздатні особи); в) фізичні особи – боржники;

– доведено, що окрему категорію фізичних осіб, які можуть бути визнані безвісно відсутніми в сучасних умовах, становлять представники правоохоронних та інших силових відомств, яких поділяють на три групи: а) могли бути загиблими чи страченими в полоні, чиї тіла могли залишитися на місці бою або поховані в безіменних могилах; б) яких імовірно насильно утримують у полоні незаконних збройних формувань; в) є ймовірність їх переходу на бік ворога або втечі із зони проведення ООС чи території іншого збройного конфлікту. Такий поділ сприятиме вдосконаленню умов визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в контексті строків такого визнання;

– аргументовано, що зміна, виникнення або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пов'язані з юридичними фактами (юридичним складом) за такою послідовністю: 1) настання юридичних фактів, закріплених у ст. 43 та 46 ЦК України; 2) звернення до суду з відповідною заявою і набрання рішенням суду законної сили; 3) здійснення уповноваженими особами обов'язків на користь або в інтересах безвісно відсутньої чи оголошеної померлою особи, а також в інтересах інших заінтересованих осіб (погашення за рахунок її майна боргів, управління майном тощо);

удосконалено:

– положення про те, що поновлення окремих немайнових прав (права на таємницю особистого життя, права на шлюб, права на батьківство й материнство) є неможливим за допомогою таких спеціальних способів

захисту, закріплених у ст. 276 ЦК України, як учинення необхідних дій для його негайного поновлення, поновлення порушеного права судом або відшкодування моральної шкоди;

– твердження про те, що межі здійснення цивільних прав та інтересів у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пов'язані з правомірною поведінкою особи – правонаступника. Права й інтереси правонаступника підлягатимуть правовому захисту лише за умов правомірності дій останнього;

дістало подальший розвиток:

– положення про те, що підстави оголошення фізичної особи померлою в сучасних умовах переважно пов'язані з наявністю збройних чи військових конфліктів, надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру або інших подій, що можуть спричинити загибель людей;

– теза про те, що поновлення прав та обов'язків особи, яка була визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою, у випадках її появи пов'язані здебільшого з майновою сферою (майном) такої особи;

– дефініція безвісної відсутності, яку тлумачать як засвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування), і це породжує сукупність правоутворюючих, правозмінюючих та правоприпиняючих юридичних фактів, об'єктивна обумовленість яких є необхідною для реалізації іншими учасниками правовідносин своїх суб'єктивних прав й обов'язків;

– теоретичне визначення поняття «особи, зниклої безвісти» як фізичної особи, стосовно якої немає жодної інформації щодо її місця перебування у зв'язку з імовірним її перебуванням у зоні воєнних дій, збройного конфлікту під час проходження нею військової служби, заворушеннями всередині держави або у зв'язку з надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити загибель людей.

На підставі цих положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації українського законодавства. Зокрема, запропоновано: до ч. 2 ст. 48 ЦК України додати норму такого змісту: «Особа, яка володіла майном безвісно відсутньої, зниклої безвісти або особи, оголошеної померлою, у випадках появи останньої має право вимагати повернення виконаних нею поліпшень, якщо це не призведе до пошкодження майна, або ж відшкодування витрат на поліпшення майна, з огляду на його ринкову вартість»;

– п. 1.1 глави 6 «Посвідчення фактів» Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України викласти в такій редакції: «Нотаріус за письмовою заявою фізичної особи посвідчує факт, що фізична особа є живою».

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

– *науково-дослідній роботі* – під час здійснення подальших наукових досліджень інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 6 вересня 2018 року);

– *законотворчій діяльності* – для вдосконалення положень ЦК України й інших нормативно-правових актів з питань регулювання визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою;

– *правозастосовній діяльності* – під час розгляду судами справ окремого провадження;

– *навчально-методичній роботі* – для підготовки та викладання навчальної дисципліни «Цивільне право та процес»; розроблення підручників і навчальних посібників із цивільного та цивільно-процесуального права, а також навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 12 вересня 2018 року).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях та засіданнях круглого

столу: «Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції в Україні та у світовій науці» (Київ, 15 листопада 2016 року); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 30 листопада 2016 року); «Юридична наука: сучасний стан, перспективи, інновації» (Кривий Ріг, 7 грудня 2016 року); «Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності» (Київ, 20 січня 2017 року); «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (Київ, 21 квітня 2017 року); «Сучасні правові системи світу» (Київ, 27 травня 2017 року); «Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі» (Київ, 31 травня 2017 року); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 7 грудня 2018 року); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 12 грудня 2019 року).

Структура дисертації обумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (236 найменувань на 24 сторінках) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 199 сторінок, з яких основний текст – 168 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ Й ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГОЛОШЕННЯ ПОМЕРЛОЮ

1.1. Стан наукової розробки й методологія правового дослідження визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою

Визнання громадянина безвісно відсутнім й оголошення померлим як важлива інституція цивільного законодавства спрямована на захист прав та інтересів громадян у зв'язку із призупиненням тих цивільних правовідносин, у яких вони є учасниками. У юридичній практиці наявні приклади ситуацій, коли для усунення невизначеності в цивільних правовідносинах доводиться застосовувати інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою або ж оголошувати її померлою. Використовуючи цивільно-правові норми, що утворюють цей інститут, заінтересовані особи можуть звернутися до відповідних державних органів і домогтися спростування невизначеності в цивільно-правових відносинах, учасником яких значиться відповідна особа, або ж мінімізувати несприятливі наслідки такої невизначеності.

Наукові розвідки інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою в сучасній науці цивільного права не є багатоманітними. Обмеженість наукового пошуку, на наш погляд, пов'язана з напрямками дослідження. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою можливо досліджувати з позицій як матеріального, так і процесуального права. Загальні методи, обрані для дослідження, мають поширюватися на всі однорідні правовідносини [184, с. 66–69]. Для оцінювання результатів наукових пошуків необхідно

окреслити методологію, прийнятну для виконання завдань, що постають у процесі вивчення проблематики визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою [186, с. 123].

Цивілістична наука на сучасному етапі має забезпечувати процес удосконалення цивільного законодавства України обґрунтованими висновками щодо необхідності оновлення структури ЦК України, використання новітніх юридичних конструкцій, запропонованих у процесі гармонізації та уніфікації сучасного приватного права, аналізу практичного застосування чинного законодавства [82, с. 53].

Можна констатувати, що проблемним аспектам порядку визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою за часів радянської доби було присвячено лише наукові праці таких вчених: А. К. Юрченко «Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву» (1954) [232], А. Г. Потюкова «Последствия возвращения гражданина, признанного умершим» (1958) [233, с. 15–19], Ю. О. Попової «Признание граждан безвестно отсутствующими и объявление умершими в порядке гражданского судопроизводства» (1977) [118].

У межах української цивілістики фундаментальним є наукове дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою В. Г. Бобка «Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою (2006) [8].

Практична складова одержаних результатів наукового дослідження В. Г. Бобка зумовлена тим, що на підставі аналізу матеріалів з практики, а також теоретичних досліджень чинного законодавства, що регулює підстави й порядок вирішення справ про визнання фізичних осіб безвісно відсутніми та оголошення їх померлими, автор сформулював теоретико-правові пропозиції, які можна використовувати для вдосконалення діяльності суддівського корпусу з розгляду й вирішення таких категорій справ.

Зазначений учений увагу зосередив на дослідженні порядку розгляду й вирішення категорій цивільних справ із досліджуваного питання. Поза

увагою автора залишився аналіз норм матеріального права щодо безвісної відсутності й оголошення фізичної особи померлою, а також правові аспекти участі в цих процесах правоохоронних органів і системи органів нотаріату.

Дисертаційне дослідження «Безвісна відсутність фізичної особи: матеріальний та процесуальний аспекти» 2011 року захистила А. В. Зинов'єва. Авторка зауважує, що, попри значну кількість теоретичних досліджень із цієї теми, на практиці постають проблеми в сприйнятті й тлумаченні інституту безвісної відсутності фізичної особи, які досі не дістали наукового розв'язання. Складність й актуальність цієї проблематики засвідчені тим, що безвісна відсутність регламентована нормами цивільного права, цивільного процесу та законодавством про нотаріат. Судочинство з розгляду справ щодо визнання особи безвісно відсутньою слід здійснювати в порядку окремого провадження, однак наукові дискусії з цього приводу тривають і нині [46, с. 1].

Доцільно акцентувати увагу на дисертаційному дослідженні М. М. Ясинка «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика» (2011). Учений зазначає, що інститут визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою нормативно закріплено в матеріальному праві, проте закон не змінює правового статусу особи. Правовою підставою для звернення заінтересованих осіб до суду в цій категорії справ є їхній інтерес, пов'язаний з матеріальною та нематеріальною складовими, які в першому випадку полягають у визначеності майнових прав зниклої особи щодо її майна, а в другому – до остаточної соціальної визначеності. Нематеріальною складовою такого інтересу заінтересованих осіб є: а) розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 107 Сімейного кодексу (СК) України); б) закриття кримінальної, цивільної, адміністративної справи чи виконавчого провадження; в) оспорювання батьківства (ст. 137 СК України). Такий інтерес можна поділити на: а) інтерес заявників, який полягає в зміні правового статусу зниклої особи з метою урегулювання всіх майнових питань; б) на інтерес зниклої особи, який опосередковано знаходиться у

сфері всіх її майнових прав; в) на інтерес законодавця, який на законодавчому рівні забезпечує права обох сторін як з позицій права заявника на звернення до суду, так і з позицій охорони майнових прав зниклої особи. Отже, автор зазначає, що під час встановлення юридичних фактів, якими є визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, між заінтересованими особами (заявниками) і зниклими особами виникає не спір щодо юридичного факту, а конфлікт інтересів, який може бути наявний у часі навіть після ухвалення судового рішення [236, с. 17]. Загалом робота присвячена процесуальним аспектам досліджуваного інституту.

Практичний інтерес становить дослідження Р. О. Гавріка «Законна сила судових рішень у цивільних справах» (2011). Науковець зазначає, що рішення, ухвалені у справах про обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, а також рішення про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою є незмінними з певними винятками. Суд скасовує такі рішення у випадку зміни обставин, що зумовили визнання особи недієздатною або обмеження її цивільної дієздатності, а також у випадку появи особи, щодо якої прийнято рішення про визнання її безвісно відсутньою або оголошення померлою [22, с. 11].

Матеріально-правову складову інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою можна виокремити й у дисертаційному дослідженні І. В. Дзери «Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні» (2001). Науковець зосереджує увагу на спеціальних засобах захисту права власності, які встановлено для осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими; осіб, права яких порушені внаслідок втручання органів публічної влади в здійснення правомочностей власника й видання такими органами актів; власників, права яких порушено в надзвичайних ситуаціях і в інших випадках.

Визначено, що спеціальні засоби мають як специфічні для них особливості, зумовлені суб'єктним складом уповноважених і зобов'язаних

осіб та характером правових зв'язків між ними чи іншими обставинами, так й окремими ознаками речових і зобов'язальних засобів. Вони можуть бути спрямовані як на відновлення попереднього майнового становища власника, так і на компенсацію завданих збитків. Застосування цих засобів може бути й не пов'язане з наявністю ознак правопорушення в діях конкретних осіб [35, с. 6]. Дисертаційне дослідження «Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою за законодавством України» [72] 2017 року захистила Т. В. Корчак. Робота присвячена матеріальним аспектам інституту оголошення фізичної особи померлою.

Також не можна оминати увагою і праці інших видатних українських учених. Зокрема, А. В. Коструба досліджував ознаки юридичних фактів і дійшов висновку щодо подвійного їх характеру [74; 75, с. 168–172]. Цю проблему в контексті теми нашого дослідження окреслювала й О. Ф. Скакун. Вона зазначала, що один і той самий юридичний факт може бути правоутворюючим, правозмінюючим та правоприпиняючим для суб'єктів, які є сторонами правовідносин. Авторка акумулює ідею про те, що зі смертю особа перестає існувати фізично, але цивільні відносини, у яких вона була носієм прав, інтересів та обов'язків, переживає її. Вони мовби відкриваються, готові перейти під вольовий диктат іншої особи. Одночасно це юридичний факт є і правоутворюючим, оскільки з часом виникають спадкові правовідносини [182, с. 415].

Зауважимо також, що 2014 року фундаментальну монографію «Юридичні факти в доктрині приватного права України» опублікував А. В. Коструба. Автор дослідив загальнотеоретичні підходи до розуміння юридичного факту та юридичного складу, висвітлив їхні ознаки, функції, особливості встановлення та фіксації, визначив їхню роль і місце в правовому регулюванні суспільних відносин. Також розглянув нові підходи до класифікаційного критерію юридичних фактів і юридичних складів, дефектність юридичних складів. У праці зазначено, що достовірне

встановлення юридичних фактів – необхідна передумова для коректного застосування правових норм [74, с. 280].

Питанням темпоральних властивостей юридичних фактів у цивільному судочинстві присвячено праці О. Г. Брателя [12, с. 5–10]. Важливою в контексті нашого дослідження є і монографія О. О. Кот «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики» (2017). У процесі аналізу суб'єктивного права як базової категорії цивільного права науковець приділив увагу дослідженню поняття здійснення суб'єктивних прав, його сутності, а також межах здійснення суб'єктивних прав. Зловживання матеріальними та процесуальними правами автор розглядає окремо, визначаючи спільні риси цього правового явища. Більша частина монографії присвячена проблематиці захисту суб'єктивних цивільних прав й аналізу судової практики [76].

Зауважимо також і про дисертаційне дослідження Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2015). У ній проаналізовано відносини, що складаються в процесі здійснення та захисту особистих і майнових прав батьків та дітей. Окреслено основні теоретико-методологічні засади здійснення та захисту прав батьків і дітей, обґрунтовано діяльнісну концепцію здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Визначено поняття «батьківські права», їхній правовий зміст для з'ясування особливостей їх здійснення та захисту. Обґрунтовано, що здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей як процес реалізації правомочностей, що становлять зміст сімейних прав, охоплює сукупність елементів, які утворюють механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, факультативною стадією якого є захист прав батьків і дітей. Досліджено такі елементи механізму здійснення прав батьків і дітей: юридичні факти як підстави виникнення прав батьків і дітей, суб'єктивні права матері, батька й дитини, форми здійснення, способи здійснення, суб'єкти здійснення, принципи здійснення, межі здійснення прав матері, батька і дитини. Розроблено доктринальне тлумачення основних

правових категорій і понять механізму здійснення та захисту особистих і майнових прав батьків та дітей. Виявлено теоретичні та практичні проблеми в аналізованій сфері, запропоновано шляхи їх усунення. Обґрунтовано положення щодо розвитку організаційно-правових форм захисту прав батьків і дітей, окреслено основні способи їх захисту, сформульовано пропозиції з удосконалення сімейного законодавства України в цій сфері в контексті процесів гармонізації та уніфікації національного сімейного законодавства з відповідними нормами міжнародного права [78].

Визначальною, на наш погляд, є наукова праця Р. А. Майданика «Вчення про методологію приватного (цивільного) права України. Загальні положення». Автор зазначає, що приватне (цивільне) право України методологічно має ґрунтуватися на концепції соціологічного розуміння права, якій кореспондують законодавчо сформульовані (насамперед у ЦК України) механізми розуміння права як інструменту «живого» права, згідно з яким норму права слід застосовувати і тлумачити так, щоб це відповідало реальним суспільним відносинам на момент застосування норми права. Сучасну методологію приватного (цивільного) права ліберального типу визначають дві основні концепції розуміння права – юридичного раціоналізму та юриспруденції інтересів, які сформувалися як результат тисячолітньої еволюції західної традиції права. Концепція юридичного раціоналізму визнає правом не так формально закріплену в законі «мертву» норму, як творення права внаслідок застосування права уповноваженими державними органами й приватними особами [94, с. 58–74]. Доцільно акцентувати увагу й на думці О. В. Кузьменко стосовно того, що приватне право потребує поступового впровадження європейської методології принципів приватного права [1, с. 476]

Оскільки наше дослідження охоплює аспекти іноземного досвіду становлення та розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення померлою, слід окреслити проблеми адаптації деяких цивільно-правових інститутів України до європейського права.

Визначаючи європейське право як систему принципів та юридичних норм, що сформувалися у зв'язку з утворенням і функціонуванням європейських співтовариств і Європейського Союзу, на підставі й відповідно до установчих договорів і загальних принципів права, Є. О. Харитонов зазначає, що останні в ЄС ґрунтуються на пріоритеті прав особи, закріпленому в Європейській конвенції, що враховує конституційні традиції європейських держав. Урахування таких традицій, що визначають подальший розвиток національного права держав – членів європейських співтовариств, було і залишається одним з найважливіших завдань у цій сфері. Науковець стверджує, що виконання цього завдання полегшується тим, що, оскільки аналогічні проблеми вже поставали перед більшістю країн – членів ЄС, у межах Співтовариства вже було здійснено спробу віднайдення оптимальних напрямів їхнього розв'язання, зокрема шляхом підготовки DCFR (Draft Common Frame of Reference – Проекту загальної довідкової схеми), призначенням якого саме і є вирішення низки методологічних питань у цій галузі [203, с. 6–12].

Отже, наукові напрацювання українських науковців щодо інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою ґрунтуються як на позиціях матеріального, так і процесуального права. Перевагу надавали процесуальним аспектам.

Методологічна складова нашого наукового дослідження є складним і концептуальним явищем, його результативність залежить від низки факторів об'єктивного та суб'єктивного спрямування. До останніх належить і методологія – система принципів, способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також доктрина цієї системи [52, с. 323].

Термін «методологія» походить від грецьких слів «methoges» – пізнання і «logos» – учення [79, с. 170–185]. Отже, це вчення про методи дослідження, правила мислення під час розроблення теорії науки. Поняття методології є складним, і в різних джерелах пропонують різні підходи до

його тлумачення. У деяких іноземних наукових виданнях поняття методології та методів дослідження не розмежовують.

Українські науковці методологію розглядають як учення про наукові методи пізнання, систему наукових принципів, на підставі яких здійснюють дослідження, добирають його пізнавальні засоби, методи та прийоми [79, с. 63]. Методологію науки можна також визначити як філософське вчення про систему соціально верифікованих (перевірених) принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, зокрема про форми, структуру та функції наукового пізнання [87, с. 170–185; 214, с. 11].

Методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення та конструювання методів. Поняття «методологія» має два основні значення: по-перше, це система певних правил, принципів і операцій, що застосовують у певній сфері діяльності (науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це вчення про таку систему, загальна теорія методу [108, с. 25].

Найоптимальнішим видається визначення методології як теорії методів дослідження, створення наукових концепцій як системи знань про теорію науки або системи методів дослідження. Згідно з визначенням, запропонованим авторами підручника «Організація та методика науково-дослідницької діяльності» В. М. Шейком і Н. М. Кушнарєнко, методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. На думку цих науковців, до основних функцій методології належать:

- визначення способів отримання наукових знань, що відображають динамічні процеси та явища;
- віднайдення певного шляху досягнення науково-дослідної мети;
- забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, яке вивчають;
- поповнення новою інформацією теоретичного масиву науки;

- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять у науці;
- створення системи наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, а також логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання [223, с. 12–13].

Методологія – це наука про структуру, логічну організацію, засоби й методи діяльності в загальному значенні. Здебільшого йдеться про методологію наукового пізнання, яка є сукупністю теоретичних положень про принципи побудови, форми та способи науково-пізнавальної діяльності.

Загальновизнаними є комплексність і синтетичність методологічного знання. Так, на думку Д. Л. Керимова, методологія права – це загальнонауковий феномен, що передбачає сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання та вчення про них, загально- і частково-наукові поняття й методи), розроблених усіма суспільними науками, зокрема комплексом юридичних наук, у межах яких її застосовують для пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [50, с. 52].

Продовжуючи аналіз підходів до визначення методології в праві, слід зазначити, що, на переконання П. М. Рабіновича, методологія юридичної науки – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ [162, с. 618].

Радянський правознавець В. П. Казімірчук, формулюючи визначення методології права, зауважував, що методологією правової науки є застосування системи логічних прийомів і спеціальних методів (способів) дослідження правових явищ, зумовлених теоретичними принципами матеріалістичної діалектики [49, с. 44].

На думку К. Д. Петряєва, методологія – це система сутнісних аспектів світогляду й теорії (або низки теорій), що визначають дослідницькі принципи науки [114, с. 8]. Знаний науковець М. В. Костицький визначає методологію як вчення, цілісну теорію з поняттями й категоріями, світогляд, крізь призму

яких і здійснюють пізнання з допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методики. Автор визначає поняття «метод», «методика» й «методологія». Вони, з одного боку, знаходяться в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно [73, с. 3–11].

Окреслені підходи до визначення методології права пропонують різне за обсягом (від вузького до занадто широкого) тлумачення методології права.

На нашу думку, слід акцентувати увагу на дефініції, що міститься в підручнику «Філософія права», у якій зазначено, що методологія становить керівну ідею, систему світоглядних принципів, якими супроводжується пізнання певного об'єкта (у цьому разі – права), а також обґрунтування такої ідеї. Цей підхід відповідає поширеному уявленню про те, що методом може бути будь-яке виражене в узагальненому вигляді знання, спрямоване на досягнення нового знання.

Тому в системі правознавства кожна теорія більш загального (абстрактного) рівня відіграє методологічну роль стосовно більш конкретної теорії, а також щодо практики (як безпосередньо, так й опосередковано через теорію проміжного рівня) [202, с. 27]. Аналізуючи проблемами науки цивільного процесуального права, О. В. Гетманцев поділяє її на дві діалектично взаємопов'язані, проте частково диференційовані частини: змістовну, що уособлює результати наукових досліджень, сформованих у вигляді системи знань, концепцій, теорій, понятійно-категоріального апарату, практичного досвіду, і пізнавальну, що передбачає систему методів наукового пізнання, використання яких сприяє доповненню, уточненню наявних знань, а також створює необхідні методологічні основи формування нових знань стосовно тих правових явищ, які охоплені предметом конкретної науки [26, с. 76–77].

Отже, методологія – це філософське вчення про методи пізнання та перетворення дійсності, використання принципів світогляду в процесі пізнання і практики. Головною метою методології науки є вивчення та аналіз

методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові знання в науці як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях пізнання.

Також слід зазначити, що в правознавстві є два шляхи пізнання правової матерії: аналіз норм права, практики з метою пошуку слабких місць конструкції норми права та розроблення рекомендацій з її виправлення. Така модель характерна для так званої західної доктрини права. Іншим вектором наукового дослідження є побудова філософських конструкцій, зокрема схоластичних. Окреслені позиції містять аналіз основоположних теоретичних конструкцій крізь призму їх критики чи незгоди з окремими положеннями і як наслідок – їх несприйняття сучасною доктриною цивілістичної науки. Такий шлях дедалі частіше призводить до усвідомлення своєї безперспективності, а інколи – і небезпеки та загрози для науки, передусім – для суспільствознавства чи юриспруденції.

Питання про право як про науку, на думку Р. Б. Шишки, є дискусійним серед правознавців: одні вважають право наукою, інші – мистецтвом. Для об'єктивного здійснення наукових досліджень потрібно мати певні вихідні позиції. Такими в науці завжди є аксіоми – положення, які сприймають без доведення, а ще краще – система аксіом, тобто сукупність висловлювань, що в межах певної теорії приймають як вихідні дані для доведення інших істинних положень цієї теорії. Лише через них досягають отримання під час наукового пошуку результатів [225, с. 150–153].

На цьому ґрунтується аксіоматичний метод розроблення, методи логічності та доказовості наукової концепції. Науковим категоріям вторинного рівня (похідним) повинні бути притаманні ознаки, властиві аксіомам. Якщо таких ознак немає, то цю теорію може бути відкинуто. Без аксіом правовими категоріями можна маніпулювати для досягнення певної мети. Очевидно, тому ми заперечуємо деякі нежиттєздатні концепції. Водночас необхідно зазначити, що під час визначення основних напрямів пізнання права постає завдання віднайти відповідь на три основні питання

гносеології права: 1) що пізнається в праві; 2) як пізнається право; 3) для чого пізнається право [68, с. 26].

Кожна наука повинна мати власну систему вимірювання якісних змін, оцінок, констант. Без неї вкрай проблематично дотримуватися об'єктивності під час здійснення досліджень. Наука може розвиватися виключно на суб'єктивному сприйнятті дійсності, у цьому разі – правничої. Таким чином, основне в правничій науці – пошук її аксіом, що є нелегкою справою. Зокрема, закритість й «інформаційний голод», властиві Радянському Союзу, призвели до того, що цивілістика протягом тривалого часу розвивалася виключно на основі одного поширеного на той час методу – викривлення дійсності. За цих умов сформувався синдром «страусової політики» і страху перед викриттям нежиттєздатних, надуманих теоретичних конструкцій. Це призвело до застою в науці. Під впливом цих конструкцій ми знаходимося донині [194, с. 324]. Своєю чергою Н. Р. Майданик акцентує увагу на юридичній методології вирішення цивільного спору судом. Автор зауважує, що це закономірності, методи й інструменти вирішення цивільного спору, які відображають визнану національною правовою системою модель розуміння права. Юридична методологія вирішення цивільного спору судом, яка має своїм предметом юридичні методи й інструменти, що застосовують під час вирішення цивільного спору, поширюється на сферу юридичної техніки вирішення цивільного спору, предмет якої становить певна послідовність розгляду судом як правових методів, понять і категорій, так і їх застосування в певній послідовності. У зв'язку із цим юридичну техніку вирішення цивільного спору доцільно розглядати як складову юридичної методології вирішення цивільного спору судом [93, с. 38–42].

Зазначене дає змогу стверджувати, що складність і багатогранність наукової проблеми визначення правового змісту дослідження визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою потребує певної методики дослідження, тобто застосування окремих методів чи їх системи.

Водночас методи – це впорядкована система, у якій визначають їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів, проведення операцій з теоретичним і практичним матеріалом у встановленій послідовності [77, с. 66; 101, с. 35–39].

Тож можна дійти висновку, що методологія та методи наукового дослідження співвідносяться між собою як ціле й частина, загальне й окреме, система та її компонент, тобто метод є складовою методології.

Методологія правового дослідження визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою становить об'єднання різних методів, які використовують під час дослідження, вона надає можливість визначити понятійний апарат, основні риси, особливості та зміст, а також відмінні риси комплексних суміжних правових категорій.

Із цього приводу Р. Б. Шишка зазначає, що в науці приватного права утвердилася багаторівнева концепція методології, що охоплює діалектику (від грецьк. – веду розмову, сперечаюся) – вчення про загальні закони розвитку природи, суспільства й пізнання, метафізику (те, що йде після фізики); на відміну від старої метафізики, нова визнає загальний зв'язок явищ і забезпечує пошуки оптимальних засобів тлумачення розвитку. Водночас частина рукописів досліджень не містять і натяку на критику окремих наукових положень, а зводяться лише до констатації наявних робіт і висловлених наукових положень без зазначення їх переваг, підтвердження чи впровадження на практиці, а головне – недоліків. Часто ігнорують принцип соціальної обумовленості пізнання, соціокультурний детермінізм, тобто науку розглядають як підсистему культури, ураховують суб'єктивні параметри пізнавального процесу, редукціонізм (відступ назад), еволюціонізм, синергетику тощо. Якщо керуватися положенням, згідно з яким значна частина інститутів цивільного права справді започаткована римськими юристами, то зазначене не стосується тих, які сформувалися завдяки науково-технічній революції та інформатизації соціуму [225, с. 150–153].

Розглянувши теоретичні підходи до визначення методології та методів наукового дослідження, детально схарактеризуємо основні методи, використані нами в дослідженні.

Діалектичний метод. Діалектичне світосприйняття передбачає, що предмети і явища знаходяться у взаємозв'язку, русі й розвитку. Розвиток тлумачать як якісне перетворення одних предметів, явищ у досконаліші або інші, знищення віджитого, застарілого й утвердження, зміцнення, розвиток нового. Джерелом розвитку вважають закон єдності та боротьби протилежностей. Діалектичний підхід визнає саморух, саморозвиток природи й суспільства, державно-правових явищ [81, с. 24].

Цей метод ґрунтується на принципі всебічності наукового дослідження. Тобто юридичні явища досліджують у різних аспектах їх виникнення, ознак, сутності, форми, ролі в суспільстві й ефективності, перспектив розвитку тощо. У розрізі загального вчення про право вагоме методологічне значення має низка фундаментальних ознак цього методу. З огляду на взаємозв'язок державно-правових явищ, загальна теорія права повинна пов'язувати свої висновки з використанням досягнень усіх суспільних, передусім – юридичних, наук. Необхідно враховувати також взаємозв'язок і взаємодію держави й права, поєднуючи їх зі станом суспільної свідомості, реаліями у сфері політики, економіки та іншими виявами суспільного життя. На цій підставі юридична наука має постійно поглиблювати пізнання держави та права, переходити від емпіричного до загальнотеоретичного рівня, від незначних до глибинних знань, що є втіленням діалектичної ідеї безперервного розвитку в природі, суспільстві й мисленні. Правові явища слід розглядати в динаміці, на шляху від простого до складного, від менш до більш ефективних, від таких, що гальмують державно-правовий прогрес, до таких, що йому сприяють [42, с. 16].

Водночас зазначимо, що завдання діалектики як методологічної основи полягає не в тому, щоб жорстко зв'язати вченого будь-якими догмами та певними ідеологічними вимогами, а в тому, щоб озброїти його досвідом

пізнавальної діяльності людства, відображеним у законах і категоріях діалектики. Вона як методологічне підґрунтя тісно пов'язана з діалектичною логікою – наукою про закони та форми відображення в мисленні розвитку об'єктивного світу й пізнання. Остання досліджує взаємний зв'язок діалектичних категорій, послідовність переходу з однієї з них в іншу. У системі філософської науки діалектична логіка тісно поєднана з діалектикою і теорією пізнання [101, с. 50].

Використання законів і категорій діалектики в контексті нашого дослідження надає можливість з'ясувати походження, сутність і соціальне призначення інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, визначити форми його існування, основні закономірності функціонування, сформулювавши на їх підставі рекомендації з удосконалення правового регулювання.

Формально-логічний метод. Особливість цього специфічного для юриспруденції методу полягає в зосередженні уваги на логічному опрацюванні правових норм. Завдяки різним логічним операціям окремі правові положення трансформуються в загальні поняття, з яких своєю чергою виводять певні логічні висновки, здійснюють їх логічне тлумачення. Такий підхід до юридичних досліджень здавна називають догматичним (догми права). Логічне опрацювання здійснюють щодо матеріалів, які характеризують окремі правові явища. На цій підставі формують визначення юридичних понять, здійснюють їх класифікацію, поділ на окремі інститути [42, с. 18].

Застосування формально-логічного методу дало змогу виявити найсуттєвіші ознаки інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, які синтезовано у відповідні понятійні конструкції. Тобто було застосовано наукові абстракції щодо інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, які втілюють найсуттєвіші його риси.

Метод формально-юридичного аналізу. Цей метод допомагає описати, узагальнити, класифікувати, систематизувати, передати отримане знання в доступній формі.

Формалізація – це відображення знання в знаково-символічній формі (формалізованою мовою). Її створюють для точного вираження думок з метою виключення можливості неоднозначного їх розуміння чи трактування. За умов формалізації роздуми щодо об'єктів переносяться в площину оперування зі знаками (формулами). Формалізація ґрунтується на відмінностях природних і штучних мов. Адже природні мови як засіб спілкування вирізняються багатозначністю, варіативністю, гнучкістю, неточністю, образністю тощо, а формалізовані (штучні) мови призначені для більш точного й чіткого відтворення значення. Мова формул штучної мови стає інструментом пізнання [114, с. 29].

Формально-юридичний метод передбачає дослідження права в «чистому» вигляді, поза зв'язком з іншими соціальними явищами (політикою, економікою, ідеологією тощо). Вивчення внутрішньої будови правових норм і права загалом, аналіз джерел (форм) права, його формальної визначеності шляхом систематизації нормативного матеріалу й застосування правил юридичної техніки – це конкретні вияви формально-юридичного методу.

Зазначений метод ми застосовували під час аналізу поняття визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, виокремивши характерні ознаки. Використання такого методу сприяло систематизації норм цивільного та цивільно-процесуального законодавства, які передбачають регулювання відносин з визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. Завдяки цьому інструментарію ми дослідили техніко-юридичний і нормативний аспекти інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою.

Метод абстрагування. Абстрагування як процес – це дослідження, вивчення предметів і явищ з метою виявлення їхніх специфічних

характеристик, а абстракція – це певне знання, виражене у формі понять, категорій, суджень, ідей, законів, теорій [27, с. 41].

Абстрагуватися – означає дистанціюватися від різноманіття змісту конкретного явища, свідомо знехтувати численними ознаками явища, виявивши типове, найбільш характерне й істотне в ньому, визначити закони його існування, тобто дослідити його як наукову категорію [27, с. 45].

Отже, без застосування методу абстрагування неможливо вийти на категоріальний рівень дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. Застосування цього методу дало змогу абстрагуватися від різноманітних виявів схожих правових категорій і зосередитися насамперед на правовідносинах, пов'язаних із визнанням фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, запропонувати відповідні дефініції.

Методи аналізу й синтезу. Аналіз – це спосіб наукового дослідження, що полягає в поділі явища на складові. Він передбачає поділ об'єкта (подумки чи реально) на частини з метою окремого їх вивчення. Такими частинами можуть бути певні матеріальні елементи об'єкта або його властивості, ознаки, зв'язки тощо [81, с. 69].

Синтез – дослідження явища загалом, на підставі поєднання пов'язаних між собою елементів в єдине ціле. Синтез надає можливість узагальнити поняття, закони й теорії. Отже, шлях від конкретного до абстрактного тісно пов'язаний із взаємодоповнюваними методами – аналізом і синтезом. Вони існують лише разом, оскільки є двома частинами одного цілого. Кінцевий результат пізнання завжди представлений діалектичною єдністю аналізу та синтезу. Під час дослідження методології правового регулювання інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою вирішення всіх питань передбачало поєднання аналізу й синтезу. Зазначені методи в межах вивчення інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою застосовано для визначення внутрішніх і зовнішніх зв'язків між зацікавленими особами та судовими органами, які

здійснюють визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою.

Системний метод. Це один зі спеціальних способів наукового дослідження, за допомогою якого правовий об'єкт розчленовують на певні елементи, що розглядають у відповідній єдності як систему. Сукупність цих елементів становить єдину систему. Системний підхід застосовують під час аналізу системи права, що містить підсистеми – галузі, підгалузі, правові інститути й правові норми. У процесі застосування правових норм беруть до уваги не якусь окрему норму, а норми права в їх системності, єдності та взаємозв'язку. Об'єкти як системи досліджують за допомогою особливих властивостей – системних параметрів, зокрема простоти, складності, надійності, гомогенності тощо. Ефективність системного підходу залежить від характеру застосовуваних загальносистемних закономірностей, що забезпечують зв'язок між системними параметрами. Зазначений підхід розвиває і конкретизує такі категорії діалектики, як зв'язок відношень, зміст і форма, частина й ціле тощо [68, с. 30].

Посилена увага до системного методу зумовлена його відповідністю сучасним закономірностям розвитку науки. В умовах «інформаційного вибуху» він став інструментом, здатним подолати суперечності між збільшенням кількісних характеристик інформаційних потоків й обмеженими можливостями щодо сприйняття інформації. Таким інструментом є систематизація знання [182, с. 28].

Специфіка системного методу, а також його теоретичні та практичні переваги полягають у тому, що найефективнішим описом будь-якого об'єкта є його опис як системного утворення за допомогою інтеграції та систематизації інформації про нього [110, с. 12].

Цей метод у межах нашого дослідження застосовано для визначення місця й ролі інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою в механізмі виникнення, здійснення та припинення цивільно-правових й інших суспільних відносин.

Метод структурно-функціонального аналізу. Подеколи цей метод ще називають системно-функціональним. Суть його полягає в тому, що під час вивчення права необхідно розглянути структуру певного явища, встановити, з яких компонентів або елементів вона складається, які завдання та функції виконують ці складові. Наприклад, вивчаючи форму держави, можна констатувати, що вона має три основні компоненти: форму державного правління, державно-політичний режим й адміністративно-територіальний устрій (державний устрій). Кожна із цих складових виконує певні функції та завдання, які виражені в завданнях і функціях цієї держави [81, с. 30].

Структурно-функціональний аналіз передбачає вивчення функціональних залежностей елементів системи, єдності інститутів влади, відповідності їх дії (функціонування) потребам суб'єктів, виявлення того, як реалізується потреба в пристосуванні системи до середовища, що змінюється [92, с. 31].

За допомогою цього методу в роботі досліджено структуру інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, зокрема шляхом з'ясування функціональних залежностей таких основних його елементів, як «безвісна відсутність» та «оголошення фізичної особи померлою».

Метод правового прогнозування. Прогнозування – процес наукового передбачення майбутнього стану предмета чи явища на підставі аналізу його минулого й сучасного. Це систематизована науково обґрунтована інформація про якісні й кількісні характеристики розвитку предмета чи явища в перспективі. Результатом прогнозування є прогноз, тобто знання про майбутнє і ймовірний розвиток сучасних тенденцій. Загальні закономірності прогнозування досліджує прогностика. Вивчення перспектив розвитку держави, права, економіки, науки, техніки, культури, освіти й інших суспільних явищ і процесів є предметом соціальної прогностики [77, с. 30].

Використання зазначеного методу під час дослідження визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою уможливило

прогнозування подальшого розвитку (можливих напрямів удосконалення) правового регулювання інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою.

Розглянуті методи не можуть цілком відтворити різноманітність методологічних підходів до пізнання інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, проте їх використання дало змогу максимально повно проаналізувати правову сутність визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою в цивільному праві України.

Таким чином, наукові напрацювання українських вчених щодо інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою лежать у площині як матеріального, так і процесуального права. Перевагу надавали процесуальним аспектам.

Методологія дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою дала змогу концептуально усвідомити й отримати максимально об'єктивну, точну, систематизовану інформацію щодо особливостей зміни або припинення майнових та особистих немайнових правовідносин як наслідку визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, правові наслідки появи особи, яку було оголошено померлою, і наукові висновки щодо теоретичних положень та необхідності розроблення й запровадження законодавчих змін у цій сфері. У роботі використовували такі методи наукового пізнання визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою: діалектичний, формально-логічний, формально-юридичного аналізу, абстрагування, аналізу й синтезу, системний, структурно-функціонального аналізу, правового прогнозування.

1.2. Ретроспективний аналіз становлення інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою

Правовий інститут безвісної відсутності історично сформувався тоді, коли державні органи почали контролювати міграцію населення, народження та смерті з метою впорядкування майнових і сімейних відносин та захисту права власності безвісно відсутніх осіб.

Інститут безвісної відсутності в країнах Західної Європи пройшов складний тисячолітній шлях розвитку й обумовлювався змінами соціального життя населення.

Генеza цього інституту сягає ще середньовічного права. Римське приватне право такого інституту не мало [116]. Безвісне зникнення громадянина, незалежно від того, скільки років тривала його відсутність, не було підставою для законного припущення, що такий громадянин помер. Над майном відсутнього встановлювалася опіка, а питання щодо спадкування після нього взагалі не обговорювали доти, доки його реальна смерть залишалася недоведеною [116]. Римські судді на той час вільно оцінювали докази, і від їх переконання залежало також визначення того, через скільки років відсутності наставала смерть. Зацікавлені особи зверталися до суду з проханням про передання їм у спадщину майна безвісно зниклого громадянина. Суддя на власний розсуд і на підставі наданих йому фактичних даних вирішував, чи настала смерть відсутнього і коли, а потім виникали звичайні наслідки смерті. Цим і зумовлена відсутність у римлян спеціальних норм про безвісну відсутність [16, с. 6]. Водночас класичне римське приватне право здійснило певні кроки щодо встановлення правових наслідків тривалої відсутності громадянина в місці його постійного проживання. Зазначене було пов'язане передусім з невизначеністю як подальшої долі відсутньої людини, так і її правового становища. Але основоположною позицією в таких ситуаціях буде першочергова необхідність упорядкування цивільних

правовідносин, учасником яких є фізична особа. Зникнення фізичної особи спричиняє неможливість чіткого виконання цивільно-правових зобов'язань, що може негативно позначитися на сімейних, трудових, соціальних відносинах, учасником яких була така особа.

Римські юристи для усунення такої невизначеності започаткували особливі цивільно-правові інститути: визнання особи безвісно відсутньою та оголошення громадянина померлим. Правові наслідки цих інститутів були спрямовані на мінімізацію негативних наслідків невизначеності правового становища громадянина, були спрямовані на оптимізацію нагальних і невідкладних потреб осіб, що перебували на утриманні такого громадянина, надавали можливість забезпечити права, обов'язки й інтереси визнаного безвісти відсутнім чи оголошеного померлим у разі його появи.

Основні позиції окреслених цивільно-правових інститутів полягають у можливості: забезпечити права, обов'язки й інтереси осіб, які мають будь-яке право вимоги до відсутніх; їх запровадження пов'язано з наявністю імперативно встановлених законом строків відсутності в місці постійного проживання; місце перебування таких осіб невідоме і його у встановленому порядку через розшук особи встановити неможливо; визнання безвісти відсутнім чи оголошення померлим здійснюють у судовому порядку; заява до суду (матеріальні та процесуальні підстави для їх застосування) чітко закріплені законом; такі справи мають особливий порядок розгляду й вирішення; цивільно-правові наслідки реалізації зазначених інститутів визначаються лише законом і не підлягають розширеному тлумаченню; допустимою є можливість поновлення правового статусу особи в разі наявності помилки фактичного чи процесуального характеру; за звичайних життєвих обставин оголошення фізичної особи померлою можливе лише після визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Потреба в таких нормах постала в романістів на початку XIV століття. Вони змінюють систему судових доказів: замість вільної оцінки останніх на власний розсуд з'являються правила, обов'язкові для судді. Наприклад,

обговорювали питання: чи достатнім для доказу смерті є показання одного свідка; про що саме він повинен свідчити; яке значення мають прості чутки тощо. Однак нових норм права щодо інституту безвісної відсутності не було розроблено.

Згодом глосатори сформулювали презумпцію: людина живе до ста років, якщо не доведено її смерті. Цю презумпцію судова практика почала застосовувати у випадках безвісної відсутності.

У Німеччині після рецепції римського права XVI–XVIII ст. практика відмовилася від столітньої тривалості життя для оголошення особи померлою. Романісти цієї епохи стверджували, що людину неможливо вважати живою після вік 70-ти або 80-ти років, і тому презумпція столітнього життя недопустима, оскільки суперечить релігійному праву [195, с. 10–15].

Норми про наслідки безвісної відсутності було виявлено в середньовічному праві німецького походження. Тут виникла презумпція, що зниклий безвісно – помер. Іноді їй передувало покарання відсутнього за неповідомлення про себе відомостей.

З XIII ст. у французькому, голландському й англійському праві застосовували загальне правило про те, що в разі відсутності особи протягом певної кількості років і відсутності про неї відомостей її безпосередньо розглядають як таку, що померла; її майно переходить до спадкоємців. Строки, після яких наставали зазначені наслідки, не були тривалими, однак частково різнилися: у Британії – десять років, Франції – сім, Нідерландах – шістнадцять років [21, с. 412–417].

Середньовічне право детально вирішувало питання про опіку над майном безвісно відсутнього. Із цього приводу поширеними були дві протилежні позиції.

Романісти поділяли ідеї римської опіки з втручанням держави, а німецькі звичаї закріплювали ідею сімейної опіки. Із XVI ст. спадкоємці, входячи в тимчасове володіння майном на час безвісної відсутності, були зобов'язані надати в забезпечення поруку. Проте згодом утвердився інший

підхід: у зв'язку з поручительством припинили презюмувати смерть зниклої особи і вважали її ймовірною. Для передання майна спадкоємцю необхідне лише встановлення провізорного володіння, яке перетворюється на право власності лише після закінчення строку поруки. Однак припускалося, що спадкування здійснюється в момент передання майна спадкоємцю в провізорне володіння. Тобто спадкоємець хоча й отримував майно лише провізорно, однак його вважали користувачем, а не опікуном. Французькі юристи під впливом римського права намагалися довести протилежну думку, однак усі їхні спроби були марними.

У Німеччині романісти стверджували, що відсутній не помер, а залишається живим, і тому провізорне володіння спадкоємця має лише характер опіки. У такому разі було б виправдано, якби майно передавали спадкоємцю у власність тільки після досягнення зниклим віку, з якого припущення про його життя стає необґрунтованим. Проте оскільки від спадкоємця вимагали поруку, то передання майна вже у провізорне володіння повинно було на практиці мати значення спадкування. Зазначене спричинило плутанину: спадкоємець – це тільки опікун, він набуває майно у власність, але тоді не враховано можливість повернення відсутньої особи. Водночас спадкоємець і провізорний власник спадкують майно з моменту, коли особа визнана безвісно відсутньою [16, с. 8]. Цю проблему було подолано кодифікаціями в Пруссії та Австрії в кінці XVIII – на початку XIX ст., під час яких було сприйнято ідею опіки. Таке піклування про інтереси зниклої особи привело до того, що в тогочасному праві цих країн історично єдиний інститут становив два різні інститути. Деякі народи використовували «оголошення зниклої особи померлою», інші це трактування послаблювали, змінивши на «оголошення зниклої особи відсутньою». Відмінність полягала в тому, що визнання особи померлою має універсальне значення – як біологічна смерть; оголошення її відсутньою має тільки ті наслідки, які спеціально окреслено в законі [16, с. 9].

У першому випадку спадкоємці отримували майно у власність одразу, але з резолютивною умовою: особа, яку визнано померлою, не повернеться. За інших умов вони одержують майно спочатку лише в управління та користування, а лише згодом – у власність. У різних країнах ці інститути діяли з відповідними модифікаціями.

Такі риси середньовічних інститутів безвісної відсутності й оголошення особи померлою збереглися в сучасному праві західних країн. Якщо протягом семи років про відсутню особу не було жодних відомостей, її вважали померлою. Особа, яка повернулася протягом цього строку, могла вимагати від своїх спадкоємців повернення майна.

У Шотландії через тринадцять років після того, як задоволено прохання про визнання особи зниклою, остання в разі появи вже не може вимагати повернення майна, що було на той час поділене [16, с. 9].

У Європі середньовічну формулу застосовують у німецькомовних країнах. Зокрема, в Австрії особа могла бути оголошена померлою, якщо з дня її народження минуло вісімдесят років і протягом останніх десяти років про неї не було відомостей або ж якщо минуло тридцять років з часу її безвісної відсутності. Судове рішення про визнання смерті мало конститутивне значення. Це означає, що днем смерті вважали той день, коли рішення набрало законної сили. Згодом воно стало декларативним, тобто днем смерті вважали день, встановлений судом. Рішенням створюється тільки презумпція, яка могла бути доказом того, що особа померла раніше або пізніше чи зовсім ще не померла. Якщо ця особа з'явиться, то майно їй повертають за правилами добросовісного володіння, а шлюб, який міг укласти інший з подружжя, визнають недійсним і припиняють [99, с. 399].

В Угорщині діяло особливе законодавство, яке передбачало такі самі правила, як й австрійське законодавство. Натомість з'явлення особи, яку оголошено померлою, не спричиняло недійсності нового шлюбу, укладеного одним із подружжя, а лише надавало можливість його заперечувати, як у

Німеччині. Право заперечувати надавали лише новоствореному подружжю, а не особі, яка з'явилася.

За законами прибалтійських країн оголошення особи померлою здійснювали лише з метою регулювання її майнових правовідносин. Для сімейних правовідносин одного з подружжя факт зникнення іншого подружжя не мав значення, оскільки безвісна відсутність фізичної особи протягом року була підставою для розірвання шлюбу, який своєю чергою не мав майнових наслідків. Оголошення фізичної особи померлою здійснював суд у разі спливання сімдесяти років з дня її народження. Майно відсутньої особи передавали найближчим родичам, які мали право спадкування. Презумпція смерті в цей час могла бути спростована, унаслідок чого право на спадкування припинялося і за іншими особами.

У Німеччині особа, що зникла безвісти, могла бути оголошена судом померлою, якщо не було відомостей про місце її перебування протягом десяти років, причому мав минути календарний рік, у якому їй виповнилося б тридцять один рік. Коротші строки встановлювали в разі зникнення на війні або під час морської подорожі чи взагалі під час події, яка загрожувала життю. Оголошення померлим створює презумпцію, що зникла особа померла в той час, який встановлений у судовому рішенні. Цей момент стає вирішальним для спадкування після неї, визначення законності народження дитини, яка з'явилася на світ після зникнення останньої, а також для всіх правовідносин, що пов'язані зі смертю (страхування життя) та припиняються (володіння й користування) [16, с. 11].

Одне з подружжя, яке залишилося, могло укласти новий шлюб, і внаслідок цього розривався попередній шлюб.

У Швейцарії попередню формулу не застосовували, проте зберігали її сутність: особа могла бути оголошена померлою, якщо її смерть вірогідна. Після закінчення не менше ніж одного року з дня першої публікації про виклик усіх, хто може повідомити про особу, яка зникла, суд оголошував

останню зниклою безвісти. І тоді виникали ті самі наслідки, що і в разі доведення її смерті.

У Росії самобутніми були правові розробки за аналізованим напрямом. Зокрема, у ст. 7 тому IX Зводу законів Російської імперії було зазначено, що безвісно відсутньою є особа, яка залишила своє постійне місце проживання, не надає про себе жодних відомостей, а також немає відомостей про її перебування [117].

У дореволюційній Росії застосовували два самостійні порядки оголошення особи померлою, які не були пов'язані між собою.

Перший – для розірвання шлюбу в разі безвісної відсутності одного з подружжя, що здійснювали церковні суди. Безвісну відсутність у такому разі сприймали в широкому значенні, маючи на увазі тривалу відсутність, а не безвісну, яка тягла за собою неможливість шлюбного співжиття. Безвісна відсутність одного з подружжя була підставою для розірвання шлюбу не лише для чоловіка, а й для дружини.

Перша законодавча регламентація цього питання відбулася за часів Петра I, запроваджено її під впливом вищих церковних властей, які зберігали за собою відання питанням розірвання шлюбу до кінця існування царської Росії [117].

В Указі Священного синоду від 28 лютого 1806 року було зазначено, що в разі тривалої відсутності одного з подружжя консисторія проводила розслідування, на підставі якого єпископ міг дозволити укласти новий шлюб.

Указ від 25 вересня 1810 року встановив, що прохання про розлучення в такому випадку може бути подане не раніше ніж через п'ять років. Розгляд справи починає консисторія не через п'ять років з моменту публікації, а через рік. Відбувається розірвання шлюбу, й один з подружжя набуває права укласти новий шлюб. Проте закон не давав відповіді на питання про наслідки появи безвісно відсутньої особи.

Учені В. І. Сергєєвич і М. С. Суворов вважали, що безвісна відсутність як підстава для розірвання шлюбу виникла в російському законодавстві під впливом західного канонічного права [172, с. 28].

На думку інших авторів, така позиція є хибною, оскільки безвісна відсутність як одна з офіційних підстав розірвання шлюбу з'явилася внаслідок тривалої боротьби православної церкви з необмеженою свободою розірвання шлюбів, якою вирізнялися російські звичаї [179, с. 5].

Другий порядок встановлення безвісної відсутності спрямований на врегулювання правовідносин щодо особистого майна, віднесений до юрисдикції світських судів, джерелами якого є укази «Про відумерле майно» і «Про давність» [71, с. 46].

Стаття 1451 Статуту цивільного судочинства передбачала, що будь-яка заінтересована особа – спадкоємці, казна, кредитори – вправі просити суд зробити публікацію про безвісно відсутню особу й призначити опіку. Окружний суд спершу перевіряв докази припущення безвісної відсутності та постановляв зробити публікацію і призначити опіку з метою захисту прав відсутньої особи й охорони її майна. У виборі осіб для виконання цього обов'язку суд не обмежувався та міг призначити не лише родичів, а й сторонніх осіб [117].

Перший період безвісної відсутності тривав протягом п'яти років з моменту першої публікації. У разі появи безвісно відсутньої особи опіка припинялася – і майно переходило до останньої. Якщо безвісно відсутня особа не з'являлася протягом першого періоду, на прохання осіб, що ініціювали провадження або спадкоємців, які заявляли про свої права на час закінчення першого періоду, суд починав розглядати справу. Після повторного дослідження доказів у справі постановляв визнати особу безвісно відсутньою [117].

Унаслідок п'ятирічної відсутності майно безвісно відсутньої особи переходило в управління до її спадкоємців.

Із цього моменту починав спливати другий період. Якщо протягом першого періоду йшлося про інтереси відсутньої особи, то внаслідок імовірності її смерті брали до уваги інтереси спадкоємців. Останні, що з'явилися знову після рішення суду про визнання безвісної відсутності, також мали право управління майном нарівні з іншими ініціаторами судового процесу. Доходи з майна надходили на користь осіб – набувачів права управління, оскільки вони не є опікунами, а добросовісними володільцями. Перехід майна в управління ґрунтувався на припущенні смерті безвісно відсутньої особи, то в разі появи остання вправі вимагати повернення свого майна. Водночас доходи, отримані спадкоємцями, їй не повертали.

Після спливання десяти років з моменту першої публікації імовірність змінюється на законну презумпцію смерті безвісно відсутньої особи. Коли закінчувався цей строк, відповідно до ст. 1459 Статуту цивільного судочинства, безвісно відсутня особа втрачала право на своє майно в разі появи. У разі відсутності спадкоємців майно переходило до казни як відумерле [179, с. 182].

На підставі аналізу чинного на той час законодавства поставало питання: якщо майно перейшло до спадкоємців, то на яких правах вони ним володіють. Очевидно, що єдиного підходу до вирішення цього питання не було.

Більшість учених того часу (О. О. Любавський, Г. Ф. Шершеневич) вважали, що опіка триває протягом десяти років від дня першої публікації. Це означає, що після закінчення п'яти років з моменту винесення постанови судом опіка продовжується, і лише через п'ять років маєток надходив до спадкоємців остаточно або ж переходив до казни як відумерлий [86, с. 380; 220, с. 21].

Інші вчені стверджували, що опіка триває не лише десять років від дня першої публікації, а й після того, доки не доведена смерть безвісно відсутнього. На їхню думку, безвісно відсутній не втрачав своїх прав навіть після закінчення десяти років від дня першої публікації. Така позиція

ґрунтувалася на ст. 7 тому IX Зводу законів [4, с.149]. Проте вона зазнавала критики на підставі того, що ст. 7 цього закону суперечить ст. 1459 Статуту цивільного судочинства [16, с. 15].

Судова практика того часу ґрунтувалася на рішенні Сенату № 97 від 1892 року, що передбачало норму, відповідно до якої права безвісно відсутньої особи після закінчення десяти років з дня виклику закінчуються. Лише із цього моменту виникають спадкові права на маєток у спадкоємців. До того часу не могли бути скасовані заходи щодо охорони майна, маєток не міг бути переданий у власність спадкоємцям. Вони могли отримати майно безвісно відсутньої особи тільки в управління на правах опікунів, а не в користування. Однак у такому випадку поставало питання: хто і коли буде вирішувати, що опікунське управління спадкоємців перейшло у власність, адже повноваження суду закінчувалися після того, як він постановив рішення про визнання безвісної відсутності.

Деякі фахівці вважали, що з таким висновком не може бути пов'язане рішення про затвердження у правах спадкування на підставі того, що закон не визначає презумпції, за якою безвісно відсутній помер [91, с. 360–400; 172, с. 3–30]. Водночас опіка продовжувалася і після рішення про безвісну відсутність, а це давало підстави припускати, що особа жива ще протягом майже п'яти років. Тож поставало питання стосовно наслідків залишення коштів у державному банку, а також документів, на підставі яких банк мав видати їх спадкоємцям, необхідності винесення окремого рішення про затвердження на право спадкування. У такому випадку слід було з'ясувати: хто мав право на спадкування – ті, хто були присутні, коли минуло п'ять років з дня виклику, і просили про визнання їхніх прав, чи ті, хто були присутні, коли виповнювалося десятиліття з дня виклику. Окреслене коло питань потребувало відповіді, однак закон не мав необхідних роз'яснень [16, с. 16].

Законодавство тих часів передбачало окремий випадок, коли безвісно відсутньою визнавали особу, місце перебування якої було відомо. Такий

випадок наставав у різі перебування особи за кордоном протягом понад п'яти років з моменту закінчення строку дії паспорта, виданого їй для такої подорожі. На прохання спадкоємців або за власною ініціативою губернатор видавав розпорядження призначити над майном такої особи опіку. Якщо відсутня особа не поверталася, майно залишалося в опікунському володінні до її смерті (ст. 7, том X Зводу законів). У разі повернення безвісно відсутньої особи й ненадання доказів щодо поважних причин такої відсутності, майно залишалося під опікою до її смерті, після чого переходило до спадкоємців (ст. 4, том X Зводу законів) [117].

У радянському законодавстві також було приділено увагу інститутам визнання громадянина безвісно відсутнім або оголошення його померлим. З перших років радянської влади в державі видавали значну кількість різних декретів. Одним з таких був Декрет Ради Народних Комісарів від 17 червня 1918 року «Про право надання утримання з майна осіб, які оголошені відсутніми, і про судові визнання безвісно зниклих померлими».

З-поміж основних положень цього Декрету слід виокремити такі:

- а) двостадійний порядок визнання громадянина померлим;
- б) чітке розмежування понять «безвісна відсутність» і «безвісне зникнення»;
- в) вузьке коло осіб, які мають право порушити провадження про визнання безвісної відсутності;
- г) відсутність декретованого строку безвісної відсутності, після якого зацікавлені особи мають право порушити справу в суді;
- д) складна судова процедура визнання особи безвісно відсутньою та померлою.

Після прийняття ЦК Російської Соціалістичної Радянської Федеративної Республіки 1922 року визнання громадян безвісно відсутніми, згідно зі ст. 12, було віднесено до компетенції нотаріату, оголошення громадян померлими – до компетенції як нотаріату, так і судових органів.

Постановою ВЦВК Російської Соціалістичної Радянської Федеративної Республіки від 27 травня 1928 року ст. 12 ЦК доповнено такими положеннями:

- а) визначення безвісного зникнення як кваліфікуючої ознаки безвісної відсутності;
- б) скорочення строку для оголошення померлим безвісно відсутнього з п'яти до трьох років;
- в) встановлення річного строку для визнання особи безвісно відсутньою [28].

Компетенція нотаріату була ширшою, ніж компетенція судових органів. Суди могли розглядати такі справи лише тоді, коли було припущення про загибель громадянина внаслідок нещасного випадку, що не підтверджене документами.

Нотаріальні контори, відповідно до ст. 12 ЦК Російської Соціалістичної Радянської Федеративної Республіки, вирішували справи про оголошення громадян померлими, а саме:

- а) після спливання трьох років з дня отримання останніх відомостей про місце перебування відсутнього;
- б) після закінчення шести місяців з дня засвідчення військовим відомством безвісного зникнення відсутньої особи під час воєнних дій;
- в) після спливання шести місяців з дня нещасного випадку за наявності обставин, які дають підстави передбачити загибель відсутньої особи за наявності документальних підтверджень, що засвідчують факт нещасного випадку (акт про нещасний випадок, повідомлення офіційних осіб тощо).

Для з'ясування обставин, які створюють фактичний склад безвісної відсутності, нотаріус повинен був особисто опитати зазначених у заяві осіб, які можуть дати відомості про відсутню особу, а також надіслати запити в установи за місцем роботи, служби й останнього відомого місця проживання відсутньої особи через органи міліції, відповідні виконавчі комітети, будинкоуправління.

Дії нотаріату щодо визнання особи безвісно відсутньою і стосовно оголошення безвісно відсутньої особи померлою не відповідали характеру діяльності нотаріальних органів. Вони не були наділені жодними правами, які надавали б можливість впливати на установи, організації, окремих громадян у разі невиконання або несвоєчасного виконання ними доручень, пов'язаних із вирішенням цього питання, а також не мали достатньо коштів для оперативного витребування необхідних доказів, їх перевірки й оцінювання. Зазначене призводило до різних помилок, чим обмежувало інтереси громадян і держави [2, с. 18].

Інколи нотаріальні органи, не зібравши необхідних доказів і не маючи можливості їх витребувати, необґрунтовано відмовляли у встановленні факту безвісної відсутності й тим самим порушували права та охоронювані законом інтереси громадян.

Тому більшість фахівців стверджували, що суди в таких випадках мають усі можливості для збирання доказів і вирішення справи залежно від їх оцінки [14, с. 60].

Забезпечити ефективне застосування інституту безвісної відсутності й гарантувати охорону прав громадян може тільки судовий порядок визнання безвісно відсутніми та оголошення безвісно відсутніх померлими, оскільки судові органи мають усі необхідні засоби для збирання, дослідження й оцінки доказів [71, с. 63].

Правові підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні закладені в ЦК УСРР 1922 року [29]. Однак правила провадження в цих справах містилися безпосередньо в Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану [65].

На відміну від російського законодавства, розділ V зазначеного вище Кодексу відносив справи про визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою до виключної судової юрисдикції.

Ухвалення таких рішень супроводжувалося публікацією в пресі про виклик відсутньої особи з метою отримання відомостей про неї. Відповідно

до ст. 152 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану, якщо протягом шести місяців від дня публікації не було отримано відомостей про місце перебування такої особи, то суд призначав слухання справи й ухвалював рішення про визнання її безвісно відсутньою. Після закінчення п'ятирічного строку від дня публікації про визнання особи безвісно відсутньою в разі неотримання відомостей про неї суд за заявою заінтересованих осіб відкривав провадження у справі про оголошення безвісно відсутньої особи померлою. На стадії підготовки суддя знову готував публікацію в пресі. Якщо протягом місяця від дня публікації не було отримано відомостей про відсутню особу, суд мав право оголосити безвісно відсутню особу померлою (ст. 157).

Особа, оголошена померлою, в разі появи не поновлювалася в правах на своє майно, крім випадків, коли така особа була відсутня з не залежних від неї обставин.

Згідно зі ст. 4 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1962 року «Про порядок введення в дію Основ цивільного законодавства й Основ цивільного судочинства», визнання громадянина безвісно відсутнім та оголошення його померлим провадили після 1 травня 1962 року за правилами ст. 10 Основ цивільного законодавства СРСР і союзних республік, незалежно від часу отримання останніх відомостей про місце перебування громадянина або з часу зникнення громадянина безвісти [106].

Відповідно до цього Закону, громадянин міг бути визнаний безвісно відсутнім у судовому порядку, якщо в місці його постійного проживання протягом одного року немає відомостей про місце перебування останнього. Померлим громадянина визнають тоді, коли в місці його постійного проживання немає відомостей про місце перебування останнього протягом трьох років.

Окреслені вище умови є основними. Натомість Основи законодавства передбачали й інші умови, які дозволяли оголосити громадянина померлим за скорочених строків безвісної відсутності. Так, якщо громадянин зник

безвісти за обставин, що загрожували смертю або дають підстави припускати його загибель від певного нещасного випадку, він може бути оголошений померлим протягом шести місяців від дня нещасного випадку. Військовослужбовець або інша особа, яка зникла безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою не раніше, ніж після спливання двох років з дня закінчення воєнних дій.

Після прийняття 1963 року нового ЦК УРСР судова практика відмовилася від двостадійності, тож справи про оголошення особи померлою стали вирішувати на одній стадії цивільного процесу [217].

Загалом ЦК УРСР 1963 року містив положення Основ цивільного законодавства 1962 року. Зокрема, сучасне цивільне законодавство визначає підставою оголошення фізичної особи померлою презумпцію її смерті. Основною метою оголошення фізичної особи померлою є дозволена судом можливість урегулювати певні цивільні відносини, що фактично тривають і виникли між учасниками, у випадках правової невизначеності (наявності факту відсутності, загибелі чи зникнення учасника цивільних відносин). Тобто тоді, коли відсутність у визначених законодавством України випадках учасника цивільних правовідносин не дає змоги належно врегулювати відносини, що були встановлені між сторонами раніше. Така ситуація призводить до невизначеності та невпевненості контрагентів у можливості укладання майбутніх договорів чи правочинів.

Підбиваючи підсумок, слід зауважити, що в історичному контексті інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пройшов складний шлях розвитку. У кожному історичному епоху правові норми, спрямовані на врегулювання безвісної відсутності, набували нового змісту, розширювалися або звужувалися, одні охоронно-правові заходи замінювалися іншими, проте генеза їх розвитку засвідчила необхідність забезпечення максимальної охорони особистих і майнових інтересів як відсутньої особи, так й інших учасників цивільних правовідносин.

Дослідження специфіки становлення інституту в різних країнах обґрунтовує положення про те, що з метою недопущення правової невизначеності тривалої відсутньої фізичної особи нормативно-правові акти різних країн передбачали створення спеціального статусу для таких осіб. Це статус безвісно відсутньої особи (або статус особи, оголошеної померлою), що засвідчується в судовому порядку й тягне за собою правові наслідки. Також зазначимо, що більшість законодавчих ініціатив іноземних держав, визнаючи особу безвісно відсутньою, не усувають невизначеності її легального статусу, оскільки таку особу продовжують визнавати учасником цивільних правовідносин до оголошення її померлою.

1.3. Іноземний досвід становлення і розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою

Спеціальні закони, що регулюють порядок і наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, прийнято у Федеративній Республіці Німеччині, Австрії, Італії та деяких інших державах. Водночас у праві окремих держав (наприклад Франції) не передбачено інституту визнання безвісно відсутньої особи померлою. У таких країнах можливе лише оголошення особи безвісно відсутньою в порядку судової ухвали, що має обмежені майнові наслідки (тимчасове введення у володіння «спадковим майном»), проте не розірвання шлюбу безвісно відсутнього. У праві Великої Британії та Сполучених Штатів Америки немає інституту безвісної відсутності: можливим є лише встановлення для конкретної справи презумпції факту смерті особи, щодо якої не було відомостей протягом семи років. Суттєві відмінності в матеріальному праві різних держав можуть стати підґрунтям для виникнення такого небажаного в правовому регулюванні явища, як «кульгаві» правовідносини (особа буде визнана померлою за правом однієї держави, а за правом іншої її будуть вважати живою) [21, с. 412–417].

У разі тривалої відсутності певного громадянина й неможливості встановити його місце перебування, долю його майна чи певного зобов'язання, учасником якого він є, вирішують у різних правових системах по-різному. У континентальному праві є інститут безвісної відсутності чи оголошення громадянина померлим. Однак у праві окремих країн наявні певні відмінності. Так, у законодавстві Німеччини діє інститут оголошення померлим. Особу, що є безвісно відсутньою, може бути оголошено померлою через десять років з моменту такої відсутності, проте не раніше, ніж їй виповниться 25 років, або через 5 років з моменту безвісної відсутності, якщо до винесення судового рішення про оголошення померлою їй виповнилося б

80 років [32]. Фізичні особи, які перебували у військах під час війни чи під час проведення бойових дій (а також військовослужбовці) і зникли безвісти, можуть бути оголошені померлими через рік після підписання мирного договору чи фактичного припинення воєнних дій; або менше ніж через один рік, за наявності додаткових обставин, з якими, імовірно, пов'язують настання смерті. Стисліші строки встановлюють у випадках настання нещасних випадків. Зокрема, у випадку загибелі морського судна – шість місяців, у разі авіакатастрофи – три місяці; за інших нещасних випадків – один рік.

У французькому законодавстві можливості оголошення фізичної особи не передбачено. З часу набрання чинності Кодексом Наполеона безвісна відсутність фізичної особи, незалежно від строків її тривалості, не змінювала шлюбно-сімейних відносин і статусу подружжя. Тільки в 70-х роках ХХ ст. було запроваджено істотні зміни в цьому аспекті, зумовлені реформою національного законодавства. Нині у Франції діє цивільно-правовий інститут визнання особи безвісно відсутньою, який передбачає дві стадії. Перша стадія полягає в тому, що суд у справах опіки за позовною заявою будь-якої зацікавленої особи чи державного органу може винести рішення про засвідчення презумпції безвісної відсутності в судовому порядку. Достеменно фактичну відсутність особи не визначають, у судовому засіданні достатньо встановити факт відсутності відомостей і неможливості з'ясувати місцеперебування фізичної особи.

На підставі судового рішення одного або кількох родичів (чи інших осіб) призначають для управління її майном і представництва особи з метою здійснення всіх її прав, у реалізації яких вона могла б бути зацікавлена [30].

Якщо стосовно особи встановлено презумпцію безвісної відсутності, то її можуть закликати до кола спадкоємців через призначених представників. Згодом така особа може з'явитися, а отже, судові рішення про обґрунтування презумпції безвісної відсутності скасовують, особу поновлюють у правовому

статусі, тобто їй повертається все майно, грошові цінності й інші об'єкти цивільних правовідносин, які їй належали.

Друга стадія цивільно-правового інституту визнання особи безвісно відсутньою полягає в безпосередньому встановленні факту безвісної відсутності. Після спливання 10 років з моменту винесення рішення про презумпцію безвісної відсутності за заявою (позовом) зацікавленої особи чи представника органу державної влади (наприклад прокурора) цивільний трибунал першої інстанції може винести рішення про оголошення безвісної відсутності. У випадках, коли зацікавлені особи не зверталися до суду для засвідчення презумпції безвісної відсутності, рішення про оголошення безвісної відсутності виносять не раніше ніж за двадцять років з моменту надходження останніх відомостей від фізичної особи чи будь-якої іншої інформації щодо неї.

Судове рішення про оголошення безвісної відсутності в обов'язковому порядку оприлюднюють у засобах масової інформації, а також відображають у реєстрі смертей. За відсутності такого оприлюднення судове рішення втрачає юридичну силу. Цивільно-правові наслідки такої реєстрації прирівнюються до правових наслідків щодо оголошення фізичної особи померлою. У таких випадках припиняється управління майном, шлюб, особи втрачають статус подружжя.

Якщо особа, щодо якої винесено таке судове рішення, повертається або з'являються докази її життя, то їй повертають усе майно в тому стані, в якому воно знаходиться на момент повернення, усе, що вона повинна була отримати, а також вартість відчуженого майна; шлюб у такому разі автоматично не поновлюється. Зокрема, діяльність поліції Угорщини в контексті досліджуваного питання має спільні особливості, наприклад, з Польщею чи Румунією. Цивільне законодавство цих країн формувалося під впливом Кодексу Наполеона [159–161; 195, с. 10–15].

Правові системи Великої Британії та Сполучених Штатів Америки питання про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення фізичної

особи померлою відносять до сфери процесуального права. У випадках, коли під час розгляду певної цивільної справи постає питання про право власності на майно чи окремі зобов'язання, суд керується припущенням про смерть особи, якщо про останню не було відомостей упродовж семи років. Таку презумпцію не застосовують у випадках, коли з матеріалів цивільної справи вбачається, що від особи не могло й не повинно надходити будь-якої інформації про місце її перебування.

У Японії обов'язки з пошуку зниклих безвісти людей покладено на поліцію. Минулого року в країні було зареєстровано 81 тис. таких випадків. Максимальна кількість – понад 100 тис. зниклих безвісти – зафіксована 2002 року [234].

Після 2002 року кількість звернень у японську поліцію щодо пошуку зниклих знижується. Це пов'язують з поширенням мобільного зв'язку та соціальних мереж, що розширило для родичів можливості знайти зниклих самотійно. Протягом року поліції Японії вдається знайти, за різними даними, від 80 % до 90 % зниклих безвісти. Близько чверті всіх випадків – це молоді люди до 20 років, які з різних причин ідуть з дому без попередження [234].

Крім поліції, пошук зниклих здійснюють приватні детективні агентства. Також функціонує неурядова організація «Японська асоціація допомоги пошуку зниклих безвісти», на сайті якої розміщено список тих, кого шукають родичі й друзі, зі стислою інформацією про зниклих і фотографіями. У Японії питання зниклих безвісти вирізняється певною специфікою [234].

Так, через два з половиною роки після руйнівного землетрусу й цунамі 2011 року 2656 осіб досі вважають зниклими безвісти. Зазначене пов'язано з тим, що без відповідної заяви від родичів поліція не може визнати цих людей загиблими. Сім'ї ж зниклих людей не поспішають завершувати пошуки своїх близьких [234].

Стихійне лихо 2011 року дало поштовх для виникнення нових способів пошуку зниклих безвісти. У ситуації, коли цілі райони на північному сході країни опинилися без електропостачання і засобів зв'язку, а родичам доводилося самотійно обходити всі евакуаційні пункти, щоб знайти своїх близьких, до справи пошуку долучилися японські ЗМІ. Освітній канал мовної корпорації NHK з першого дня катастрофи весь ефірний час присвятив трансляції списків постраждалих, евакуйованих, загиблих і зниклих безвісти [234].

Спонтанна ініціатива одного засобу масової інформації перетворювалася на масове явище. За три дні після цунамі головний редактор інтернет-версії газети Асахі акцентував увагу на тому, що пошук людей за списками в паперовому варіанті видання занадто складний, тож започаткував список евакуаційних пунктів на сайті газети. У віконці пошуку після розміщення імені та прізвища автоматично з'являлася інформація про те, у якому евакуаційному пункті перебуває людина. Список постійно поновлювали найсвіжішою інформацією, отриманою кореспондентами під час «польової» роботи в зоні лиха. Сайт газети став ефективним засобом пошуку зниклих безвісти, незабаром цю справу перейняли інші видання і телеканали [234].

Зникнення людей у США називають «тихою епідемією». За даними ФБР, 2012 року 661 593 особи були зареєстровані зниклими безвісти. 659 514 осіб згодом були вилучені з цього списку – у більшості випадків місце перебування встановили. Статистику ФБР зі зниклих безвісти ведуть з 1975 року. 2006 року було створено національну пошукову електронну систему NAMUS, яка містить файли про всіх зниклих. Ці файли знаходяться у відкритому доступі. Користувач може шукати через систему зниклу людину за низкою ознак: за зростом, кольором шкіри, статтю, віком, татуюваннями. У США безліч неурядових організацій поряд із ФБР займаються пошуковими розслідуваннями. Відомим, наприклад, є Фонд

Поллі Клаас, названий у пам'ять 12-річної дівчинки, яку викрали зі спальні 1993 року в Каліфорнії [234].

Тисячі американців, вражених цинізмом злочину, брали участь у пошуку дитини. Уперше було застосовано інтернет-технології, чимало новаторських методів, які до того часу не використовували офіційні структури. Життя дівчинки не вдалося врятувати: спочатку було виявлено її тіло, потім вдалося розшукати злочинця, якого згодом засудили до смертної кари. Фонд Поллі Клаас протягом 20 років допоміг розшукати понад вісім тисяч дітей, що значилися зниклими безвісти. Під тиском громадськості поліція змінила колишню практику. Якщо раніше заяви про зникнення дорослих людей реєстрували лише через кілька днів, то зараз пошук починається негайно, тому що саме в перші дні й години є найвищі шанси на успіх. За 30 років існування гарячої лінії 1-800-THE-LOST (1-800-843-5678) на неї надійшло 3,5 млн дзвінків. Складність досліджуваного питання щодо інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою полягає в тому, що в Сполучених Штатах немає єдиного закону, який регламентував би діяльність поліції, так само як і єдиного кодифікованого цивільного законодавства [128].

За оцінками влади країни, у Мексиці близько 27 тис. осіб зникли безвісти в період з 2006 року [234]. Тодішній президент країни оголосив війну організованій злочинності й наркомафії. Жертвами кримінальних сутичок, за останніми офіційними даними, стало близько 70 тис. осіб [234]. Національний інститут статистики і географії латиноамериканської країни наводить інші цифри: за час війни з наркомафією в період з 2007-го до 2012 року вбито 121,5 тис. осіб [234]. Генеральна прокуратура Мексики й міністерство внутрішніх справ утворили спеціалізований державний орган з питань розшуку безвісти зниклих. За інформацією Генеральної прокуратури Мексики, нове відомство залучатиме до своєї діяльності експертів, які вже працюють у сфері розшуку безвісно зниклих. Результатом роботи цього відомства має бути мінімізація випадків зникнення людей. Крім цього, влада

має намір залучати до роботи родичів зниклих, тому що найчастіше вони у власних розслідуваннях отримують значно більше результатів, ніж урядові організації. Раніше про спільну роботу з пошуку зниклих безвісти МВС Мексики домовилося з Міжнародним комітетом Червоного Хреста. У штаті Чіуауа на півночі Мексики розшук зниклих ведуть в оригінальний спосіб: інформацію про зниклих розміщують на упаковках тортилій – найпопулярнішого в латиноамериканській країні борошняного виробу [234].

В Іспанії зниклими безвісти займаються як державні, так і різні некомерційні організації та асоціації. Функціонує велика некомерційна державна асоціація Sosdesaparecidos, що допомагає в пошуку рідним і близьким зниклих. Як повідомили «РІА Новости» у Sosdesaparecidos, лише протягом 2012 року було заявлено про більше ніж чотири тисячі зниклих людей. У своїй роботі асоціація співпрацює з усіма державними правоохоронними органами та службами безпеки, а також з організаціями з пошуку зниклих безвісти з Польщі, Великої Британії, Італії, Швейцарії, Франції, Литви, Нідерландів, оскільки правоохоронні органи країн Європи схожі за структурною будовою [187, с. 31; 198, с. 90; 222, с. 219–225].

В Ізраїлі пошук цивільних осіб, зниклих безвісти, здійснює поліція. Список на її інтернет-сайті налічує 48 імен. Тринадцять осіб, з огляду на стислі біографічні відомості, розмовляють російською мовою [234]. Найдовше в Ізраїлі шукають Марі Ельмакіс, яку востаннє бачили 10 лютого 1966 року. Останні зникнення датовано 2012 роком [234]. В інтернет-списку фігурує туристка з Росії Емілія Санченко, яка рік тому не повернулася з поїздки до Мертвого моря. Нижньогородський священник Василь Варламов, який зник під час паломництва до Єрусалиму, до списку поки що не включений, проте відомо, що його пошуки поліція продовжує. Армія оборони Ізраїлю шукає п'ятьох своїх бійців [234]. Троє танкістів зникли безвісти 1982 року після бою із сирійськими та палестинськими силами поблизу ліванського села Султан-Якуб. У Лівані губляться сліди штурмана Рона Арада, винищувач якого розбився 1986 року. Артилерист Гай Хевер

зник 1997 року. Його востаннє бачили на армійській базі на Голанських висотах – неподалік від лінії роз’єднання із Сирією. Пошуки зниклих безвісти солдатів ведуть спеціальні відділи, створені в структурах Генштабу і зовнішньої розвідки Моссад [234].

Зазначимо також, що в нашій державі визнання особи безвісно відсутньою та оголошення померлою належить до сфери матеріального права. Англосакси вважають це сферою процесуального права. Французи ніколи не оголошують особу померлою. Таке положення свого часу було закладено в Кодексі Наполеона (Цивільному кодексі французів) 1804 року. Наполеон у Кодексі передбачив, щоб французький солдат, хоч як довго він перебував би в полоні, на лікуванні після поранення тощо, повернувшись до Франції, нічого не втратив у своєму цивільно-правовому становищі. Запроваджена Наполеоном норма діє дотепер. Розглянемо, як зазначене питання регламентовано в міжнародних договорах. Зокрема, у ст. 25 «Визнання особи безвісно відсутньою та оголошення померлою» Конвенції про правову допомогу і правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справ від 22 січня 1993 року, укладеної в Мінську, зазначено: «1. У справах про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення померлою і в справах про встановлення факту смерті є компетентними установи юстиції Договірної Сторони, громадянином якої була особа в той час, коли вона за останніми даними була жива, а щодо інших осіб – установи юстиції за останнім місцем проживання особи. 2. Установи юстиції кожної з Договірних Сторін можуть визнати громадянина іншої Договірної Сторони й іншу особу, яка проживала на її території, безвісно відсутньою або померлою, а також встановити факт її смерті за клопотанням зацікавлених осіб, які проживають на її території, права й інтереси яких ґрунтуються на законодавстві цієї Договірної Сторони. 3. Під час розгляду справ про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою і справ про встановлення факту смерті установи юстиції Договірної Сторони застосовують законодавство своєї держави».

Отже, цивільно-правова інституція визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою діє не в кожній країні. У державах, де цей інститут наявний, є відмінні від національних матеріальні норми щодо регулювання умов і строків визнання особи безвісно відсутньою, юридичних наслідків оголошення фізичної особи померлою. Привертає увагу в контексті досліджуваного інституту Федеральний Закон Австрійської Республіки про створення та організацію Федеральної кримінальної служби від 2002 року, у якому закріплено позицію «текстового рівноправ'я» [200]. Текстове рівноправ'я передбачає: якщо в цьому Федеральному Законі стосовно фізичних осіб використовуватимуть позначення тільки в чоловічому роді, то вони стосуються нарівні жінок і чоловіків. У позначеннях до певних фізичних осіб слід використовувати відповідну специфічну для певної статі форму. В окремих державах є спеціальні закони, які регулюють порядок визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, а також конкретизовано посилання на таке визнання (Німеччина, Австрія, Італія), в інших країнах – лише конкретизовано правові норми із законодавчою інтеграцією в цивільні кодекси (Монголія, Угорщина, Польща, Чехія та низка інших країн) [21, с. 412–417].

Висновки до розділу 1

1. Наукові напрацювання щодо інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою досліджували українські науковці з позицій як матеріального, так і процесуального права. Перевагу надавали процесуальним аспектам.

2. Методологія дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою – це сукупність різних методів, концепцій, ідей, які використовують під час дослідження і дають

змогу визначити: понятійний апарат, основні риси й зміст, а також окреслити відмінність та особливості визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою [58, с. 147–158]. У роботі використано такі методи наукового пізнання права зворотної вимоги: діалектичний, формально-логічний, формально-юридичного аналізу, абстрагування, аналізу й синтезу, системний, структурно-функціонального аналізу, правового прогнозування.

3. В історичному аспекті інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пройшов складний шлях розвитку. У кожному історичну епоху правові норми, спрямовані на врегулювання безвісної відсутності, набували нового змісту, розширювалися або звужувалися, одні охоронно-правові заходи замінювалися іншими, однак їх генеза засвідчила необхідність забезпечення максимальної охорони особистих і майнових інтересів як відсутньої особи, так й інших учасників цивільних правовідносин.

4. На підставі результатів аналізу іноземного законодавства можна стверджувати, що цивільно-правова інституція визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою наявна не в усіх країнах. У державах, де цей інститут передбачено, діють відмінні від національних матеріальні норми щодо регулювання умов і строків визнання особи безвісно відсутньою, юридичних наслідків оголошення фізичної особи померлою. У деяких державах діють спеціальні закони, які регулюють порядок визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, а також конкретизовано посилення на таке визнання (Німеччина, Австрія, Італія), в інших країнах – лише конкретизовано правові норми із законодавчою інтеграцією в цивільні кодекси (Монголія, Угорщина, Польща, Чехія та низка інших країн) [57, с. 22–30].

РОЗДІЛ 2

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГОЛОШЕННЯ ПОМЕРЛОЮ

2.1. Поняття та підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою

Ситуація, коли людина зникає безвісти, крім трагічності для рідних і близьких, має ще й юридичний аспект: відсутність особи може порушувати права інших людей, або ж постає потреба забезпечити права зниклої особи, наприклад майнові. Для таких випадків у законодавстві України створено інститут визнання особи безвісти відсутньою.

Відповідно до ч. 1 ст. 43 ЦК України, фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування.

Щоб визнати особу безвісти відсутньою, необхідно звернутися до суду. Заяву про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою подають до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місце перебування якої невідоме, або за місцем розташування її майна.

У порядку окремого провадження суд розглядає справу, але обов'язково в заяві, яку подають, має бути зазначено мету, з якою заявнику необхідно визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; підтверджувальні обставини щодо безвісної відсутності фізичної особи чи обставини, що загрожували фізичній особі смертю, або ж обставини, що надають можливість зробити припущення стосовно її загибелі від певного нещасного випадку чи надзвичайної ситуації.

Заявникові немає необхідності звертатися до інших уповноважених органів, оскільки суд до початку розгляду справи встановлює родичів, співробітників, сусідів та інших осіб, які можуть надати інформацію про фізичну особу, місце перебування та місце проживання якої невідоме, а також надсилає відповідні запити до юридичних осіб, а саме: житлово-експлуатаційних контор, органів реєстрації місця проживання осіб або органів влади й місцевого самоврядування за останнім відомим місцем проживання відсутньої людини. Обов'язково надсилають запити й за останнім місцем роботи цієї особи з метою отримання інформації щодо неї. Одночасно суд уживає заходів через органи опіки та піклування для встановлення опіки над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме.

Визнання людини безвісно відсутньою має такі правові наслідки:

- над її майном встановлюється опіка. Із цього майна видається утримання громадянам, яких безвісно відсутня особа зобов'язана за законом утримувати. Також гасять заборгованість з інших зобов'язань безвісно відсутнього (ст. 44 ЦК України);

- неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти, непрацездатні батьки, дружина (чоловік), незалежно від віку й працездатності, якщо вони доглядають дітей безвісно відсутньої особи, які не досягли віку восьми років, мають право вимагати призначення їм пенсії у зв'язку з визнанням годувальника безвісно відсутнім (ст. 46 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року);

- дружина (чоловік) безвісно відсутнього набуває права розірвати шлюб у так званому спрощеному порядку через органи ДРАЦСу (п. 1 ч. 1 ст. 107 СК України);

- припиняються зобов'язання, тісно пов'язані з безвісно відсутньою людиною (наприклад, дія довіреності, договору поруки);

- кредитори мають право вимагати задоволення з майна цієї особи.

Доцільно акцентувати на тому, що 22 листопада 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в межах справи № 225/882/17, провадження № 61-34068св18 (ЄДРСРУ № 78044509), підтвердив правові позиції стосовно підстав для визнання особи безвісно відсутньою.

Зокрема, у постанові Верховного Суду (у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду) від 7 травня 2018 року у справі № 225/1297/17 зазначено, що *безвісна відсутність* – це посвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування).

Правовими підставами для визнання фізичної особи безвісно відсутньою є наявність сукупних юридичних фактів (юридичний склад), до якого належать:

- а) інформація про відсутність відомостей стосовно перебування фізичної особи в місці її постійного проживання;
- б) інформація про відсутність відомостей щодо її справжнього місця перебування і відсутність можливості отримати такі відомості;
- в) спливання річного строку з дня одержання останніх відомостей про місце перебування фізичної особи або з дня, закріпленого в ч. 2 ст. 43 ЦК України;
- г) наявність обґрунтованої правової зацікавленості щодо вирішення питання про визнання особи безвісно відсутньою заявником.

Для оголошення фізичної особи померлою або визнання її безвісно відсутньою законодавство передбачає судовий порядок встановлення фактів у порядку окремого провадження. Рішення суду щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою фактично ґрунтується на юридичному припущенні того, що фізична особа є живою, а в разі оголошення її померлою – на юридичному припущенні смерті особи, що й становить визначальну особливість цивільних справ цих категорій. Заявник застосовує

такі правові презумпції тому, що в нього немає жодної доказової бази на підтвердження факту, чи особа є живою, чи померлою. Довести ці факти шляхом доказування майже неможливо. У цих категоріях справ чітко реалізується принцип активності суду в процесі, що обмежує принцип змагальності, який не притаманний справам окремого провадження. Таку ситуацію можливо виправдати лише тим, що рішення суду суттєво впливає на законні права й інтереси безвісно відсутньої особи, а отже, процесуальні права такої особи щодо участі в цивільному процесі не можуть бути реалізовані цілком. У випадках тривалої відсутності фізичної особи за місцем постійного проживання та за відсутності відомостей про місце її перебування, а також залежно від строку такої відсутності, зацікавлені особи можуть у порядку ст. 4, 305 ЦПК України і ст. 43, 46 ЦК звернутися до суду з відповідною заявою про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою. У цих справах мають право брати участь заявники та зацікавлені особи. Проте чинне законодавство не містить нормативного визначення заявників і заінтересованих осіб. Зокрема, на відміну від деяких інших справ окремого провадження, ЦПК України не визначає перелік осіб, які вправі подати до суду заяву про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. Тому слід керуватися загальним положенням цивільного процесу про те, що до суду має право звернутися будь-яка особа, заінтересована в зміні правового стану відсутньої особи (ст. 4 ЦПК України). Недарма Р. О. Стефанчук акцентує увагу на тому, що в Україні залишається невирішеним питання *ефективності законодавства* [188 с. 442]. У контексті нашого дослідження необхідно довести наявність суб'єктивного юридичного інтересу. Наявність у заявника юридичного інтересу може привести до правових наслідків, які породжує факт визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. За законодавством України, визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою зумовлює правові наслідки, які виявляються у: праві на розірвання шлюбу з безвісно відсутньою особою в простішому порядку,

тобто в органах РАЦСу; праві на припинення шлюбу з громадянином, який оголошений судом померлим; надання пенсій у разі втрати годувальника; встановленні опіки над майном особи, яка визнана безвісно відсутньою; праві на одержання утримання з майна безвісно відсутньої особи; надання спадщини у випадку оголошення особи померлою; праві спадкування майна особи, яка оголошена померлою; праві кредиторів вимагати виплатити заборгованості за зобов'язаннями безвісно відсутнього громадянина; припинення дії довіреності тощо. Отже, заявниками можуть бути: фізичні особи, у яких є необхідність здійснення охоронюваних законом суб'єктивних прав або інтересів через встановлення цих фактів (наприклад, близькі родичі або спадкоємці); органи опіки та піклування – задля вирішення питань щодо охорони майна безвісно відсутньої фізичної особи; прокурор, органи державної влади й місцевого самоврядування – у разі потреби захисту прав й інтересів неповнолітніх дітей; банк або фінансова установа – у випадку довготривалої відсутності одержувача позики. Таким чином, заявниками можуть бути також юридичні особи, які мають обґрунтовану правову мету щодо одержання рішення суду з досліджуваних питань. Слушною видається думка В. Г. Бобка, який свого часу зазначав, що органи внутрішніх справ не можуть бути заявниками в цих справах. Зазначене зумовлено тим, що такі органи не мають у справі матеріально-правової заінтересованості, а також закон не надає їм права на звернення до суду в інтересах інших осіб. Крім того, розшук громадян належить до службових обов'язків органів міліції. Тому органи внутрішніх справ не можуть виступати заявниками у власних інтересах [8]. Тож можна дійти висновку, що визнати особу безвісти відсутньою чи померлою можливо тільки за рішенням суду. Визнання передбачає винесення судом рішення та роз'яснення, чи справді людина зникла безвісти, чи загинула. Проблема полягає в тому, що чинне законодавство чітко не визначає заявників, а отже, до суду може звернути будь-яка заінтересована особа – фізична чи юридична. У заяві обов'язково

має бути зазначено мету й обставини, які можуть бути доказом зникнення чи загибелі особи.

Для визнання особи безвісно відсутньою застосовують презумпцію, що особа є живою, однак встановити її місце перебування в цей час неможливо, причому зазначена презумпція має спростовний характер.

Визнання судом у встановленому законом порядку фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України) не свідчить про смерть такої особи, однак і не виключає можливості смерті. Зазначене зумовлює одночасну наявність двох припущень стосовно двох взаємовиключних життєвих станів безвісно відсутньої фізичної особи (особа жива, особа померла) (*постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 лютого 2018 року у справі № 317/3139/15-ц, провадження № 61-4241св18, ЄДРСРУ № 72641734*).

Законодавство завжди пов'язує виникнення особистих немайнових і майнових прав учасників цивільних правовідносин, їх зміну та припинення з настанням юридичних фактів. У більшості випадків їх підтверджують різними свідоцтвами, довідками й іншими документами, що видають особам в адміністративному порядку. Якщо немає можливості в заінтересованих осіб довести документально, що певний факт був наявний, допускається судовий порядок встановлення фактів, що мають юридичне значення. Своєю чергою індивідуалізація фізичної особи може окреслювати коло її прав та обов'язків, місце й органи їх здійснення.

Закон пов'язує відкриття спадщини з двома юридичними фактами: біологічною смертю фізичної особи та оголошенням її померлою [85, с. 26], а отже, спадщина відкривається за місцем проживання померлого, а якщо воно невідоме – за місцем знаходження його нерухомого майна або його основної частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна (ст. 1221 ЦК України). Здійснення окреслених прав передбачає й інші умови. До прикладу, за чинним законодавством не можуть отримати дозвіл на придбання мисливської зброї фізичні особи, які мають

непогашену судимість за умисні кримінальні проступки, характеризуються негативом у побуті чи за місцем свого постійного мешкання.

Таких ознак набуває людина, вони створюють здатність вирізнятися серед інших. Деякі з них присвоюються в установленому законом порядку (прізвище, ім'я, по батькові), інші – відображають зменшені офіційні ознаки, особливі характеристики окремої особи; виокремлюють персоніфікований правовий статус фізичної особи (статус особи у шлюбі чи поза ним); спонукають до участі в певних приватно-правових правовідносинах. Зокрема, це може бути вид дієздатності, становище в суспільстві (VIP-персона, особа духовного сану, державний службовець), професія, вид дозвілля тощо. Це має правове значення для персоніфікації правовідносин щодо встановлення юридичних фактів, що зумовлює виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, які підлягають охороні й захисту в установленому законом порядку.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядають у цивільному процесі в порядку окремого провадження. Теорія цивільного процесуального права керується тим, що окреме провадження є різновидом проваджень цивільного судочинства, у якому, як і в інших провадженнях, здійснюють правосуддя в цивільних справах [235, с. 172].

Законодавство Римської імперії передбачало можливість звернення до судді та доведення перед державною офіційною особою, що певний факт справді був наявний, але документи про це втрачено. Такі факти дістали назву «юридичні», оскільки лише за їх наявності в особи виникають юридичні права. Зазначений вид провадження виник історично, його застосовують у всіх судових системах світу в певній інтерпретації [17, с. 338–339; 31, с. 470–472].

У контексті досліджуваного питання слід акцентувати увагу на важливому аспекті. Родина зниклого безвісти має право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника в порядку ст. 30 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших

осіб» [156]. Стаття 29 цього Закону закріплює положення про те, що сім'ї військовослужбовців, які зникли безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті [156]. Убачається, що визнання такої особи зниклою безвісти або померлою в порядку цивільного судочинства є недоцільним, оскільки позбавляє родину зниклого безвісти отримання пільг (пенсій), які вона повинна мати як родина учасника бойових дій, що зник безвісти. Закон України «Про пенсійне забезпечення» у ч. 5 ст. 37 визначає, що всі правила цього Закону, які стосуються сімей померлих, поширюються (оскільки не обумовлено інше) і на сім'ї безвісти відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку [156]. Проблема, на наш погляд, полягає ось у чому:

- Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», як і закон України «Про пенсійне забезпечення», передбачають можливість настання пенсійного забезпечення в разі безвісної відсутності, однак співвідносяться між собою як «спеціальне» й «загальне»;

- безвісна відсутність у порядку Закону України «Про пенсійне забезпечення» (чинний, хоча деякі положення визнано неконституційними) засвідчується у встановленому порядку, і таким порядком є судовий порядок;

- порядок встановлення безвісної відсутності в контексті Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» не конкретизовано, а лише передбачено, що сім'ї військовослужбовців, які зникли безвісти в період бойових дій, *прирівнюються* (як і ким прирівнюються – невідомо) до сімей загиблих на фронті.

Така законодавча позиція вносить корективи в тлумачення безвісної відсутності, оскільки встановлює певний позасудовий порядок вирішення цього питання.

Констатуємо, що за ст. 43 ЦК України фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її

постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважають перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року [204].

У теорії цивільного права, з огляду на практичну складову, визнання фізичної особи безвісно відсутньою відбувається за таких умов:

- а) протягом одного року фізична особа відсутня за місцем свого постійного проживання;
- б) протягом цього самого строку заінтересованим особам нічого не відомо про місце її перебування;
- в) ужиті заходи для встановлення місця перебування фізичної особи не забезпечили результатів;
- г) питання, заради яких заявник просить визнати фізичну особу безвісно відсутньою, є юридично важливими й не можуть бути вирішені без такого визнання [206–209; 210, с. 11; 211; 212;].

Звернемося до Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 26 травня 2014 року № 333, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 12 червня 2014 року за № 611/25388, розділом III «Організація та ведення обліку особового складу в особливий період» якої встановлено, що облік особового складу в особливий період ведуть у порядку, установленому на мирний час, та з огляду на особливості, викладені в цьому розділі [140].

Для обліку особового складу в особливий період використовують:

- на особовий склад, який проходив військову службу у Збройних силах, – облікові документи, які вели на нього в мирний час;
- на особовий склад, призваний із запасу в разі оголошення мобілізації: на офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу – особові справи та послужні картки, отримані з військових комісаріатів;

на сержантів і солдатів – обліково-послужні картки, вилучені з їхніх військових квитків. У кадровому органі Генерального штабу для оперативного обліку військовослужбовців, призваних із запасу, і військовослужбовців, переміщених у період мобілізації на інші посади, використовують контрольні картки [140].

Особовий склад, який прибув за мобілізацією, зараховують в день прибуття до списків особового складу військової частини, проводять наказом по стройовій частині після закінчення відмобілізування командирами цих частин відповідно до мобілізаційного призначення за мобілізаційним планом незалежно від номенклатури посад для призначення на мирний час. Ці накази є підставою для визначення посадового становища офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу запису відомостей про них до облікових документів, виписки та видачі їм документів, що посвідчують особу. Зазначені накази не дублюють наказами по особовому складу [140].

Військовозобов'язані, призвані за мобілізацією, вважаються зарахованими на військову службу з дня прибуття до військового комісаріату для відправки у військову частину. У військових квитках особового складу, призваного за мобілізацією, а в офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу, крім того, в особових справах і послужних картках роблять запис про дату призову за мобілізацією та направлення до місця служби, що засвідчують підписом військового комісара і гербовою печаткою. Особам, які прибули за мобілізацією безпосередньо до військових частин або перебували на цей час на навчальному зборі, відмітки про час їх призову робить у військових квитках начальник штабу військової частини. До отримання офіцерами, особами рядового, сержантського й старшинського складу, призваними із запасу, документів, що посвідчують особу, в їхні військові квитки вносять також записи про призначення на посаду й інші зміни в службовому становищі [140].

Облік офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу військових частин, які беруть участь у бойових діях, ведуть за схемою обліку

офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу в кадрових органах, які беруть участь у бойових діях. *Персональний облік особового складу, який вибув зі строю через загибель (смерть), поранення, хворобу та з інших причин, у підрозділах військових частин ведеться в такому порядку:*

у відділенні та взводі – про всіх військовослужбовців, що вибули зі строю, командири відділень і взводів доповідають своєму безпосередньому командирі (начальнику) щодня під час бою і після перевірки наявності особового складу після бою;

у роті (батареї), окремому підрозділі – на всіх військовослужбовців, що вибули зі строю, складають іменний список особового складу, який вибув зі строю. Іменний список особового складу, який вибув зі строю, щоденно подають командирі батальйону (дивізіону), до штабу військової частини;

у батальйоні (дивізіоні, ескадрильї) – на підставі даних іменних списків особового складу, який вибув зі строю рот (батареї) і окремих підрозділів, про втрати особового складу, звірені з даними закладу охорони здоров'я військової частини, складають загальний іменний список особового складу, який вибув зі строю, на особовий склад батальйону (дивізіону, ескадрильї), який разом із добовою відомістю щоденно надають до штабу військової частини [140].

Загиблих, померлих і безвісно відсутніх офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу *виключають зі списків особового складу Збройних сил наказами по особовому складу. Особовий склад, який вибув із військових частин, виключається зі списків у такі строки:*

загиблі (померлі), які потрапили в полон, звільнені з військової служби, а також переміщені до інших військових частин або направлені на навчання до військових навчальних закладів, – у день вибуття;

зниклі безвісти й ті, які не повернулися в установлений строк із відрядження, відпусток або закладів охорони здоров'я, а також ті, які дезертирували, – після ретельного їх розшуку й розслідування обставин їх дезертирства або неповернення до частини, *але не пізніше ніж за*

п'ятнадцять діб з дня зникнення, дезертирства й закінчення строку відраджень, відпустки або строку повернення до частини, повідомленого закладом охорони здоров'я [140].

До бойових безповоротних втрат входять особи, які:

- загинули на полі бою;
- загинули від застосування противником зброї масового ураження й інших видів зброї, незалежно від місця загибелі;
- померли від ран, контузій, каліцтва, одержаних під час бойових дій і в тилу;
- померли від хвороб, пов'язаних з участю в бойових діях;
- *зникли безвісти;*
- потрапили до полону;
- загинули (померли) унаслідок подій і нещасних випадків, пов'язаних із виконанням завдань командування під час бойових дій і в тилу (аварій літаків, автомашин та іншої бойової техніки, катастроф на залізниці, вибухів мін, виконання рятувальних робіт тощо) [140].

З огляду на положення цієї Інструкції, у разі зникнення безвісти військовослужбовця необхідно письмово звертатися до тієї військової частини, де військовослужбовець був зарахований до списків особового складу, за відповідним документом, у якому буде зазначено: особові дані військовослужбовця, коли і за яких обставин він зник безвісти, відповідно, після отримання документа (довідки або витягу з наказу) заінтересована особа може звертатися за отриманням пенсії. Тобто в положеннях Інструкції не передбачено про судового порядку визнання особи безвісно відсутньою. Юридичний факт безвісної відсутності військовослужбовця встановлюють у так званому адміністративно-кадровому порядку, що призводить до формування підходу, який не відповідає закріпленому в положеннях цивільного законодавства.

Концептуально привертає увагу п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 (зі змінами, внесеними постановою Пленуму від 25 травня 1998 року) «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», у контексті Закону України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» і затвердженого на підставі цього Закону постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1992 року № 501 Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, де зазначено: «...посвідчення учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС може видаватися на підставі рішення суду про встановлення факту безпосередньої участі в будь-яких роботах за певний період (визначений законодавством), пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження, у тому числі в проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також у роботах на діючих пунктах санітарної обробки людей і дезактивації техніки. *Інші питання щодо визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вирішуються на підставі відповідних документів, а спірні питання – комісіями при виконкомах Київської і Житомирської обласних Рад народних депутатів і при Міністерстві у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС*» [192].

Так, Кам'янсько-Дніпровський районний суд Запорізької області рішенням від 16 листопада 2010 року заяву Б., заінтересовані особи – управління праці та соціального захисту населення Кам'янсько-Дніпровської районної державної адміністрації Запорізької області, управління праці та соціального захисту населення Коростенської міської ради Житомирської області, про встановлення факту постійного проживання станом на 26 квітня 1986 року в м. Коростені Житомирської області на території військової частини № 44124 Міністерства оборони СРСР задовольнив.

Апеляційний суд Запорізької області за наслідками розгляду апеляційної скарги управління праці та соціального захисту населення

Коростенської міської ради Житомирської області ухвалою від 17 лютого 2011 року це рішення скасував, заяву Б. залишив без розгляду. В ухвалі суду зазначено, що умови визначення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, передбачені в ст. 11 Закону № 796-ХІІ, *тобто чинним законодавством встановлено певний позасудовий порядок вирішення такого питання, який заявник не використав. Крім того, з матеріалів справи вбачається, що фактично між заявником і заінтересованими особами існує спір про право на пільги як учасника ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи* [192].

Тобто справи про встановлення фактів участі у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також статусу ліквідатора не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства. Тут доцільно провести аналогію з випадками визнання військовослужбовців безвісно відсутніми.

Також не можуть бути встановлені в судовому порядку факти, зокрема, щодо:

- проходження дійсної військової служби;
 - участі в бойових діях, перебування на фронті, у партизанських загонах;
 - одержання поранення, контузії в боях під час захисту України, СРСР чи при виконанні інших обов'язків військової служби [192].
- Дослідники Н. П. Лященко, З. П. Мельник зауважують, що значну кількість цивільних справ про встановлення зазначених фактів суди задовольняють [192].

Відсутність необхідності судового порядку визнання військовослужбовців безвісно відсутніми засвідчують також останні законопроекти в цій сфері. Так, Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» у ст. 4 закріплює положення про те, що «особа набуває статусу такої, що зникла безвісти, з моменту внесення про неї відомостей до Реєстру за рішенням уповноваженого на це органу в порядку, передбаченому цим Законом. Надання особі статусу зниклої безвісти відповідно до цього

Закону не позбавляє її родичів або інших осіб права звернення до суду із заявою про визнання такої особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою в порядку, передбаченому чинним законодавством...» [162]. «Особа, зникла безвісти, – фізична особа, щодо якої немає відомостей про її місце перебування на момент подання заяви про її розшук; особа, зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, – особа, яка зникла в зоні збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного) під час проходження військової служби або за будь-яких інших обставин, що підтверджують факт перебування особи в цій зоні...» [162].

Отже, у Законі використано такі терміни, як «спеціально уповноважений орган», і це не суд, оскільки звернення до суду в зазначеному випадку – це альтернатива. На жаль, Закон, оперуючи термінами «зникла безвісти особа» та «безвісно відсутня особа», не усунув гострої проблеми визначення їх змісту. Слушною видається наукова позиція М. В. Зубова стосовно того, що в межах семантичного підходу можна використовувати обидва терміни: і «безвісно зникла особа», і «безвісно відсутня особа». Однак як з логіко-семантичних, так і з юридичних позицій уживання терміна «безвісно відсутня особа» є найбільш виправданим [47, с. 184–189]. Під час аналізу зазначеного Закону складається враження, що статус «безвісно зникла особа» – це проміжний статус особи, який триває до моменту визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою в порядку, встановленому чинним законодавством. Якщо це так, тоді чому розробники законопроекту (тепер уже однойменного закону) такому проміжному статусу, як «безвісно зникла особа» (а він буде тривати до моменту припинення розшуку такої особи), надають ті самі повноваження, що й безвісно відсутній особі, яка визнана такою судом.

Положення ст. 8 не зменшує обсягу цивільної правоздатності такої особи, допускається встановлення опіки в порядку, передбаченому ЦК України, набуття правового статусу особи, зниклої безвісти, не змінює її сімейного стану до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з

подружжя [162]. Тобто відбувається фактичне дублювання правових наслідків визнання особи безвісно відсутньою в порядку ст. 305–309 ЦПК України, і це може суттєво вплинути на тлумачення такого поняття, як «безвісна відсутність». Додаткової невизначеності додає ст. 44 ЦК України, у якій застосовано термін «фізична особа, місце перебування якої невідоме» [204]. Слушною вважаємо наукову позицію А. В. Зинов'євої з приводу того, що статус фізичної особи, місце перебування якої невідоме, у широкому значенні цього терміна слід розцінювати як проміжний, оскільки він передуватиме розгляду справи судом про безвісну відсутність особи [45, с. 41–45].

Отже, деякі міркування, викладені в межах підрозділу, спонукають нас до узагальненого визначення безвісної відсутності. *Безвісною відсутністю* пропонуємо вважати засвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування), що породжує сукупність правоутворюючих, правозмінюючих і правоприпиняючих юридичних фактів, об'єктивна обумовленість яких є необхідною для реалізації іншими учасниками правовідносин своїх суб'єктивних прав та обов'язків.

Також вбачається за доцільне окреслити узагальнене поняття особи, зниклої безвісти, як фізичної особи, стосовно якої немає жодної інформації щодо її місцезнаходження у зв'язку з імовірним її перебуванням у зоні воєнних дій, збройного конфлікту під час проходження нею військової служби, заворушеннями всередині держави або у зв'язку з надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити загибель людей.

Залежно від правових наслідків, що виникають унаслідок встановлення відповідного правового статусу, запропоновано класифікувати осіб, місце проживання яких є невідомим і немає відомостей про місце їх перебування, на: осіб, зниклих безвісти; осіб, визнаних безвісно відсутніми; осіб, оголошених померлими.

2.2. Поняття та підстави оголошення фізичної особи померлою

За чинним цивільним законодавством оголошення фізичної особи померлою можливе, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років. Є певний перелік обставин, з огляду на який це можна зробити й раніше, а саме якщо особа зникла безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, відповідно до положень ч. 1 ст. 46 ЦК України [204; 206, с. 150; 216].

Відповідно до роз'яснень, викладених у п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [167] під час розгляду справ необхідно відрізнити оголошення фізичної особи померлою від встановлення факту смерті особи. Оголошення фізичної особи померлою – це ствердження судовим рішенням припущення про смерть особи, тобто констатація високого ступеня ймовірності смерті. Таким чином, оголошення особи померлою має своїм призначенням усунення невизначеності, яка склалася щодо правовідносин за участю особи, яка протягом тривалого часу є відсутньою за місцем свого постійного проживання і місце перебування якої невідоме. Підставою для оголошення особи померлою є не факти, які підтверджують загибель особи, а обставини, що дають підстави припускати смерть особи [167].

Припущення смерті особи є визначальним у цих категоріях справ, а відсоток появи осіб є досить низьким, з огляду на всі обставини: вік фізичних

осіб, тривалість зникнення тощо. Також у своїй практиці суди використовують граничні межі біологічного життя особи для припущення факту смерті [168]. У теорії цивільного права питанням презумпцій і фікцій у контексті нашого дослідження присвячено праці таких вчених, як: Д. І. Меєр [98, с. 53–162], А. Г. Дутко [38, с. 105–112; 39, с. 158–162]. Сучасними є наукові дослідження Д. С. Гудзь [34, с. 99–105], А. Й. Іванського [49, с. 221–228; 50, с. 202–207], А. В. Маркіна [96, с. 57–58], І. В. Філімонової [201]. Заслужують на увагу й праці інших видатних науковців [37; 64, с. 88–90; 107; 109].

Позиції судової практики оголошення фізичної особи померлою ґрунтуються на двох підставах: а) тривала безвісна відсутність – у місці її постійного проживання немає відомостей про місце перебування фізичної особи протягом трьох років; б) фізична особа зникла безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку (природні катаклізми (землетруси, повені, гірські обвали, зсуви й інші дії військового або політичного характеру) [204, с. 151].

Кримінологічні дослідження засвідчують, що залежно від обставин і причин зникнення безвісти зниклих можна поділити на такі категорії:

1. Безвісти зниклі внаслідок учинення злочину. Злочин може бути вчинений як особою, так і щодо особи, яка безвісти зникла: 1) жертви злочинів (убивство, вплив різних сект, викрадення людей, дітей для жебрацтва, проституції тощо); 2) псевдозаяви: а) родичі знають місце перебування «безвісти зниклого», і розшукувана особа не хоче, щоб її розшукали, наприклад, щоб через суд зупинити виплату відсотків за кредитом; б) безвісти зникла особа не може дати звістки про себе (щоб виписати родича з квартири, оскільки безвісти зниклу особу через рік можна визнати відсутньою або через три роки померлою – через суд).
2. Безвісти зниклі внаслідок інших подій: 1) зникнення за власним бажанням: останніми роками дедалі частіше за власним бажанням «зникають безвісти» заробітчани. Деякі з них роками заробляють за кордоном і не подають

родичам про себе жодних звісток. Понад 20 % безвісти зниклих – учні шкіл, інтернатів, інших закладів освіти, дитячих будинків, зрідка зникають підлітки, які втікають із дому через конфлікти з родиною або в пошуках «романтики», близько 15 % розшукуваних безвісти зниклих становлять пенсіонери, 32,7 % розшукуваних з числа безвісти зниклих перебували на обліку в психоневрологічних диспансерах, причому питома вага цих осіб припадає на економічно розвинені райони. Вивчення випадків безвісного зникнення особи засвідчило, що 23,2 % оголошених у розшук вже залишали свої домівки, причому в 17,4 % це траплялося неодноразово. Переважна більшість таких осіб – психічно хворі, які страждають на певні розлади психіки (втрата пам'яті, манія переслідування тощо). Такі особи невдовзі потрапляють до психіатричних лікарень або повертаються додому без будь-якого втручання чи впливу; 2) нещасного випадку (утопився, упав з висоти, заблукав у лісі тощо). Часто кримінальні провадження відкривають за фактом виявлення невпізаного трупа. Найтиповіша ситуація – безхатченко, у якого при собі не було жодних документів, замерз на морозі, опинився під колесами автомобіля, отруївся неякісним спиртним, загинув у п'яній бійці. Зникнення особи здебільшого пов'язано з низкою найпоширеніших причин, серед яких в умовах сьогодення розглядають чотири версії: убивство; нещасний випадок чи самогубство; переховування від рідні й знайомих; міграція в інший регіон або іншу країну (трудова тощо) [10, с. 52–55]. Ми переконані, що визнання особи померлою є крайньою мірою захисту прав, тому заявники мають зважати на всі об'єктивні обставини, що стали передумовою для такого звернення, з метою уникнення надалі негативних наслідків щодо переходу майнових прав особи, оголошеної померлою, у разі її появи. Схожі позиції напрацьовує і судова практика [54]. На цій підставі можна дійти висновку, що слід розрізняти відсутність особи як об'єктивний статус фізичної особи та штучно створену ситуацію, наприклад, коли відомості про фізичну особу свідомо приховують заінтересовані особи. Така невизначеність, на думку В. Г. Бобка, стає об'єктивною перешкодою в

реалізації іншими учасниками правовідносин своїх суб'єктивних прав й інтересів або виконання юридичних обов'язків, які охороняє закон [8, с. 2].

У контексті нашого дослідження доцільно проаналізувати деякі аспекти підстав оголошення фізичної особи померлою. Основоположним елементом щодо підстав оголошення фізичної особи померлою є ознаки відсутності фізичної особи (у контексті проживання та перебування).

У цивілістичній літературі вирізняють такі ознаки відсутності фізичної особи:

- 1) відсутність у місці проживання;
- 2) невідомість місця перебування;
- 3) тривалість відсутності;

4) неможливість подолати невідомість [177, с. 13]. Цілком слушно Т. В. Корчак зауважує, що відсутність фізичної особи в місці свого проживання, безумовно, передує оголошенню фізичної особи померлою, але цей юридичний факт є недостатнім для визначення подальшого стану фізичної особи. Фізична особа може бути відсутньою в місці проживання впродовж більше ніж трьох років, однак не бути зниклою особою, якщо особа зберігає свої зв'язки з іншими людьми та їм відомо її місце перебування [72, с. 9–11].

Зазначені інститути цивільного права тісно пов'язані також ще й з місцем постійного проживання фізичної особи. Відповідно до ч. 1 ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи є житло, у якому вона проживає постійно або тимчасово. Фізична особа може мати кілька місць проживання. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», місце проживання – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік; місце перебування – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше ніж шість місяців на рік [166]. Закон визначає місце проживання як житло,

розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, у якому фізична особа проживає постійно або тимчасово.

У ст. 29 ЦК України не встановлено критеріїв, згідно з якими можна розрізнити постійне й тимчасове проживання особи в певному місці [216]. Слушно зазначає А. В. Зинов'єва: «У місці постійного проживання мають бути відомості про інші місця перебування фізичної особи. Місце реєстрації фізичної особи нині формально пов'язують з місцем постійного проживання особи» [45, с. 43]. Якщо пов'язувати постійне місце проживання з отриманням відомостей про можливі місця перебування фізичної особи надалі, то такі відомості здебільшого повідомляють лише членам сім'ї цієї особи, адже відповідно до ч. 2 ст. 3 СК України: «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [180]. Тобто постійне місце проживання необхідно пов'язувати з місцем, де живе сім'я особи. За таких обставин вбачається за доцільне закріпити, передусім – у діяльності правоохоронних органів, термін *«мінімально необхідні відомості»*, що передбачає визначений обсяг інформації про фізичну особу зниклого (зокрема, анкетні дані, місце й дату народження, місце проживання, сімейний стан, рід діяльності, дату, місце й обставини зникнення тощо), що сприятиме розшуку чи ідентифікуванню особи, яку розшукують.

У ст. 46 ЦК України визначено: якщо в місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років – фізична особа може бути оголошена судом померлою. Ця норма є загальним правилом. Відповідно до роз'яснень, наданих у п. 13 постанови Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», особа може бути оголошена в судовому порядку померлою в разі неможливості встановлення факту її смерті, який встановлюється судом за умови підтвердження доказами, що ця подія відбулася в певний час і за певних обставин. Із цього приводу науковець Ю. О. Попова визначила, що

підставою для оголошення фізичної особи померлою є сукупність конкретних фактів, досліджених і встановлених судом. Зрештою, саме після дослідження та встановлення всіх обставин зникнення фізичної особи, рішення суду про оголошення її померлою стає визначальним, адже тягне за собою правові наслідки. Судове рішення про оголошення особи померлою усуває невизначеність у правовідносинах, одним із суб'єктів яких була безвісно відсутня фізична особа. Це рішення стає юридичним фактом, що тягне виникнення, зміну або припинення різних правовідносин, пов'язаних із захистом і реалізацією особистих та майнових прав фізичних осіб й організацій [118, с. 2].

На думку А. В. Зинов'євої, лише юридична обставина – відсутність відомостей про фізичну особу – не породжує правових наслідків, якщо з виникненням такого стану не пов'язане порушення прав інших суб'єктів, зокрема, членів сім'ї, роботодавців, кредиторів та інших осіб. Отже, певна обставина може існувати, проте не буде відповідного факту, оскільки юридична обставина та юридичний факт мають бути пов'язані з правами й інтересами конкретних фізичних або юридичних осіб у зв'язку з тим, що інакше вони не будуть мати юридичних наслідків. Судовий порядок встановлення факту тривалої відсутності фізичної особи не має правового значення без відповідного зазначення причин його встановлення [45, с. 42].

У ч. 2 ст. 46 ЦК України передбачено виняток, у якому зазначено, що фізична особа, яка зникла безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливання двох років від дня закінчення воєнних дій [213].

Відповідно до роз'яснень, визначених у п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», особа може бути оголошена в судовому порядку померлою в разі неможливості встановлення факту її смерті, який встановлюється судом за умови підтвердження доказами, що ця подія відбулася в певний час і за

певних обставин. Слід урахувати, що фізична особа, яка визнається померлою у зв'язку з воєнними діями, може бути визнана такою від дня її вірогідної смерті, а не з того дня, коли рішення суду набуде чинності (ч. 3 ст. 46 ЦК України) [213]. Іншу позицію щодо зазначеної правової норми мав ЦК УРСР 1963 року, згідно з ч. 2 ст. 21 якого: «особа, яка пропала безвісно у зв'язку з воєнними діями, могла бути оголошена померлою не раніше спливу двох років з дня закінчення воєнних дій» [218]. Учений І. Б. Новицький із цього приводу зазначав: «Крім надмірної стислості 6-місячного терміну, слід визнати, що обчислення в таких випадках терміну з дня безвісного зникнення є неправильним, адже чимало фізичних осіб, що входять до цієї групи, поки триває війна, не мають можливості дати про себе знати. Тому для оголошення померлими фізичних осіб, безвісно зниклих під час військових дій, доцільніше обчислювати термін з дня підписання мирного договору. Це стане гарантією того, що зниклі безвісти особи не будуть позбавлені належних їм прав, поки вони фактично не мають можливості заявити про своє існування» [104, с. 118].

Зазначена вище теза видається невдалою, принаймні для сучасних правових систем, оскільки не обов'язково після закінчення військових дій підписують мирний договір, не завжди воєнні конфлікти розглядають як військові дії. Часові проміжки в цій ситуації відіграють важливу роль. Так, Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [170] встановлює, що період проведення антитерористичної операції – час між датою набрання чинності Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014 і датою набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або військових дій на території України.

Слушно зазначає Т. В. Корчак про те, що аналіз положень актів цивільного законодавства України й національної судової практики дає змогу зосередити увагу на важливості питання про визначення дня, з якого фізична особа оголошується померлою. На думку авторки, його не можна визначати довільно (за бажанням заінтересованих осіб), адже він зумовлює час відкриття спадщини, час припинення шлюбу й решту юридичних наслідків, пов'язаних із фактом оголошення фізичної особи померлою [72, с. 7–15].

Для оголошення фізичної особи померлою важливе значення має термін вірогідної смерті особи. За загальним правилом таким днем вважають день набрання законної сили рішенням суду про оголошення особи померлою. Якщо фізична особа зникла безвісти за обставин, що загрожували їй смертю, чи дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку, або у зв'язку з воєнними діями – від дня її вірогідної смерті (день катастрофи пасажирського літака, землетрусу чи іншого стихійного лиха) (ч. 3 ст. 46 ЦК України) [213].

На думку Т. В. Лісничої, у цьому формулюванні є певна законодавча неточність. Коли йдеться про загибель особи за обставин, що загрожували їй смертю чи дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, законодавець для визначення дня, з якого особа може бути оголошена померлою, використовує словосполучення «день вірогідної смерті». Саме це словосполучення і становить помилку, хоча фактично вона є суто технічною, мовною, однак може істотно вплинути на вирішення справи в разі прискіпливого ставлення сторін до законодавчих формулювань. Дослідниця наводить для обґрунтування свого твердження приклад із тлумачного словника Б. Д. Антоненка-Давидовича, у якому зазначено, що прикметники вірогідний, ймовірний (імовірний) часом вважають за тотожні й помилково вживають їх, взаємно замінюючи [5, с. 114]. Однак прикметник вірогідний означає «цілком певний, цілком правдивий, достеменний, перевірений», а ймовірний (імовірний) – це «той, що його можна тільки припускати». Тож у контексті ст. 46 ЦК України

логічно вживати словосполучення «день імовірної смерті» замість «день вірогідної смерті» [88, с. 197]. Поняття ймовірності виникло як інтуїтивне поняття, яке дає кількісну оцінку можливості появи події. На нашу думку, запропоновані науковцем обґрунтування є доцільними.

Важливим для матеріальної частини цивільних правовідносин є встановлення моменту відкриття спадщини, адже в цій частині необхідно враховувати й строк охорони спадщини. Якщо спадкоємці проживали окремо від спадкодавця, то речі, які становлять спадщину, без відповідного нагляду чи догляду можуть зіпсуватися, їх можуть знищити чи вкрати, «на них можуть зазіхати непорядні сусіди, далекі родичі чи ласі на чуже випадкові люди» [178, с. 222].

Ужиття заходів щодо охорони спадщини – право, а не обов'язок нотаріуса. Отже, зазначають Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконт, немає достатніх підстав для вжиття таких заходів, коли, наприклад, до складу спадщини належить право власності на жилий будинок, а спадкоємцями є особи, які проживали в цьому будинку спільно зі спадкодавцем [43, с. 221]. Нотаріус за місцем відкриття спадщини за заявою заінтересованих осіб або за власною ініціативою вживає заходів щодо охорони спадкового майна. Охорону спадкового майна здійснюють для захисту прав спадкоємців, відказоодержувачів та інших зацікавлених осіб з метою збереження майна, [198, с. 298], а у випадку визнання спадщини відумерлою – і в інтересах територіальної громади [85, с. 120]. Натомість В. А. Гаджиєв пропонує таке: «якщо день набрання законної сили судовим рішенням про оголошення фізичної особи померлою та день передбачуваної або фактичної смерті, вказаний у рішенні суду, різняться, то строк для прийняття спадщини повинен починатися від дня набрання законної сили рішенням суду про оголошення фізичної особи померлою» [23]. Також слушно зауважує З. В. Ромовська, що оголошення фізичної особи померлою є самостійним правовим явищем [176, с. 45–48]. Отже, для прийняття спадщини обчислення

строку слід починати від дня набрання законної сили рішенням суду про оголошення фізичної особи померлою.

Коли йдеться про строк відсутності фізичної особи за місцем постійного проживання або у випадках відсутності інформації про неї як підстави оголошення її померлою, убачається логічним обґрунтовувати його довшу тривалість, оскільки непоодинокими є випадки, коли особа може страждати на психічні розлади або захворювання, проте обставини зникнення такої фізичної особи можуть бути не пов'язаними зі смертю особи або ж припущення такої ймовірності. Також строк такої відсутності доцільно розглядати як менш тривалий за тих обставин, коли особа, у випадках припущення її смерті, страждає на тяжку невиліковну хворобу, що підтверджено медичними висновками, або є особою літнього віку.

Досліджуючи положення інституту оголошення фізичної особи померлою, Т. В. Корчак зазначає, що в контексті досягнення певного віку як умови оголошення фізичної особи померлою слід зважати на те, що цивільне законодавство часто звертається до одиниць виміру, які варіюються, наприклад, до мінімальної заробітної плати або неоподаткованого мінімуму доходів громадян [72, с. 8–12]. Авторка також зауважує, що за таких обставин є можливість встановити як умову оголошення фізичної особи померлою відсутність відомостей про неї в місці постійного проживання протягом певного строку й досягнення нею середньо тривалого віку життя особи відповідної статі, яка народжена відповідного року. Відповідна інформація періодично трапляється на сайті Міністерства охорони здоров'я України, однак використання такого підходу в частині віку пов'язане з певними складнощами [72, с. 6–11]. За таких обставин Т. В. Корчак акцентує увагу на тому, що постає необхідність вести відповідні середньостатистичні показники тривалості життя фізичних осіб. Такий критерій цілком нівелюється «демократичною» вимогою про відсутність фізичної особи в місці постійного проживання протягом трьох років як загальної умови. Використання критерію віку як факультативного може бути

ефективним у тому разі, якщо загальне правило є суворішим. Тому використання такого підходу в Україні поки що вбачається неефективним [72, с. 8–14].

У контексті наявності обставин, коли фізична особа страждає психічними розладами або іншими медично підтвердженими психологічними хворобами, які перешкоджають, унеможливлюють або нівелюють її орієнтування на місцевості, доцільно їх розглядати як кваліфікаційну умову визнання особи безвісти відсутньою або оголошення фізичної особи померлою щодо подовження строків відсутності такої особи в місці її постійного проживання. У юридичній літературі обґрунтовують доцільність встановлення строку п'ять років (про це неодноразово йшлося в наукових дослідженнях, зокрема В. Г. Бобка, Т. В. Корчак).

Розглядаючи таку кваліфікаційну умову визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення фізичної особи померлою, як фізіологічне здоров'я, то необхідно зауважити, що у випадках наявності достовірних і медично підтверджених висновків наявності в особи тяжкої хвороби строк її відсутності як умова оголошення її померлою повинен бути скорочений.

Таким чином, оголошення фізичної особи померлою – це засвідчення високого ступеня ймовірності смерті особи на підставі судового рішення з метою усунення невизначеності, яка склалася щодо правовідносин за участю особи за підстав, передбачених ЦК України.

Національне законодавство України в контексті підстав оголошення фізичної особи померлою можна схарактеризувати як розгалужене. Цивільне законодавство закріплює градацію умов оголошення фізичної особи померлою залежно від її обставин, тобто необхідно встановити певний причиновий зв'язок з обставинами, що загрожували відповідній фізичній особі смертю, або ж з іншими обставинами.

Визначальна ознака таких умов полягає в тому, що вони виникають здебільшого незалежно від персоніфікованого ставлення особи до власного

зникнення. Тому оголошення фізичної особи померлою – це засвідчення високого ступеня ймовірності смерті особи на підставі судового рішення з метою усунення невизначеності, яка склалася щодо правовідносин за участю особи за підстав, передбачених ЦК України.

У разі оголошення фізичної особи померлою доцільно враховувати такі позиції: зникнення фізичної особи може бути пов'язаним із психічним або фізіологічним станом здоров'я чи організму; за умови наявності психофізіологічних розладів здоров'я в особи, яка відсутня за постійним місцем проживання або немає відомостей про місце її перебування, строки звернення до суду щодо визнання такої особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою мають бути тривалішими, ніж законодавчо встановлені, а строк повинен бути менш тривалим, якщо ймовірність зникнення особи або її смерті підвищується конкретними обставинами (літній вік, невиліковна хвороба).

2.3. Правове регулювання встановлення фактів безвісної відсутності фізичних осіб підрозділами Національної поліції України

Україна в Європі є однією з тих країн, у яких кількість зниклих людей є найбільшою. За даними Комітету Верховної Ради України з прав людини, щорічно в Україні зникає понад 5000 осіб. Правозахисники зауважують, що жодна людина не застрахована від зникнення близького, однак потрібно хоча б теоретично знати, що робити і як діяти в таких ситуаціях [126].

Сучасна ситуація щодо окресленого питання в Україні ускладнюється проведенням антитерористичної операції (ООС). Зокрема, І. Геращенко на зустрічі з делегацією Червоного Хреста озвучила актуальні цифри щодо кількості зниклих безвісти в Україні: *«498 осіб, з них 347 – цивільні, серед них є волонтери, медики. Інші – військові, добровольці, деякі з них зникли ще 2 роки тому, у т.ч. після Іловайської трагедії...»* [183].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», особа набуває статусу такої, що зникла безвісти, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи безвісти та її розшук або за рішенням суду. На підставі зазначеного вище можна дійти висновку, що за рішенням суду особа набуває статусу такої, що зникла безвісти, у разі визнання її безвісти відсутньою або оголошення померлою. Заява про факт зникнення особи безвісти та її розшук подається до відповідного територіального органу Національної поліції України. Перелік осіб, органів, які можуть звернутися з відповідною заявою, було проаналізовано вище. Слід акцентувати увагу на органі, який теж наділений правом звернення із заявою про розшук осіб, – Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. У законодавстві про неї йдеться вперше. Це комісія є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, що утворений з метою забезпечення координації діяльності державних органів, уповноважених на облік та/або розшук осіб, зниклих

безвісти. Комісію було створено на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 року № 248-р «Про утворення Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Також у нормативному документі визначено її персональний склад. Однак проблема полягає в тому, що Комісія досі не розпочала свою роботу. До органів, уповноважених на розшук осіб, зниклих безвісти, належать Національна поліція України й підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». У ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліція здійснює розшук безвісно зниклих осіб, це одне з її повноважень. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами: 1) Національної поліції – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції; 2) Державного бюро розслідувань – оперативними, оперативно-технічними, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки; 3) Служби безпеки України – контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, спеціальними підрозділами боротьби з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів; 4) Служби зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки; 5) Державної прикордонної служби України – розвідувальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), оперативно-розшуковими підрозділами відповідного спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділами з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охорони, забезпечення

внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічними; 6) Управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона; 7) органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою; 8) органів й установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; 9) розвідувального органу Міністерства оборони України – оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки; 10) Національного антикорупційного бюро України – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю. Законодавство встановлює, що проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами є забороненим.

Аналізуючи деякі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів, зазначимо, що, крім нормативно-правових актів, що мають силу закону (ЦК України, ЦПК України), визначальними є також підзаконні та локальні нормативно-правові акти. Зокрема, Указ Президента України від 18 січня 2001 року № 20\2001 «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку» зобов'язує МВС України вживати спільно із Службою безпеки України за участю Генеральної прокуратури України невідкладних скоординованих заходів щодо підвищення ефективності роботи із запобігання зникненню людей, їх розшуку, встановлення місцезнаходження, а також особи тих, яких було знайдено мертвими, стосовно яких є ознаки вчинення злочину, приділяючи особливу увагу перевірці інформації про безвісне зникнення дітей, громадян літнього віку, а також осіб, які могли стати жертвами торгівлі людьми, інформуванню членів сімей, родичів про заходи, яких уживають з метою розшуку людей, які зникли [134]. 2015 року

було прийнято Закон України «Про Національну поліцію», який передбачає повноваження поліції в безпрецедентному масштабі формувати й використовувати інформаційні ресурси (бази даних), зокрема які належать до єдиної інформаційної системи МВС України. Також поліція може створювати власні бази даних і має безпосередній оперативний доступ до інформації та інформаційних ресурсів інших органів державної влади. Сучасні інформаційні технології та законодавство відкривають можливості для правоохоронних органів обробляти величезний обсяг персональних даних [142; 144; 145; 148].

Наказ МВС України від 19 грудня 2017 року № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» закріплює положення про те, що організація заходів із встановлення місця перебування дитини, яка безвісти зникла, передбачає:

- участь у проведенні першочергових заходів у взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України щодо встановлення місцезнаходження безвісти зниклої дитини;
- збирання даних про дитину та їх аналіз з метою установлення причини самовільного залишення дитиною сім'ї, навчально-виховного закладу, спеціальної установи для дітей;
- інформування громадськості та засобів масової інформації про зникнення дитини безвісти;
- у разі відкриття кримінального провадження за фактом безвісного зникнення дитини, ужиття заходів у взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України з метою отримання даних щодо її можливого місцезнаходження [141].

Поліцейський підрозділу ювенальної превенції у взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України після отримання повідомлення про дитину, яка безвісти зникла, бере участь у

проведенні першочергових заходів щодо встановлення її місцезнаходження, які передбачають:

- установлення часу, місця, обставин зникнення дитини, індивідуальних особливостей дитини, її уподобань, фізичного та психічного стану на момент зникнення;
- опитування батьків, законних представників, сусідів або інших осіб, що можуть висвітлити обставини зникнення;
- отримання фото дитини, інформації щодо особливих прикмет зовнішності, одягу та речей, які були в дитини на час зникнення;
- складання опису зовнішніх ознак, особливих прикмет, речей та одягу з метою розроблення орієнтування;
- з'ясування взаємовідносин, що склалися у дитини в сім'ї, навчально-виховному закладі чи спеціальній установі для дітей;
- складання схеми родинних, шкільних і позашкільних зв'язків, а також установлення контактів зниклої дитини в соціальних мережах;
- установлення наявності мобільного телефону, його IMEI та номера абонента;
- вжиття заходів щодо встановлення можливих місць перебування дитини з урахуванням рельєфу місцевості в районі зникнення, а також гідрометеорологічних умов у день зникнення;
- відпрацювання місцевості, де зникла дитина [141].

Під час встановлення місцезнаходження дитини, яка перебувала в розшуку як безвісти зникла, поліцейський підрозділу ювенальної превенції у взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України вживає заходів щодо передання дитини батькам, іншим законним представникам, в разі їх відсутності - представникові органу опіки і піклування або доставляє до закладів соціального захисту дітей, про що інформує ініціатора розшуку [141]. Поліцейський підрозділу ювенальної превенції з метою усунення причин та умов, які сприяють зникненню дітей,

вносить відповідні подання до органу освіти і науки та служби у справах дітей [141].

Правові аспекти щодо безвісно зниклих військовослужбовців закріплено в Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України. Частина 7 цього документа присвячена облікові жертв. Зокрема, у п. 1 зазначено: «Командир військової частини про смерть (загибель) військовослужбовця зобов'язаний у день встановлення смерті (загибелі) особисто повідомити телеграмою або по телефону військового комісара за місцем проживання сім'ї померлого (загиблого). У телеграмі або по телефону він повідомляє дату і причину смерті (загибелі) військовослужбовця» [140].

З наказу № 333 очевидно, що Збройні сили України не розшукують зниклих. Про цю категорію бійців ідеться в п. 3 ч. 7: «Військовослужбовці, які померли від захворювання або загинули в результаті подій, стихійного лиха і нещасних випадків, а також безвісти відсутні, після встановлення причин і обставин смерті (загибелі), розслідування причин відсутності і отримання підтверджувальних документів виключаються наказом по стройовій частині зі списків особового складу військової частини» [140].

Доцільно зауважити, що у випадках спливання певного часу (зазвичай двох тижнів), відколи зниклий безвісти не з'явився в частину або не дав про себе знати, його викреслюють зі списків особового складу військової частини. Далі за алгоритмом дій родині військовослужбовця надсилають інформативне сповіщення про те, що особа загинула (померла), зникла безвісти чи потрапила до полону. Такий документ містить відомості про місце, дату й причину загибелі (смерті), обставини, за яких військовослужбовець (працівник) зник безвісти чи потрапив до полону, а також характеристику його вірності Батьківщині [140]. Близьким родичам переправляють тіло й речі військовослужбовця, а у випадках його поховання – надають фотографію та місце розташування могили.

Також наказом № 333 запроваджено «ідентифікаційні жетони з особистим номером військовослужбовця Збройних сил» [140].

В Україні створено Міжвідомчий центр допомоги в питаннях звільнення полонених та розшуку зниклих безвісти. Заснування цієї установи зумовило значний резонанс у пресі, оскільки ця установа лише може прийняти заяву від близьких родичів зниклих. Жодних пошукових чи слідчих дій вона не проводить, оскільки не має таких повноважень.

Отже, окрему категорію фізичних осіб, які можуть бути визнані безвісно відсутніми, у сучасних умовах становлять представники правоохоронних та інших силових відомств, яких поділяють на три групи: а) могли бути загиблими чи страченими в полоні, чиї тіла могли залишитися на місці бою або поховані в безіменних могилах; б) яких імовірно насильно утримують у полоні незаконних збройних формувань; в) є ймовірність їх переходу на бік ворога або втечі із зони проведення ООС або території іншого збройного конфлікту. Такий поділ сприятиме вдосконаленню умов визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в контексті встановлення строків такого визнання. Третю групу зниклих безвісти здебільшого ніяк не можна виявити, доки вони самі не дадуть про себе знати.

Деяких аспектів розшуку зниклих осіб стосується й наказ МВС України від 27 серпня 2008 року № 408 «Про затвердження Порядку розшуку боржника – фізичної особи». Так, протягом 10 діб з часу отримання ухвали суду про оголошення розшуку боржника (за датою реєстрації в канцелярії органу внутрішніх справ) працівник підрозділу відділу Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, який за своїми службовими обов'язками відповідає за розшук боржників, заводить розшукову справу з установлення місця перебування боржника й виносить постанову про оголошення державного розшуку та заведення розшукової справи. Після цього розшукову справу реєструють у журналі обліку розшукових справ [147]. Ефективність реалізації досліджуваної діяльності саме органами Національної поліції має певні проблемні аспекти, а саме: низька ефективність [112, с. 139–144]; проблеми правового забезпечення [7, с. 111–115] тощо [198].

В окресленому контексті не слід оминати питання міжнародного співробітництва. В умовах сьогодення Україна активно співпрацює з різними країнами на підставі міжнародних договорів і на засадах взаємності. Крім того, правоохоронна діяльність нашої країни пов'язана з діяльністю європейських інституцій, таких як Європол (Європейський поліцейський офіс) і Євроюст (Європейська організація з питань юстиції).

Європол є спеціальною інституцією Європейського Союзу, установою правопорядку, метою якої є підвищення якості взаємодії компетентних органів країн у сфері протидії транснаціональній злочинності. Європол поширює свою діяльність на територію 28 держав – членів ЄС. Крім того, Європол компетентний встановлювати співробітництво з третіми державами, які не входять до складу ЄС [221, с. 150], шляхом укладання угод про оперативне та стратегічне співробітництво з метою попередження і протидії транснаціональній злочинності шляхом обміну оперативними даними й технічною інформацією.

Євроюст – установа Європейського Союзу із функціями прокуратури, він наділений компетенцією щодо здійснення координації слідчих заходів прокуратур та інших правоохоронних органів держав-членів [189, с. 190]. Ця інституція покликана стимулювати й покращувати координацію між національними органами слідства та обвинувачення, оптимізувати співробітництво між ними [80, с. 4]. Слід зважати на те, що до розгляду Євроюсту належать усі види тяжких злочинів і правопорушень, які підпадають під компетенцію Європолу, а також злочини у сфері високих інформаційних технологій, шахрайства, корупції; будь-які злочини, що зазіхають на фінансові інтереси Європейського Союзу; екологічна злочинність.

Євроюст, як і Європол, також укладає угоди про співробітництво з третіми державами, не членами ЄС. На підставі викладеного можна дійти висновку, що співробітництво України із цими організаціями здійснюється в межах угод про співпрацю. Так, 14 грудня 2016 року між Україною та

Європолом була підписана Угода про оперативне та стратегічне співробітництво, яка набрала чинності 12 липня 2017 року і припинила дію попередньої Угоди між Україною та Європолом про стратегічне співробітництво 2009 року, метою якої було посилення співробітництва держав – членів ЄС, які діють через Європол, з Україною в запобіганні серйозним формам міжнародної злочинності, їхньому виявленні, припиненні та розслідуванні, шляхом обміну стратегічною й технічною інформацією [33, с. 91–95].

Відповідно до ст. 4 Угоди про оперативне та стратегічне співробітництво, крім обміну інформацією, співробітництво може передбачати: обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях [33, 91–95]. Попри наявність окреслених нормативно-правових актів, пріоритетом повинно слугувати цивільне законодавство, навіть у діяльності органів національної поліції. Магістральним напрямом процесу рекодифікації буде саме оновлення цивільного законодавства з огляду на п'ятнадцятирічний досвід застосування ЦК України, а також досягнення сучасних кодифікацій європейського приватного права [83, с. 22]

Таким чином, стислий аналіз особливостей врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів дав підстави сформулювати такі висновки:

– нормативно-правова база з окресленого питання охоплює як нормативно-правові акти, що мають силу закону (ЦК України, ЦПК України), так і підзаконних та локальних нормативно-правових актів (укази Президента України, накази МВС України та Збройних сил України);

– суб'єктний склад зниклих безвісти осіб, які підлягають розшуку органами Національної поліції України, розмежовується на категорії за такими критеріями: а) фізичні особи з повною цивільною дієздатністю (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також особи, які не усвідомлюють значення власних дій та (або) не можуть керувати ними, але в судовому порядку не визнані обмежено дієздатними чи недієздатними); б) особи з вадами волі (малолітні, неповнолітні особи, обмежено дієздатні й недієздатні особи); в) фізичні особи – боржники;

– окрему категорію фізичних осіб, які можуть бути визнані безвісно відсутніми, у сучасних умовах становлять представники правоохоронних та інших силових відомств, яких поділяють на три групи: а) могли бути загиблими чи страченими в полоні, чиї тіла могли залишитися на місці бою або поховані в безіменних могилах; б) яких імовірно насильно утримують у полоні незаконних збройних формувань; в) є імовірність їх переходу на бік ворога або втечі із зони проведення ООС чи території іншого збройного конфлікту.

Такий поділ сприятиме вдосконаленню умов визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою у контексті встановлення строків такого визнання.

Висновки до розділу 2

1. Правовий статус особи, зниклої безвісти, слід тлумачити як наближений до статусу безвісно відсутньої особи, оскільки з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи безвісти та її розшуку або за рішенням суду породжуються такі правові наслідки: цивільна

правоздатність такої особи не зменшується; над майном і дітьми такої особи встановлюється опіка в порядку цивільного законодавства; сімейний стан такої особи до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою є незмінним; зберігаються трудові права й обов'язки до моменту набуття відповідним рішенням суду законної сили та отримання його роботодавцем.

2. Залежно від правових наслідків, що виникають унаслідок встановлення відповідного правового статусу, запропоновано поділяти осіб, місце проживання яких є невідомим, і немає відомостей про місце їх перебування, на: осіб, зниклих безвісти; осіб, визнаних безвісно відсутніми; осіб, оголошених померлими.

3. Оголошення фізичної особи померлою – це засвідчення високого ступеня ймовірності смерті особи на підставі судового рішення з метою усунення невизначеності, яка склалася щодо правовідносин за участю особи за підстав, передбачених ЦК України.

4. У контексті оголошення фізичної особи померлою увагу акцентовано на необхідності врахування таких позицій: зникнення фізичної особи може бути пов'язаним із психічним або фізіологічним станом здоров'я чи організму; за умови наявності психофізіологічних розладів здоров'я в особі, яка відсутня за постійним місцем проживання або немає відомостей про місце її перебування, строки звернення до суду щодо визнання такої особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинні бути тривалішими, ніж законодавчо встановлені, а менш тривалим має бути строк, якщо особа, яка зникла, літнього вік, має тяжку хворобу, що загрожує смертю, або ймовірність її смерті підвищується конкретними обставинами.

5. Суб'єктний склад зниклих безвісти осіб, які підлягають розшуку органами Національної поліції України, розмежовується на категорії за такими критеріями: а) фізичні особи з повною цивільною дієздатністю (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також особи, які не

усвідомлюють значення власних дій та (або) не можуть керувати ними, але в судовому порядку не визнані обмежено дієздатними чи недієздатними); б) особи з вадами волі (малолітні, неповнолітні особи, обмежено дієздатні та недієздатні особи); в) фізичні особи – боржники.

6. Окрему категорію фізичних осіб, які можуть бути визнані безвісно відсутніми, у сучасних умовах становлять представники правоохоронних та інших силових відомств, яких поділяють на три групи: а) могли бути загиблими чи страченими в полоні, чиї тіла могли залишитися на місці бою або поховані в безіменних могилах; б) яких імовірно насильно утримують у полоні незаконних збройних формувань; в) є імовірність їх переходу на бік ворога або втечі із зони проведення ООС або території іншого збройного конфлікту. Цей поділ сприятиме вдосконаленню умов визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в контексті встановлення строків такого визнання [60, с. 166–172].

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГОЛОШЕННЯ ПОМЕРЛОЮ

3.1. Зміна або припинення майнових й особистих немайнових правовідносин як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою

Розгляд цього напряму дослідження пов'язаний насамперед із набранням чинності Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» [162]. Зміна або припинення майнових й особистих немайнових прав безвісно відсутніх осіб, осіб, оголошених померлими, за положеннями ЦК України й зазначеного Закону різняться.

Зміна або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти й оголошення її померлою, а також захист їх за загальним правилом стосуються правових наслідків і правового статусу таких осіб, що визначені законодавством.

Охорона та захист цивільних прав й інтересів судом залишаються вкрай актуальними, оскільки суперечність окремих положень системи чинного цивільного законодавства, несформованість дієвого механізму правового регулювання зазначених вище правовідносин акумулюють проблемні питання правозастосувальних важелів щодо способів захисту, передбачених нормами цивільного законодавства. У більшості випадків така ситуація унеможливорює для учасників цивільних правовідносин ефективну реалізацію захисту судом порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав й інтересів у спірних правовідносинах. Доцільно акцентувати

увагу на тому, що припинення зобов'язання смертю фізичної особи як підстава припинення зобов'язання встановлене в ст. 608 ЦК України. У Законі йдеться не просто про смерть фізичної особи як підставу припинення зобов'язання, а про смерть фізичної особи, що є *стороною в зобов'язанні*, – боржником (ч. 1 ст. 608 ЦК України) або кредитором (ч. 2 ст. 608 ЦК України) [10, с. 267–268].

Етимологічне визначення поняття «способи захисту права» чинне законодавство не містить, що спричиняє численні дискусії в колах учених-юристів і практиків, а також поглиблює проблеми в судовій практиці.

Виокремлюють також матеріальний і процесуальний аспекти захисту цивільних прав й інтересів, визначаючи також і строки такого захисту. Досліджуючи строки захисту в цивільних правовідносинах, В. В. Луць зауважував, що до строків захисту, крім окреслених, слід також відносити й присікальні строки, гарантійні та претензійні строки, які охоплені охоронними правовідносинами під час виконання захисної функції [89; 90, с. 5–7].

Зміст матеріально-правового аспекту захисту цивільних прав й інтересів полягає насамперед у визначенні того, чи має людина таке право або інтерес, чи було їх порушено, чи потрібно було їх законодавчо визначити.

Відповідно до положень ст. 11 ЦК України, цивільні права й обов'язки виникають із дій осіб, регламентованих Конституцією України, актами цивільного законодавства й міжнародними договорами (ратифікованими Україною), а також із дій осіб, не передбачених цими актами, але які породжують взаємні цивільні права та обов'язки. Виникнення цивільних прав та обов'язків може бути пов'язане з укладанням договорів й інших правочинів, створенням речей, інтелектуальної діяльності, результатом якої є об'єкти права інтелектуальної власності, заподіянням майнової та немайнової шкоди іншій особі та низкою інших юридичних фактів.

Цивільні права й обов'язки можуть також виникати й на підставі рішення суду, проте у випадках, встановлених актами цивільного законодавства. Отже, у випадках, встановлених зазначеними вище актами цивільного законодавства або правочинами (договорами), підставами виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певних подій.

Особа здійснює свої права вільно на власний розсуд (ст. 12 ЦК України) [216].

Відповідно до ст. 13 ЦК України, цивільні права особа здійснює в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства (ч. 1) [216]. Під час їх здійснення особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (ч. 2) [216]. Не допустимими є дії особи, що вчиняють з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах (ч. 3) [216].

Під час здійснення цивільних прав особа повинна дотримуватися моральних засад суспільства (ч. 4) [216]. Недопустимими є використання цивільних прав для неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція (ч. 5) [216]. У разі недотримання особою під час здійснення своїх прав вимог, які встановлені ч. 2–5 ст. 13 ЦК України, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом [216]. Зокрема, згідно із ч. 3 ст. 16 ЦК України, суд може відмовити в захисті цивільного права й інтересу особи в разі порушення нею положень ч. 2–5 ст. 13 ЦК України [216].

Особа не може бути примушена до дій, учинення яких не є обов'язковими для неї. Виконання цивільного обов'язку забезпечують засобами заохочення та відповідальністю, яку встановлює договір або акт цивільного законодавства. Особа може бути звільнена від цивільного

обов'язку або його виконання у випадках, передбачених договором або актами цивільного законодавства (ст. 14 ЦК України) [216].

Матеріальний аспект захисту охоплює також положення глави 3 ЦК України, у якій ідеться саме про захист цивільних прав та інтересів [216].

До категорій прав та інтересів, які підлягають цивільно-правовому захисту, належить увесь спектр майнових й особистих немайнових прав, які належать суб'єктам цивільного права.

Складнішою є ситуація щодо трактування цивільно-правового інтересу, оскільки в законодавчих актах немає його визначення. Офіційне тлумачення поняття інтересу, який підлягає захисту, надано в рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 1-10/2004, у якому визначено, що охоронюваний законом інтерес треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту й інших засобів правової охорони для задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності й іншим загальноправовим засадам [120, с. 32–56].

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорення [216]. Отже, у контексті ЦК України право на захист у суб'єктивному значенні – це юридично встановлена можливість учасника цивільних правовідносин використати заходи правоохоронного характеру для поновлення порушеного, невизнаного або оспореного права, а також припинення дій, які порушують ці права.

Загалом змістовне навантаження закріплених у ст. 15 ЦК України підстав для захисту не висвітлено, проте його втілено у відповідних нормах статей, що регулюють певні категорії суспільних правовідносин.

У ст. 44 ЦК України зазначено, що на підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку. За заявою заінтересованої особи або органу опіки та піклування над майном особи, зниклої безвісти, опіку може встановити нотаріус до ухвалення судом рішення про визнання її безвісно відсутньою [213].

Опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном у її інтересах. За заявою заінтересованої особи опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти, надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вони за законом зобов'язані утримувати [213]. Своєю чергою ст. 47 ЦК України, окреслюючи правові наслідки оголошення фізичної особи померлою, закріплює положення про те, що вони прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини.

Нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження [120]. Водночас ст. 5 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» закріплює положення про те, що особа, зникла безвісти, має всі права, гарантовані Конституцією та законами України, а також має право на всебічне розслідування обставин її зникнення та встановлення її місця перебування [162].

Права й інтереси особи, зниклої безвісти, а також її майно підлягають захисту до моменту припинення її розшуку в порядку, передбаченому цим Законом, або оголошення її померлою відповідно до законодавства [162]. Визначальними є позиції ст. 8 цього Закону, у яких зазначено, що набуття

правового статусу особи, зниклої безвісти, не звужує обсяг цивільної правоздатності такої особи [162].

Оглядові позиції норм чинного законодавства у сфері охорони порушених, невизнаних або оспорюваних прав, обов'язків й інтересів осіб, визнаних безвісно відсутніми чи оголошених померлими, зводяться до захисту майнової сфери таких осіб. Немайновій сфері таких осіб законодавець приділяє мало уваги, окреслюючи позиції щодо права на шлюб і сім'ю та права на працю. Інші немайнові права (зокрема, права інтелектуальної власності, частково – і корпоративні права) захищаються, змінюються або ж припиняються в порядку спадкових правовідносин [62, с. 57–64].

Особистим немайновим правам властиві *такі ознаки*: а) належать кожній фізичній особі від народження або за законом; б) не мають економічного змісту; в) тісно пов'язані із фізичною особою, яка не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав; г) особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно. Аналізуючи ст. 425 ЦК України, у якій зазначено, що особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково [216], можемо дійти висновку, що особисті немайнові права у сфері інтелектуальної власності безвісно відсутньої або оголошеної померлою особи не можуть бути змінені або припинені, оскільки доки буде існувати людство, доти й буде достеменно відомо, що саме ця особа є автором твору або іншого об'єкта авторського права.

Можливість зміни наявних правовідносин як юридичний факт у цивілістичній доктрині засвідчує несформованість однозначних позицій. Так, Я. М. Магазинер стверджував, що зміна правовідношення може відбуватися шляхом зміни будь-якої його частини (елементу) [92, с. 226]. Схожу позицію, хоча й чіткішу, обстоювали В. Ф. Попондопуло [119, с. 18–19], М. А. Юртаєва-Ривель [231]. Натомість О. О. Красавчиков вважав, що правовідносини можуть змінюватися лише у двох напрямках – за лінією

їхнього змісту й за лінією їхніх суб'єктів. Інколи можуть відбуватися зміни за обома напрямками [231]. Такий підхід поділяли С. Ф. Кечек'ян [53, с. 172], Б. Б. Черепакін [220, с. 310] та ін. [107]. Своєю чергою В. Б. Ісаков стверджував, що зміна двох елементів цивільних правовідносин (суб'єкта й об'єкта, об'єкта та змісту, суб'єкта і змісту) є настільки значущою, що за загальним правилом тягне за собою припинення попередніх правовідносин і виникнення нових. На думку дослідника, зміна лише об'єкта або лише змісту змінює правовідносини [45]. Дослідник Ю. Г. Басін вбачав зміну правовідносин тільки в зміні їхнього змісту [6, с. 167]. Водночас Г. Ф. Шершеневич зазначав, що зміна «юридичних відносин у суб'єктному складі не є припиненням одного й виникненням іншого» правовідношення, це зміна наявного правовідношення. Адже така зміна (заміна суб'єкта) є правонаступництвом [224, с. 18–19], за якого зберігається характеристика об'єкта, а «основні юридичні характеристики права й обов'язку, які переходять, залишаються незмінними» [211, с. 311]. Завдяки цьому існує наступництво в діяльності попереднього й нового суб'єктів прав та обов'язків, які передаються [211, с. 310].

Слушною в цьому контексті є думка С. О. Сліпченка, який стверджує, що зміна правовідносин може полягати в зміні суб'єктного складу чи змісту, а в деяких випадках – і в зміні об'єкта правовідносин. Таким чином, за основу взято правозмінюючі юридичні факти, які тягнуть за собою зміну цивільних правовідносин. Зміни можуть відбуватися в будь-якому їх елементі (суб'єктному складі, змісті, об'єкті) [185, с. 24–27]. Зазначене може призвести до безлічі колізійних моментів. Наприклад, ідеться про *подання декларацій родичами осіб, що визнані зниклими безвісти*, адже правові наслідки набуття статусу особи, зниклої безвісти, відповідно до ст. 8 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» [162], не звужує обсяг цивільної правоздатності такої особи.

З моменту внесення даних про особу, зниклу безвісти, до Єдиного реєстру досудових розслідувань над майном такої особи може бути

встановлено опіку в порядку, передбаченому ЦК України [162]. Опікун над майном особи, зниклої безвісти, здійснює управління цим майном, а також забезпечує виконання зобов'язань такої особи за рахунок цього майна [162].

Набуття правового статусу особи, зниклої безвісти також не змінює її сімейного стану до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою [162].

За особою, зниклою безвісти, зберігаються місце роботи й займана посада, проте не довше ніж до моменту визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою в порядку, встановленому законодавством [162].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» у редакції від 18 жовтня 2019 року [138], членами сім'ї суб'єкта декларування вважаються: особа, яка перебуває в шлюбі із суб'єктом декларування (чоловік/дружина), незалежно від їх спільного проживання, тобто його чоловік/дружина, якщо шлюб між ними офіційно не розірвано (навіть якщо особи спільно не проживають, не пов'язані спільним побутом тощо), а також діти, зокрема повнолітні; батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням; будь-які інші особи, зокрема особи, які спільно проживають із суб'єктом декларування, але не перебувають з ним у шлюбі, у випадку наявності сукупності таких ознак, як спільне проживання, пов'язаність спільним побутом і наявність взаємних прав та обов'язків (крім осіб, взаємні права й обов'язки яких не мають характеру сімейних) із суб'єктом декларування.

Декларація повинна містити інформацію про членів сім'ї станом на останній день періоду декларування. Проте слід зауважити, що якщо впродовж звітного періоду фізична особа спільно проживала із суб'єктом декларування, була пов'язана з ним спільним побутом і мала взаємні права й обов'язки, але коли таке спільне проживання було закінчено в період останнього дня звітного періоду, то особа не вважається членом сім'ї

суб'єкта декларування й інформацію про неї в декларації не потрібно відображати [138].

Отже, на підставі переліченого можна дійти висновку, що суб'єкт декларування зобов'язаний подавати у своїй декларації інформацію щодо члена сім'ї (родича), навіть якщо він визнаний безвісно відсутньою особою і протягом усього періоду розшуку, а в разі офіційного прийняття рішенням суду – до моменту припинення розшуку, і навіть тоді, коли особа оголошена померлою, проте її місце перебування, місце поховання чи місцезнаходження її останків не встановлено.

Водночас суб'єкт декларування може не володіти або володіти неповною інформацією щодо майна, зобов'язань й іншої інформації, яка є обов'язковою для повноцінного заповнення декларації.

У такому випадку суб'єкт декларування не має іншого вибору, ніж обирати у відповідних полях електронної форми декларації помітку «Член сім'ї не надав інформації» або «Не відомо».

У випадках, коли члену сім'ї відповідна інформація не відома і в нього немає можливості отримати її з офіційних джерел, зокрема, з правовстановлюючих документів, офіційних державних реєстрів, то у відповідних полях електронної форми декларації слід обрати помітку «Не відомо». Згідно з Технічними вимогами до полів форм декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що затверджені Національним агентством з питань запобігання корупції, така помітка є у вільному доступі відповідного поля електронної декларації.

Відповідно до ч. 7 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції» [138], у разі відмови члена сім'ї суб'єкта декларування надати будь-які відомості чи їх частину для заповнення декларації суб'єкт декларування зобов'язаний зазначити про це в декларації, відобразивши всю відому йому інформацію про такого члена сім'ї, що, згідно з абзацом четвертим ч. 1 ст. 50 цього Закону, є підставою для проведення

Національним агентством з питань запобігання корупції повної перевірки декларації.

Суб'єкт декларування не несе відповідальності за ненадання інформації членом сім'ї. Адміністративна та кримінальна відповідальність передбачена законодавством за подання суб'єктом декларування «завідомо недостовірних» відомостей. Доцільно акцентувати увагу на тому, що відповідальність декларанта може настати за недостовірні відомості за певних особливостей. Якщо ж декларанту неправдиві відомості для заповнення декларації надав близький родич або член сім'ї, а сам декларант знав про їх неправдивість, усвідомлював наслідки, то це не буде підставою звільнення його від юридичної відповідальності.

Законодавство про адміністративну та кримінальну відповідальність передбачає положення про те, що суб'єкт декларування повинен подати завідомо неправдиві відомості під час декларування. Також слід урахувати умисел на розміщення таких відомостей суб'єктом декларування, а не членами його сім'ї чи близькими родичами, які надали спотворену інформацію для внесення до декларації. Таким чином, суб'єкт декларування не притягується до юридичної відповідальності за розміщення в декларації неправдивих відомостей, які були надані йому близьким родичем або членом його сім'ї, якщо суб'єкту декларування не було відомо про неправдивість таких даних на момент заповнення електронної декларації.

Розміщення в декларації умисно недостовірної інформації покладає на декларанта дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Адміністративна відповідальність передбачена ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення [66] за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 100 до 250 мінімальних заробітних плат.

У ст. 366¹ Кримінального кодексу України [79] передбачено кримінальну відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації. Водночас відповідальність за цією статтею за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 250 мінімальних заробітних плат.

У випадках надання завідомо неправдивих відомостей щодо майна, майнових прав або іншого об'єкта декларування, що має вартісну оцінку, і такі відомості відрізняються від достовірних на суму менше ніж 100 мінімальних заробітних плат, до декларанта може бути застосовано такий вид юридичної відповідальності, як дисциплінарна.

1. Зазначене, на нашу думку, призводить до колізії, оскільки суб'єкт декларування обов'язково повинен вказати інформацію щодо члена сім'ї в е-декларації, проте він може надати завідомо недостовірні відомості (з умислом) через те, що може не володіти повноцінною інформацією щодо відомостей, які необхідні для заповнення такої декларації [63, с. 369–372].

Таким чином, у контексті зміни майнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою прослідковується певне правонаступництво в діяльності попереднього й нового суб'єктів (від фізичної особи до опікуна чи заінтересованої особи). Винятками можуть бути особливості зміни немайнових прав інтелектуальної власності (право авторства). Доцільно зазначити, що зміна майнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою не виключає такі правові категорії, як «межі здійснення суб'єктивних цивільних прав» й «обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав». Межі здійснення цивільних прав фактично виражаються у формулі «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а обмеження (заборони), які мають найбільш загальний характер і які особа-власник має враховувати у своїй поведінці, конкретизовано в ст. 13 ЦК України [216].

Так, обмеження встановлюють щодо окремих суб'єктивних прав як засіб стримання особи-власника під час здійснення ним цих прав з урахуванням необхідності дотримання прав інших осіб (за права переважної купівлі) або суспільних інтересів (збереження пам'яток культури, історичних цінностей).

Зокрема, власник земельної ділянки не вправі використовувати її не за цільовим призначенням або з порушенням екологічних вимог (ст. 91, 143, 144 Земельного кодексу України) [44]. Цільове призначення мають також житлові приміщення, які власник має право використовувати для власного проживання, проживання членів своєї сім'ї, інших осіб і не має права використовувати їх для промислового виробництва (ст. 6, 189 Житлового кодексу України) [40]. Власник земельної ділянки повинен утримуватися від порушення прав особи, в інтересах якої встановлений сервітут (ч. 2 ст. 319, ст. 404 ЦК України); власник пам'ятки культурної спадщини – від її пошкодження або знищення (ст. 352 ЦК України) [216].

Отже, на підставі аналізу чинного законодавства доходимо висновку, що абсолютне право власника зовсім не означає, що ніхто й ніколи не може його обмежити. Зі ст. 319 ЦК України випливає, що будь-які обмеження прав щодо власності не підлягають розширеному тлумаченню [216].

Загальноуніверсальним є принцип, закріплений у п. 1 ч. 2 ст. 319 ЦК України, відповідно до якого будь-які дії власника щодо його майна не повинні суперечити закону. Загалом наявність законодавчих заборон у здійсненні права власності є механізмом «стримання» титульного володільця. Відсутність прямої заборони в ЦК України на володіння, користування чи розпорядження своєю власністю надає власнику широке коло можливостей для реалізації права власності.

Учиняючи будь-які дії з особистим майном, зокрема знищення, цивільне законодавство обмежує власника лише у виборі способу такого знищення. Тобто обраний спосіб знищення майна має бути безпечним для оточуючих та навколишнього природного середовища. Власник не повинен

знищувати свій будинок підпалом чи вибухом, оскільки ці дії можуть призвести до пожежі чи пошкодження найближчих будівель або створити загрозу життю чи здоров'ю інших.

Закон встановлює інші обмеження прав власника. Наприклад, у ч. 5 ст. 373 ЦК України зазначено, що власник земельної ділянки може використовувати на власний розсуд усе, що знаходиться над і під поверхнею цієї ділянки, якщо інше не встановлено законом і якщо це не порушує прав інших осіб. Однак право власності особи на земельну ділянку поширюється лише на поверхневий (грунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які знаходяться на ділянці, а також на простір над і під поверхнею ділянки, висотою і глибиною, необхідними для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. Натомість право власності особи не поширюється на надра (ст. 14, 16 Закону України від 27 липня 1994 року «Про надра»), у зв'язку з чим власник земельної ділянки обмежений у праві видобутку надр, що знаходяться під поверхнею його земельної ділянки. Власник земельної ділянки також не може претендувати на повітряний стовп над земельною ділянкою [103].

Обмеження прав власника встановлені й іншими законами. Так, відповідно до ст. 52 Закону України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища» [153], громадяни й інші особи зобов'язані дотримуватися правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти й нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища й продуктів харчування. В іншій нормі, а саме в ч. 6 ст. 5 Закону України від 13 грудня 2001 року «Про тваринний світ», визначено, що об'єкти тваринного світу в Україні знаходяться під охороною держави незалежно від права власності на них. У ч. 3 ст. 7 цього Закону передбачено, що у встановленому порядку права власників об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені в інтересах

охорони цих об'єктів, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян. У ст. 8 цього Закону передбачено можливість припинення права приватної власності на об'єкти тваринного світу в разі жорстокого поводження з дикими тваринами, встановлення законодавчими актами заборони щодо знаходження в приватній власності окремих об'єктів тваринного світу, а також в інших випадках, передбачених законом [169].

Доходимо висновку, що межі здійснення цивільних прав під час зміни майнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою визначають правомірну поведінку особи – правонаступника, оскільки її дії в межах цивільних прав підлягають правовому захисту, на відміну від дій, учинених поза межами права.

Підстави припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою, за загальним правилом, розглядають у контексті юридичних фактів (дій або подій). Привертає увагу такий юридичний факт, як припинення розшуку особи, зниклої безвісти. За ст. 20 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» розшук особи, зниклої безвісти, припиняється не пізніше ніж через три дні з дня встановлення місця перебування особи, зниклої безвісти, місця поховання чи місцезнаходження останків такої особи з повідомленням про це родичів і заявника, якщо заявник не є родичем. Про припинення розшуку особи, зниклої безвісти за особливих обставин, невідкладно роблять відмітку в Реєстрі. Рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою не є підставою для припинення її розшуку [162].

Для зміни, виникнення або припинення цивільних прав та обов'язків необхідною є сукупність декількох юридичних фактів. За таких обставин має йтися про юридичний склад.

У праві розрізняють три види юридичних складів відповідно до того, як пов'язані між собою юридичні факти, до яких належать:

- а) склад з незалежним накопиченням елементів;

- б) склад з послідовним накопиченням елементів;
- в) альтернативний склад [205].

Склад з незалежним накопиченням елементів створюють так, що окремі юридичні факти, які належать до його складу, виникають незалежно один від іншого в хаотичному порядку. Коли з'являється останній елемент з усієї сукупності, то такий юридичний склад має завершений вигляд. Суб'єктивні права й обов'язки учасників цивільних правовідносин можуть підлягати виникненню, зміні або припиненню. Таким чином, задіюється принцип незалежного накопичення елементів юридичного складу, не враховують першочерговість виникнення певного юридичного факту. За основу беруть кінцеву позицію наявності юридичних фактів у сукупному вигляді. Стаття 520 ЦК України містить норми щодо заміни боржника в зобов'язанні, що може бути прикладом окресленої вище позиції.

Ця норма конкретизує положення про те, що заміна боржника в зобов'язанні можлива за наявності таких юридичних фактів: згода кредитора щодо заміни боржника на іншу особу; наявність договору між попереднім і новим боржниками. Не беруть до уваги, який саме юридичний факт буде кінцевим – договір між боржниками чи згода кредитора. Основою є наявна сукупність зазначених юридичних фактів. Останній з них і буде тією остаточною складовою, яка надасть юридичному складу завершеності й спричинить появу правовідношення щодо заміни боржника в зобов'язанні [205]. У контексті договірних позицій заслуговує на увагу думка Т. В. Боднар, яка пропонує на законодавчому рівні визначити зміст «договору з цінним майном» [11, с. 109].

Склад із послідовним накопиченням елементів передбачає певний порядок появи кожного з елементів складу. Цей принцип діє, наприклад, у разі виникнення правовідношення з відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, що є потерпілою від злочину. Для виникнення юридичних прав та обов'язків сторін необхідна така послідовність юридичних фактів: 1) заподіяння шкоди потерпілому внаслідок учинення злочину; 2) здійснення

закладом охорони здоров'я певних витрат на стаціонарне лікування потерпілого. Зрозуміло, що фактичний склад у цьому випадку може формуватися лише в такій послідовності [205].

Склад, який моделюється за альтернативним типом зв'язку юридичних фактів, передбачає наявність низки юридичних фактів, кожен з яких може стати підставою настання юридичних наслідків (виникнення, зміни чи припинення правовідношення). Прикладом такого зв'язку юридичних фактів може бути виникнення відповідальності підрядника за незалежну якість роботи. Підрядник буде нести відповідальність за наявності одного з двох юридичних фактів:

а) виконання роботи з відступами від договору, які її погіршили:

б) виконання з іншими недоліками, які роблять її не придатною для передбаченого в договорі використання. Таким чином, обов'язок підрядника виникає за наявності першої або другої обставин (альтернативно) [205].

Дослідники стверджують, що в праві є особлива категорія юридичних фактів – це факти, які мають складну структуру (складні юридичні факти) і яким властиві не одна, а декілька ознак. Такі складні факти слід відрізнити від юридичного складу як сукупності юридичних фактів. Наприклад, заподіяння шкоди є єдиним юридичним фактом, який тягне за собою виникнення певних юридичних наслідків (обов'язок особи, яка завдала шкоду, її відшкодувати й право потерпілого на відшкодування). Водночас заподіяння шкоди передбачає сукупність таких елементів, як: а) протиправна поведінка; б) шкода; в) причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіянням шкоди; г) вина особи, яка заподіяла шкоду. Однак ці елементи становлять не окремі юридичні факти, а ознаки єдиного складного юридичного факту – факту заподіяння шкоди потерпілому [205].

Убачається за необхідне констатувати, що зміна, виникнення або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою пов'язані з юридичним складом, що передбачає послідовне накопичення елементів.

Для виникнення юридичних прав та обов'язків заінтересованих осіб у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти й оголошення її померлою необхідна така послідовність юридичних фактів: 1) настання юридичних фактів, закріплених у ст. 43 і 46 ЦК України; 2) звернення до суду з відповідною заявою та набрання рішенням суду законної сили; 3) здійснення уповноваженими особами обов'язків на користь або в інтересах безвісно відсутньої або оголошеної померлою особи, а також в інтересах інших заінтересованих осіб (погашення за рахунок її майна боргів, управління майном тощо).

Отже, визначати особливості зміни або припинення майнових й особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою доцільно через окремі підходи до виокремлення особливостей зміни або припинення майнових й особистих немайнових прав. Дослідження цього аспекту має ґрунтуватися на аналізі нормативно-правових актів щодо правового регулювання визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою. На підставі порівняльно-правового методу дослідження окремих положень законодавства України можна визначити можливості й межі зміни або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою. Результати здійсненого дослідження засвідчили, що зміна або припинення майнових і особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою зводяться до того, що пріоритет як захисту, так і позицій зміни відносин стосується майнової сфери таких осіб. Межі здійснення цивільних прав під час зміни майнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою визначають правомірну поведінку особи – правонаступника, оскільки її дії в межах цивільних прав підлягають правовому захисту, на відміну від дій, учинених поза межами права.

Необхідною і доцільною видається думка про те, що зміна, виникнення або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою (так само, як і зниклою безвісти) й оголошення її померлою *пов'язані з юридичним складом з послідовним накопиченням елементів.*

Аналіз можливого застосування інших підходів крізь призму цього дослідження та з огляду на іноземний досвід взаємодії органів поліції з іншими державними та правоохоронними органами щодо розшуку безвісно зниклих осіб, удосконалення процесуальних аспектів визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою у зв'язку з прийняттям нового ЦПК України може стати фундаментом для розроблення найперспективніших напрямів розвитку вітчизняного цивільного та цивільного процесуального законодавства в цій сфері й удосконалення цивільно-правової доктрини загалом.

Таким чином, результати вивчення нормативної бази та наукової літератури дають змогу сформулювати такі висновки:

- оглядові позиції окремих норм чинного законодавства у сфері охорони порушених, невизнаних або оспорюваних прав, обов'язків й інтересів осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошеними померлими, зводяться до захисту майнової сфери таких осіб. Немайновій сфері таких осіб законодавець приділяє мало уваги, окреслюючи позиції щодо права на шлюб і сім'ю та права на працю. Інші немайнові права (зокрема, права інтелектуальної власності, частково – і корпоративні права) захищаються, змінюються або ж припиняються в порядку спадкових правовідносин;
- зміна майнових прав та обов'язків у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою може полягати в зміні суб'єктного складу чи змісту, а подеколи – і зміні об'єкта правовідносин;
- поновлення окремих немайнових прав (права на таємницю особистого життя, права на шлюб, права на батьківство й материнство) є неможливим за допомогою таких спеціальних способів захисту, закріплених

у ст. 276 ЦК України, як учинення необхідних дій для його негайного поновлення, поновлення порушеного права судом або відшкодування моральної шкоди;

– межі здійснення цивільних прав та інтересів у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пов'язані з правомірною поведінкою особи – правонаступника. Права й інтереси правонаступника підлягатимуть правовому захисту лише за умов правомірності дій останнього;

– зміна, виникнення або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пов'язані з юридичними фактами (юридичним складом) за такою послідовністю: 1) настання юридичних фактів, закріплених у ст. 43 і 46 ЦК України; 2) звернення до суду з відповідною заявою та набрання рішенням суду законної сили; 3) здійснення уповноваженими особами обов'язків на користь або в інтересах безвісно відсутньої чи оголошеної померлою особи, а також в інтересах інших заінтересованих осіб (погашення за рахунок її майна боргів, управління майном тощо).

3.2. Правові наслідки появи безвісно відсутньої особи й оголошеної померлою

За чинним цивільно-процесуальним законодавством України скасування винесеного рішення про оголошення особи померлою є підставою для анулювання запису про її смерть. На підставі такого рішення фізична особа, яка була оголошена померлою, за певних умов має право вимагати поновлення своїх прав. Визначальним аспектом у разі з'явлення фізичної особи та скасування рішення суду про оголошення її померлою є питання повернення майна, яке належало цій особі [214, с. 45–46].

Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, закріплені в ст. 48 ЦК України. Так, якщо фізична особа, яка була оголошена померлою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем перебування цієї особи або суд, що постановив рішення про оголошення її померлою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення фізичної особи померлою [214].

Незалежно від часу появи фізична особа, яка була оголошена померлою, має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей та цінних паперів на пред'явника [214].

Особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива [214].

У разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, відшкодовують вартість цього майна [214]. Якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у

власність держави, Автономної Республіки Крим або територіальної громади й було реалізоване ними, цій особі повертається сума, одержана від реалізації цього майна [214, с. 45–46]. Водночас поява особи, яка була визнана безвісно відсутньою, зниклою безвісти або оголошена померлою, призводить до низки юридичних фактів, які спрямовані на поновлення її прав й інтересів. Так, А. В. Коструба появу особи, оголошеної померлою, відносить до юридичних фактів, що поновлюють право, яке існувало раніше [74, с. 90]. Після набрання чинності Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» [162] поновлення особистих немайнових і майнових прав зазначених вище осіб містить окремі дискусійні проблеми.

Загальні позиції ст. 48 ЦК України закріплюють правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою. Як ми вже зазначали, фізична особа, яка була оголошена померлою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем перебування цієї особи або суд, що постановив рішення про оголошення її померлою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення фізичної особи померлою [215, с. 45–46].

Вважаємо за доцільне окреслити авторську правову позицію щодо цієї норми. По-перше, слід акцентувати увагу на термінологічному навантаженні ч. 2 і 3 ст. 48 ЦК України. Частина 2 оперує поняттям «особа, яка володіє її майном»: доходимо висновку, що йдеться про власника майна, водночас у ч. 3 використано термін «особа». На перший погляд, така розбіжність не матиме істотного правового навантаження [215], однак з позицій цивільного процесуального законодавства така невизначеність може призвести до порушення принципу процесуальної економії, оскільки в судовому засіданні можлива ситуація заміни первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка має відповідати за позовом, або суд залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача. Після заміни відповідача або залучення до участі у справі

співвідповідача справу за клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розглядають спочатку [214].

По-друге, у ст. 48 ЦК України йдеться про «майно». За ст. 190 ЦК України, майном як особливим об'єктом вважають окрему річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнають речовими правами [214]. Водночас Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» визначає, що майном, яке може бути оціненим, вважають об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (зокрема їхні невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, серед яких – об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності [154]. Отже, порівнюючи ЦК України й зазначений Закон, доходимо висновку щодо неоднакового підходу до трактування поняття «майно». Так, Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», на відміну від ЦК України, не відносить до майна майнові права й обов'язки, а ЦК України не відносить до майна об'єкти права інтелектуальної власності, паї, нематеріальні активи.

По-третє, ЦК України (п. 2 ч. 3 ст. 48) закріплює позицію про те, що в разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, відшкодовується вартість цього майна. Постає питання: якщо вартість майна як речі або сукупності речей ще можна оцінити, то як оцінювати майнові права й обов'язки, які також належать до комплексного поняття «майно». Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» визначає, що майновими правами, які можуть бути оціненими, визнають будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, зокрема права, які є складовими права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) і права вимоги [154]. ЦК України такої специфіки не передбачає. У

зазначеному контексті слушною є позиція розробників проєкту ЦК України, викладена в науково-практичному коментарі, стосовно того, що власник вправі вимагати від того, хто володів майном, повернення чи відшкодування доходів з урахуванням здійснених необхідних витрат на майно. Питання про поліпшення, виконані тим, хто володів майном, вирішують залежно від того, чи можна їх відділити без пошкодження майна. У першому випадку той, хто володів майном, вправі залишити за собою здійснені ним поліпшення. Якщо відділення їх неможливе, він вправі вимагати компенсації витрат на поліпшення майна. Ці витрати оцінюють як такі, що не перевищують розміру збільшення вартості майна [215, с. 45–46].

По-четверте, досі немає правових механізмів повернення коштів у випадках, якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність Автономної Республіки Крим і було реалізоване. Статистика європейських країн засвідчує, що за кількістю випадків факти порушення права власності в цих країнах посідають друге місце після порушення права на справедливий суд [108]

У нашій державі найпоширенішими є справи за позовними вимогами щодо захисту права власності, з огляду на те, що належні гарантії здійснення права власності та його захист закріплено в національному законодавстві. Водночас судові інстанції не дотримуються єдиних підходів під час розгляду й вирішення таких категорій справ у контексті застосування чинного законодавства.

Це стосується, наприклад, проблем тлумачення і застосування положень ст. 331 ЦК України щодо визнання права власності на новостворене нерухоме майно й об'єкти незавершеного будівництва, їх поділу в спорах між подружжям, які є поширеними. Після внесення змін до ст. 331 ЦК України не передбачено визнання в судовому порядку права власності на об'єкт незавершеного будівництва, проте саме як на нерухоме майно, яке відповідно до закону має спеціальний правовий режим. Водночас

ст. 331 ЦК України не забороняє визнання в судовому порядку права власності на об'єкт незавершеного будівництва як на річ [130].

Відсутність у законі норми, яка дозволяла б у судовому порядку визнавати право власності на об'єкти незавершеного будівництва, породжує низку питань, оскільки спір між суб'єктами цивільних правовідносин може виникнути до введення об'єкта незавершеного будівництва в експлуатацію та до моменту його державної реєстрації [130]. Поняття «об'єкт незавершеного будівництва» в українському законодавстві трактують неоднозначно, що ускладнює захист прав суб'єктів цивільних правовідносин [130].

З метою усунення означених проблем пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв постанову № 5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» від 7 лютого 2014 року з метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства про виникнення, припинення, захист права власності й інших речових прав. Адвокати констатували певний позитивний вплив цієї постанови, зазначаючи, що судді почали застосовувати постанову пленуму доволі часто, а суди апеляційної інстанції виправляють помилки судів перших інстанцій на підставі саме цієї постанови [9, с. 82–84].

Крім викладеного, захист прав власності ускладнює порушення судами розумних строків розгляду справ. З аналізу наданих судами відомостей випливає, що основними причинами порушення розумних строків розгляду цивільних справ є їх неналежна підготовка, неякісне проведення попереднього судового засідання, недоліки під час вирішення питання про призначення судової експертизи [102].

Ми поділяємо позиції таких науковців, як М. Щербатюка, О. Шевчук-Клюжевої, стосовно того, що питання захисту права власності на тимчасово окупованих територіях є вкрай нагальним. У зв'язку із цим слід виокремити кілька аспектів, що привертають увагу:

- проблема отримання компенсації за майно, пошкоджене внаслідок збройного конфлікту [130];
- проблема отримання компенсації за майно, незаконно відібране в громадян, які залишили його на окупованій території не за власним бажанням [130];
- проблема збереження майна, що залишилося, від неправомірного заволодіння невідомими особами [130].

Слід констатувати, що українські правоохоронні органи не поширюють свою юрисдикцію на тимчасово окуповану територію, що позбавляє можливості захистити законні права й інтереси [130]. Отримати відшкодування шкоди за заподіяні бойовими діями збитки від держави можливо лише за наявності доказів заподіяння, причиново-наслідкового зв'язку та грошової оцінки збитку [130]. Усе це реалізувати неможливо, що означає фактично неможливість досягти успіху в залі судового засідання. Відповідно, не йдеться про захист порушеного права, а лише про те, що це право порушено [130].

Майно, розташоване в зоні ООС, можна продати [130]. Шляхів вирішення цього питання два: генеральна довіреність на розпорядження майном, яку можна отримати й на окупованій території, позаяк нотаріусам відкритий для доступу нотаріальний реєстр довіреностей, або зареєструвати угоду на підконтрольній Україні території [130]. Тільки от ринок продажу й купівлі нерухомості неактуальний і майже зупинений. А продати єдине майно за безцінь, не отримавши можливості придбати нерухомість в іншому регіоні України, охочих небагато [130].

Однак побутує думка, що краще його продати навіть за мінімальну ціну, ніж віддати безкоштовно, адже захистити свою власність за таких умов жодним правовим способом неможливо, оскільки механізмів такого захисту немає. Водночас держава вимагає від переселенців заплатити податок на нерухомість у зоні ООС, ігноруючи елементарні теоретичні засади: право власності має три правомочності, а саме право володіння, користування і

розпорядження. З одного боку, тільки наявність усіх трьох складових дає повноцінне право, що захищає ст. 42 Конституції України, з іншого – об’єктивно користуватися майном у зоні ООС власники не мають можливості [55].

Хоча деякі позитивні тенденції на сучасному етапі сформувалися. Так, у лютому 2019 року Постійна палата третейського суду в Гаазі офіційно оприлюднила часткове арбітражне рішення на користь «ПриватБанку» у справі проти Російської Федерації. Суд визнав, що Російська Федерація порушила свої зобов’язання за двосторонньою угодою про заохочення та взаємний захист інвестицій, незаконно експропріювавши активи «ПриватБанку» в Криму, і що «ПриватБанк» має право на відшкодування за таку експропріацію в повному обсязі. Однак невирішеним залишається розмір відшкодування, яке має бути сплачено «ПриватБанку» за незаконні дії РФ, його перенесли на наступний етап арбітражного розгляду. У прес-службі банку повідомили, що прагнуть отримати відшкодування в розмірі понад 1 млрд доларів США [131].

Закони України «Про нотаріат» від 1 вересня 1993 року [151], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території» від 15 квітня 2014 року [136], «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 року [149], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року [135], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування» від 12 лютого 2015 року [132], «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року [133], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 року [152], на жаль, є лише декларативними.

Можемо констатувати необхідність удосконалення положень цивільного законодавства щодо правових наслідків появи особи, яку було оголошено померлою. Подальшого дослідження потребують положення про

конкретизацію переходу майна особи, яку оголошено померлою, на підставі відплатних договорів, адже оплатні договори передбачають не тільки одержання грошової винагороди, а й будь-якого іншого зустрічного матеріального задоволення. Уваги потребує механізм співвідношення таких категорій, як «вартість майна» та «реальна ринкова вартість майна», оскільки вони можуть мати різні грошові еквіваленти.

Ще один аспект, який потребує розгляду, – це позиції спадкових відносин у випадках оголошення фізичної особи померлою, а також у випадках її появи.

Отже, після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, – відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. У разі наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилають до державного нотаріального архіву з метою передання його за належністю уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів з охорони спадкового майна [216].

Вважаємо за необхідне зосередити увагу на деяких особливостях сучасного законодавства щодо видачі свідоцтв про право на спадщину внаслідок визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою.

По-перше, слід зауважити, що і ЦК України, і ЦПК України та інші нормативно-правові акти [129; 146; 149] передбачають, що факт визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою встановлюється виключно судом. Своєю чергою Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України у п. 1.7 глави 10 (Видача свідоцтв про право на спадщину) закріплює положення, за яким рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або про встановлення факту смерті особи в певний час не може бути прийняте нотаріусом на підтвердження факту смерті [120;

149; 150]. Тобто, маючи фактичні дані, на підставі яких встановлюють наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін, та інші обставини, які мають значення для вирішення справи, суд приймає рішення, яке не є обов'язковим для нотаріусів і визначених законом посадових осіб, що можуть вчиняти нотаріальні дії. Таким чином, особа повинна знову ж таки звертатися до органів державної реєстрації актів цивільного стану за отриманням свідоцтва про смерть, оскільки рішення суду не є підставою для отримання спадщини. Можемо констатувати наявність суперечливих моментів між судовою і нотаріальною формами захисту прав й інтересів зацікавлених осіб. Така ситуація нівелює деякі положення Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [137].

По-друге, проблематичним може стати питання посвідчення нотаріусом факту, що особа є живою. У разі одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, чи відомостей про місце перебування цієї особи суд за місцем перебуванням особи або суд, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою чи оголосив померлою, призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника й інших заінтересованих осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Заяву може подати особа, яку було визнано безвісно відсутньою чи померлою, або інша заінтересована особа.

Копію рішення суд надсилає відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть. У главі 6 п. 1.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України зазначено, що нотаріус за усним зверненням фізичної особи посвідчує факт, що фізична особа є живою. Зазначене стосується зокрема й захисту прав дітей [120].

За таких обставин нотаріус повинен встановити особу учасників цивільних відносин, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії [120]. Проте в цьому випадку особа може надати тільки копію рішення про анулювання актового запису про смерть, яке не зазначене в переліку тих

документів, на підставі яких нотаріус встановлює особу як учасника цивільних відносин. Також спірним є положення Порядку щодо «усного звернення особи» про посвідчення факту, що вона є живою. Про всі нотаріальні дії, учинені нотаріусами або посадовими особами органів місцевого самоврядування, роблять запис у реєстрах для реєстрації нотаріальних дій після того, як нотаріус зробить посвідчувальний напис на документі або підпише документ, який видає. Запис у реєстрі є доказом учинення нотаріальної дії. Тому доцільно було б учиняти такі дії все ж таки на підставі письмової заяви.

Отже, ЦК України, закріплюючи правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, акцентує увагу саме на поновленні майнових прав такої особи. За загальним правилом, поновлення особистих немайнових прав закріплено в ст. 276 ЦК України.

Ця норма передбачає один із перших спеціальних способів захисту, яким можуть бути захищені майже всі особисті немайнові права, – їх поновлення у випадку порушення.

Такий спосіб захисту може бути застосований за сукупності умов, а саме:

а) підставою захисту є порушення особистого немайнового права. Це означає, що у випадку загрози порушення, оспорення, заперечення чи невизнання цей спосіб захисту бути застосований не може;

б) порушення цих прав відбувається з боку органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим (з урахуванням особливостей) [102; 157; 158], органів місцевого самоврядування, від імені яких виступають відповідні посадові чи службові особи, а також з боку фізичних або юридичних осіб;

в) порушення цього права відбувається внаслідок рішення, дії або бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, або ж унаслідок дії чи бездіяльності фізичної або юридичної особи. Однак деякі немайнові права неможливо

захистити за допомогою зазначеного способу. Наприклад, у випадку вбивства особи, чим порушується її право на життя (ст. 281 ЦК України), застосування цього способу захисту особистих немайнових прав неможливе. Ускладнення може спричинити й застосування цього права у випадку порушення права на таємницю особистого життя (ст. 301 ЦК України).

Законодавець передбачає також і випадок, коли зазначені особи відмовляються від добровільного й негайного поновлення порушених особистих немайнових прав фізичних осіб. Саме тому у випадку, коли відповідні органи чи особи, які порушили особисті немайнові права, не вчиняють дії, необхідні для негайного поновлення порушеного права фізичної особи, то остання має право звернутися до суду з вимогою постановити рішення щодо поновлення її порушеного права. Крім цього, фізична особа може також вимагати відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням цього права [206; 207].

Проблемними аспектами можуть супроводжуватися питання поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою чи визнана безвісно відсутньою. Згідно зі ст. 118 СК України, особа, яка була оголошена померлою, з'явилася, і відповідне рішення суду скасовано, актовий запис про смерть анульовано, її шлюб з іншою особою поновлюється за умови, що ніхто з них не перебуває в повторному шлюбі [139; 180].

Якщо особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася, і відповідне рішення суду скасоване, її шлюб з іншою особою може бути поновлений за їхньою заявою, за умови, що ніхто з них не перебуває в повторному шлюбі [180]. Такі позиції можуть стосуватися і усиновлення [88, с. 210–214]. Слушною видається думка В. Г. Бобка [9, с. 82–84] і Д. С. Січка [181, с. 128–131] стосовно того, що в досліджуваних відносинах можливе не лише порушення прав особи, яку було оголошено померлою та яка повернулася, а й прав добросовісних спадкоємців такої особи. Так, у спадкоємців протягом певного часу може постати необхідність у значних матеріальних витратах, пов'язаних із підтриманням у належному стані

спадкового майна (наприклад, щоб запобігти руйнуванню житлового будинку, слід провести капітальний ремонт тощо). Однак особа, яка з'явилася, може зажадати повернення свого майна, що збереглося, незалежно від витрат, здійснених на утримання такого майна [227–230].

Отже, підходи до виокремлення особливостей поновлення правового статусу безвісно відсутньої особи й оголошеної померлою після її появи ґрунтуються на аналізі нормативно-правових актів щодо правового регулювання визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти та оголошення її померлою. На підставі порівняльно-правового методу дослідження окремих положень законодавства України визначають можливості та межі поновлення правового статусу безвісно відсутньої особи й оголошеної померлою після її появи.

Результати здійсненого дослідження засвідчили, що поновлення правового статусу безвісно відсутньої особи й оголошеної померлою після її появи зводяться до того, що пріоритет захисту поновлених прав стосується майнової сфери таких осіб. Сфері немайнових прав зазначених осіб законодавець приділяє мало уваги. Зміна майнових прав та обов'язків у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою може полягати в зміні суб'єктного складу чи змісту, а в деяких випадках – і зміні об'єкта правовідносин. Межі поновлення цивільних прав у випадках появи особи, визнаної безвісно відсутньою та оголошеної померлою, визначають правомірну поведінку особи – правонаступника, оскільки її дії в межах цивільних прав підлягають правовому захисту, на відміну від дій, учинених поза межами права.

Практичні наслідки досліджуваного аспекту стосуються того, що особа, яка володіла майном безвісно відсутньої чи особи, оголошеної померлою, у випадках появи останньої має право вимагати повернення виконаних нею поліпшень, якщо це не призведе до пошкодження майна, або ж компенсації витрат на поліпшення майна, з огляду на його ринкову вартість. На жаль, спеціальні способи захисту й поновлення особистих немайнових

прав, закріплених у ст. 276 ЦК України, не поширюються на окремі немайнові права, їх неможливо поновити за допомогою зазначених у цій нормі способів захисту. Ускладненням може бути поновлення немайнових прав у випадку порушення права на таємницю особистого життя, поновлення права на шлюб, поновлення права на батьківство у випадках усиновлення.

Таким чином, можна констатувати, що:

- чинне законодавство здебільшого пов'язує поновлення прав та обов'язків особи, яка була визнана безвісно відсутньою, зниклою безвісти або оголошеною померлою у випадках її появи з її майновою сферою (майном). Позиції законодавця щодо поновлення немайнових прав є досить лімітованими;

- пропонується до ч. 2 ст. 48 ЦК України додати норму такого змісту: «Особа, яка володіла майном безвісно відсутньої, зниклої безвісти або особи, оголошеної померлою, у випадках появи останньої має право вимагати повернення виконаних нею поліпшень, якщо це не призведе до пошкодження майна, або ж відшкодування витрат на поліпшення майна, з огляду на його ринкову вартість»;

- запропоновано п. 1.1 глави 6 «Посвідчення фактів» Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України викласти в такій редакції: «Нотаріус за письмовою заявою фізичної особи посвідчує факт, що фізична особа є живою» [59, с. 38–42];

- спеціальні способи захисту й поновлення особистих немайнових прав, закріплених у ст. 276 ЦК України, не поширюються на окремі немайнові права, їх неможливо поновити за допомогою зазначених у цій нормі способів захисту. Складнощі може спричинити поновлення немайнових прав у випадку порушення права на таємницю особистого життя, поновлення права на шлюб, поновлення права на батьківство у випадках усиновлення;

– не розроблено правових механізмів повернення коштів у випадках, якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність Автономної Республіки Крим та непідконтрольних територій на Сході України й було реалізоване [61, с. 57–64].

3.3. Інтерпретаційно-правова і правозастосовна діяльність судів у сфері визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою

Конституція України в ст. 55 проголошує, що права і свободи людини й громадянина захищаються судом, а також кожному гарантовано право звернутися із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, і в порядку, визначеному законом [70].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що судова практика одностайна в тлумаченні безвісної відсутності. «Безвісна відсутність – це посвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування). Під час визнання особи безвісно відсутньою застосовують презумпцію, що особа є живою, однак встановити її місце знаходження в цей час неможливо, причому така презумпція має спростовний характер [124].

Своєю чергою наше життя неможливо передбачити, і трапляються різні ситуації, коли люди зникають безвісти з різних причин. Згідно з ч. 1 ст. 43 ЦК України, фізичну особу можна визнати судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування, неможливо встановити, коли ж точно були відомості про особу в місці її проживання. У такому разі початком її безвісної

відсутності вважають перше число місяця, що йде за тим, у якому було одержано такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року (ч. 2 ст. 43 ЦК України) [216]. Такі позиції обстоює і судова практика. Порядок обчислення зазначеного строку залежить від того, чи можливо встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи. Якщо такий день можна встановити (отримання листа; телефонна розмова; від'їзд з місця постійного або тимчасового проживання тощо), початок перебігу річного строку починається з дня, наступного за днем одержання таких відомостей (ст. 253 ЦК України).

Якщо є можливість встановити місяць одержання останніх відомостей про зниклу особу, річний строк починається з першого числа наступного місяця. Якщо й місяць залишається невідомим, цей строк починає спливати з 1 січня наступного року [123]

Порядок визнання особи безвісно відсутньою та оголошення померлою встановлює ЦПК України в ст. 305–309.

Відповідно до ст. 305 ЦПК України, для визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою потрібно подати відповідну заяву до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місце перебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна. У ст. 306 ЦПК України передбачено, що в заяві має бути зазначено:

- з якою метою заявникові необхідно визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою;
- обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, чи обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка зникла безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку [123].

На відміну від визнання особи безвісно відсутньою, оголошення її померлою можливе, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років. Хоча є обставини, коли це

можна зробити і раніше, а саме якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, згідно з ч. 1 ст. 46 ЦК України [216]. Важливими є позиції судової практики стосовно неповного розуміння судами положень ст. 45 ЦК України. Відповідно до ст. 45 ЦК України, якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про визнання цієї особи безвісно відсутньою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою. Такі наслідки виникають не тільки в разі появи особи, щодо якої ухвалене рішення про визнання її безвісно відсутньою, *а й унаслідок отримання відомостей про місце її перебування* [122].

У контексті дослідження питань визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою вкрай важливо акцентувати й на ситуації, яка склалася нині на Сході нашої країни. У зв'язку з бойовими діями значна кількість людей, причому не тільки військовослужбовців, вважаються такими, що зникли безвісти. Згідно з ч. 2 ст. 46 ЦК України, суд може оголосити особу померлою, яка зникла безвісти у зв'язку з воєнними діями, через два роки [122].

За аналогією права суд може взяти до уваги й інші обставини (ракетно-бомбовий чи артилерійський обстріл села, міста, теракт, стихійні лиха, аварії тощо), коли тільки за фрагментами одягу, взуття, уламками транспортного засобу, будівлі чи споруди є підстави вважати, що на момент трагедії особа перебувала в її епіцентрі [15].

На підставі роз'яснень, наданих у п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [167] громадянин може бути оголошений в судовому порядку померлим у разі неможливості встановлення факту його смерті, що встановлює суд, за умови підтвердження доказами, що ця подія сталася в певний час і за певних обставин. Важливим аспектом судової практики є акцентування уваги на тому, що «відсутність спілкування» між особами не є доказом того, що останній безвісно відсутній або є підстави оголошувати його померлим [123].

Згідно зі ст. 47 ЦК України, оголошення фізичної особи померлою прирівнюють до правових наслідків, які настають у разі смерті. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. Таку заборону на відчуження нерухомого майна встановлює нотаріус, коли видає свідоцтво на спадщину. Водночас практика засвідчує, що визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою є складною процедурою, проте це потрібно робити, щоб майно та права, які мала особа за життя, були під захистом або перейшли до належних спадкоємців тощо.

Проаналізуємо деякі аспекти судової практики визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою відповідно до Ухвали Судової колегії у цивільних справах Верховного Суду України від 14 лютого 1996 року [199].

У січні 1994 року П. звернулася в суд із заявою про оголошення померлою її матері А. Д. Заявниця посилялася на те, що мати перебувала в зареєстрованому шлюбі з А. В., якого 1937 року було репресовано й розстріляно. Після цього мати захворіла на психічну хворобу, і її було поміщено на лікування в Ігреньську психіатричну лікарню. 1941 року під час окупації фашисти розстріляли всіх психічнохворих, зокрема й матір, проте факт її загибелі ніде не зареєстровано. Зазначаючи, що після арешту батька

було конфісковано належну матері на праві особистої власності частину будинку й що після реабілітації батька вона, П., має намір порушити питання про повернення цього майна, заявниця просила задовольнити її вимоги [199].

Рішенням Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 26 лютого 1990 р. А. Д., 1908 року народження, було оголошено померлою.

Постановою президії Дніпропетровського обласного суду від 22 березня 1995 року це рішення скасовано, а справу направлено на новий розгляд із зазначенням необхідності об'єднати її в одне провадження зі справою про визнання права власності на спадкове майно й розглянути заяву в порядку позовного, а не окремого провадження [199].

Заступник Голови Верховного Суду України порушив у протесті питання про виключення з мотивувальної частини постанови президії вказівки про об'єднання справ в одне провадження з таких підстав [199].

Згідно зі ст. 21 ЦК (ЦК УРСР 1963 року), днем смерті громадянина, оголошеного померлим, вважається день набрання законної сили рішенням суду про оголошення його померлим. У разі оголошення померлим громадянина, який зник безвісти за обставин, що загрожували смертю або дають підстави припускати його загибель від певного нещасного випадку, суд може визнати днем смерті цього громадянина день його ймовірної загибелі. Оскільки оголошення громадянина померлим породжує ті самі правові наслідки, що й фізична смерть, зазначена норма закону встановлює правило, згідно з яким визначається день смерті особи, оголошеної померлою, а отже, і час відкриття спадщини [199].

Суд визнав встановленим, що мати заявниці було розстріляно 1941 року в період окупації Дніпропетровської області фашистами, не з'ясувавши, чи є відомості про день ймовірної загибелі А. Д. [199].

Скасовуючи постановлене у справі рішення, президія обласного суду зазначила в постанові, що оскільки з питання витребування заявницею спадкового майна виник спір, то справу треба було розглядати разом із цим

спором у порядку позовного, а не окремого провадження. Проте до оголошення особи померлою і набрання цим рішенням законної сили спадщина не може відкритися, а отже, не може й виникнути спір з приводу спадкового майна [199].

З огляду на зазначене, судова колегія в цивільних справах Верховного Суду України протест задовольнила, виключивши з мотивувальної частини постанови президії обласного суду міркування про необхідність об'єднати справи в одне провадження та з резолютивної частини цієї постанови – відповідну вказівку [199].

Так, згідно з висновками, що містяться в ухвалах Верховного Суду України у справах № 6-10723св08, 6-2778св08, 6-55662св10 [3], право члена сім'ї власника будинку (квартири) користуватися цим житлом існує лише за наявності у власника права приватної власності на це майно. Виникнення права членів сім'ї власника будинку на користування будинком й обсяг цих прав залежить від виникнення у власника будинку права власності на цей будинок, а отже, припинення права власності на будинок припиняє право членів його сім'ї на користування цим будинком [14].

За загальним правилом, цивільне законодавство України не передбачає переходу прав та обов'язків попереднього власника до нового власника в контексті дотримання права користування житлом членами сім'ї колишнього власника в тих випадках, коли відбувається заміна власника [14].

Відповідно до ст. 7 Закону України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [166], зняття з реєстрації місця проживання здійснюється протягом семи днів на підставі заяви особи, запиту органу реєстрації за новим місцем проживання особи, остаточного рішення суду (про позбавлення права власності на житлове приміщення або права користування житловим приміщенням, визнання особи безвісно відсутньою або померлою), свідоцтва про смерть [166].

Зазначена норма Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» дає підстави для висновку, що зняття з реєстрації місця проживання на підставі судового рішення може бути реалізовано лише у випадках: 1) позбавлення права власності на житлове приміщення; 2) позбавлення права користування житловим приміщенням; 3) визнання особи безвісно відсутньою; 4) оголошення фізичної особи померлою [166].

Оскільки Закон № 1382-IV є спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює правовідносини, пов'язані зі зняттям з реєстрації місця проживання, вбачається, що положення ст. 7 цього Закону підлягають застосуванню до всіх правовідносин, виникнення, зміна чи припинення яких пов'язані з юридичним фактом зняття з реєстрації місця проживання [166].

Таким чином, за наявності будь-яких фактичних обмежень у реалізації правомочностей з користування або розпорядження майном власник може звернутися з вимогами про усунення відповідних перешкод, обираючи такі способи: 1) про позбавлення права власності на житлове приміщення; 2) про позбавлення права користування житловим приміщенням; 3) про визнання особи безвісно відсутньою; 4) про оголошення фізичної особи померлою, що акумулюється в питанні зняття особи з реєстрації місця проживання.

Вирішення питання про зняття особи з реєстраційного обліку залежить, зокрема, від вирішення питання про право користування такої особи жилим приміщенням відповідно до норм житлового й цивільного законодавства (ст. 71, 72, 116, 156 Житлового кодексу України; ст. 405 ЦК України). Зазначена правова позиція викладена в постанові Верховного Суду України від 16 січня 2012 року (справа № 6-57цс11). Позовна давність до вимог про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном не застосовується, оскільки порушення прав триває в часі [3].

З приводу розгляду про визнання права власності на об'єкти незавершеного будівництва в порядку спадкування відповідні роз'яснення надано в п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня

2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» [168]. Якщо будівництво здійснювалося відповідно до закону, то в разі смерті забудовника до завершення будівництва його права й обов'язки як забудовника належать до складу спадщини, адже, відповідно до ст. 1216 ЦК України, спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Слід зазначити, що відповідачем у більшості справ зазначають орган місцевого самоврядування навіть тоді, коли з матеріалів справ вбачається, що фактично майно належить іншій особі та саме вона має бути відповідачем за таким позовом [115, с. 87].

У жовтні 2011 року С. звернулася до Димитровецького міського суду Донецької області з позовом до Димитровецької міської ради про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю – квартиру, яка належала на праві приватної власності Г. 28 червня 1999 року Г. померла, залишивши за заповітом усе належне їй майно онуці М. Позивачка мала намір придбати в М. цю квартиру після одержання спадкоємицею свідоцтва про право на спадщину й передала за розпискою частину грошей, проте договір купівлі-продажу фактично укладений не був. З матеріалів справи вбачається, що М. як власниця майна відповідачем у позові зазначена не була, суд, відповідно до ст. 33 ЦПК України, питання про її залучення до участі у справі не вирішував, хоча рішення суду безпосередньо стосується її права (справа № 2-1320/2011 р.) [3].

Аналіз судової практики засвідчує, що в деяких випадках позов про визнання права власності за набувальною давністю фактично приховує інші правовідносини між сторонами [85, с. 196–200].

Зокрема, у справі № 2-1085 Керченського міського суду Автономної Республіки Крим, мати Б. звернулася до своєї дочки М. з позовом про визнання права власності на жилий будинок за набувальною давністю, пославшись на те, що 1972 року відповідачці була виділена земельна ділянка для будівництва жилого будинку; фактично жилий будинок було збудовано

за кошти позивачки та її чоловіка, який помер 1984 року, однак право власності на жилий будинок оформлено на дочку; позивачка після смерті чоловіка продовжує проживати в зазначеному жилому будинку [18].

Наприклад, предметом розгляду Голосіївського районного суду м. Києва була справа за позовом Т. до Київського міського бюро технічної інвентаризації та реєстрації права власності на нерухоме майно (БТІ) про припинення права власності у зв'язку зі смертю власника [18].

10 лютого 2002 року Т. придбала в М. земельну ділянку площею 0,1 га в м. Києві, цільове призначення якої – будівництво й обслуговування житлового будинку та господарських будівель. З дотриманням встановленої законом процедури й за наявності всіх необхідних документів вона збудувала житловий будинок, який 12 грудня 2008 року був прийнятий в експлуатацію, про що Державна приймальна комісія склала відповідний акт. 23 грудня 2010 року Головне управління житлового забезпечення КМДА видало свідоцтво № 1740-С/ЖБ на право власності на житловий будинок, що знаходиться в м. Києві. З метою здійснення реєстрації на своє ім'я позивачка звернулася до БТІ, проте в реєстрації їй було відмовлено з тих підстав, що за цією адресою власником будинку, який знищений у 1950-х роках, зареєстрована П. [18].

З відділу державної реєстрації актів цивільного стану Голосіївського РУЮ у м. Києві надійшла копія свідоцтва про смерть і витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису про смерть, з якого вбачається, що П. померла 8 січня 1965 року [18].

Ураховуючи ці обставини, суд задовольнив позов Т. до БТІ про припинення права власності у зв'язку зі смертю власника. Суд зобов'язав БТІ скасувати державну реєстрацію права власності за адресою в м. Києві, яка здійснена на ім'я П. (справа № 2-3830711). До суду апеляційної інстанції це рішення не оскаржувалося [18].

Зняття з реєстрації може бути здійснене на підставі рішення суду виключно щодо позбавлення права власності або користування, визнання

особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Про це йдеться в постанові Верховного Суду України від 1 березня 2016 року № 825/1335/13-а [18].

У квітні 2013 року Особа_9, Особа_10 в інтересах їхньої неповнолітньої дитини – Особа_14 звернулися до суду з позовом до управління ДМС, у якому просили: визнати протиправними дії відповідача щодо зняття їх з реєстрації місця проживання за Адреса_1; зобов'язати управління ДМС внести необхідні зміни до реєстраційного обліку й поновити реєстрацію місця проживання за зазначеною адресою [18].

На обґрунтування позову послалися на те, що відповідач протиправно зняв їх з реєстрації місця проживання за зазначеною адресою, оскільки немає підстав, передбачених ст. 7 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 року № 1382-IV, для зняття позивачів з реєстраційного обліку, а саме немає судового рішення про позбавлення позивачів права користування житлом [18].

Водночас відповідно до ст. 7 Закону України № 1382-IV зняття з реєстрації місця проживання здійснюють протягом 7 днів на підставі заяви особи, запиту органу реєстрації за новим місцем проживання особи, остаточного рішення суду (про позбавлення права власності на житлове приміщення або права користування житловим приміщенням, визнання особи безвісно відсутньою або померлою), свідоцтва про смерть. Отже, із цієї норми випливає, що зняття з реєстрації місця проживання може бути здійснене на підставі рішення суду виключно про: позбавлення права власності на житлове приміщення; позбавлення права користування житловим приміщенням; визнання особи безвісно відсутньою; оголошення фізичної особи померлою [18].

Висновок суду касаційної інстанції в цій справі зазначеному висновку ВС не відповідає, у зв'язку з чим ухвала ВАС від 18 червня 2015 року, відповідно до пп. «б» п. 2 ч. 2 ст. 243 КАС, підлягає скасуванню, а постанова КААС від 4 грудня 2014 року – залишенню в силі. Аналогічний правовий

висновок викладено в постанові ВС від 30 червня 2015 року (справа № 21-1438a15) [18].

З огляду на зазначене, чинна законодавча база України є суперечливою, нестабільною, а тому недосконалою. Слушно в цьому контексті зазначає М. К. Галянтич про те, що захистом житлових прав фізичних осіб слід вважати систему правомірних дій, які вчинюють як самі уповноважені фізичні особи, так і відповідні юрисдикційні органи, спрямовані на припинення порушення таких прав та їх поновлення. Захист житлових прав та інтересів фізичних осіб є системою активних заходів, які застосовує фізична особа шляхом звернення до спеціально уповноважених державних органів, спрямованою на усунення порушень права власності на житло, інших речових і зобов'язальних житлових прав та інтересів, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного житлового права на правопорушника [25, с. 126].

За результатами аналізу судової практики можемо дійти висновків, що судові інстанції схильні припускатися порушень норм матеріального й процесуального права під час розгляду цивільних справ щодо визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Переважна більшість таких порушень пов'язані як з помилками суддівського корпусу, так і з недосконалим нормативно-правовим регулюванням окреслених цивільно-правових інституцій.

Висновки до розділу 3

1. Проблемні аспекти судової практики засвідчують такі правові позиції:

– у випадках учинення перепон у реалізації правомочностей з користування або розпорядження власним майном власник (титульний володілець) може вимагати їх усунення. Так, можливим є варіант зняття особи з реєстрації за місцем проживання за умови пред'явлення, за вибором власника, такої вимоги: визнати особу безвісно відсутньою або оголосити фізичну особу померлою;

– у справах про визнання права власності на об'єкти незавершеного будівництва в порядку спадкування, якщо це пов'язано з безвісною відсутністю чи оголошенням фізичної особи померлою, відповідачем у більшості справ зазначають орган місцевого самоврядування навіть тоді, коли з матеріалів справ вбачається, що фактично майно належить іншій особі й саме вона має бути відповідачем за таким позовом [115, с. 87];

– у контексті судової практики щодо безвісної відсутності чи оголошення фізичної особи померлою подеколи позов про визнання права власності за набувальною давністю фактично приховує інші правовідносини між зацікавленими сторонами;

– типові помилки заявників у цих справах полягають у тому, що обов'язок доказування тих обставин, на які посилається заявник як на підставу своїх вимог, покладено саме на нього, однак, за умов неможливості подання потрібних доказів або виникнення складнощів у поданні цих доказів, заявник має право заявити клопотання про забезпечення цих доказів, чим у процесі розгляду заявники здебільшого не користуються [56, с. 54–61].

2. Оглядові позиції окремих норм чинного законодавства у сфері охорони порушених, невизнаних або оспорюваних прав, обов'язків та

інтересів осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошеними померлими, зводяться до захисту майнової сфери таких осіб. Немайновій сфері зазначених осіб законодавець приділяє мало уваги, окреслюючи позиції щодо права на шлюб і сім'ю та права на працю. Інші немайнові права (зокрема, права інтелектуальної власності, частково – і корпоративні права) захищаються, змінюються або ж припиняються в порядку спадкових правовідносин.

3. Зміна майнових прав та обов'язків у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти й оголошення її померлою може полягати в зміні суб'єктного складу чи змісту, а в деяких випадках – і зміни об'єкта правовідносин.

4. Межі здійснення цивільних прав й інтересів у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пов'язані з правомірною поведінкою особи – правонаступника. Права й інтереси правонаступника підлягатимуть правовому захисту лише за умов правомірності дій останнього.

5. Зміна, виникнення або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою *пов'язані з юридичним складом, що передбачає послідовне накопичення елементів*. Для виникнення юридичних прав та обов'язків заінтересованих осіб у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою необхідна така послідовність юридичних фактів: 1) настання юридичних фактів, закріплених у ст. 43, 46 ЦК України; 2) звернення до суду з відповідною заявою та набрання рішенням суду законної сили; 3) здійснення уповноваженими особами обов'язків на користь або в інтересах безвісно відсутньої чи оголошеної померлою особи, а також в інтересах інших заінтересованих осіб (погашення за рахунок її майна боргів, управління майном тощо).

6. Чинне законодавство здебільшого пов'язує поновлення прав та обов'язків особи, яка була визнана безвісно відсутньою чи оголошеною померлою, у випадках її появи з її майновою сферою (майном). Позиції законодавця, щодо поновлення немайнових прав є лімітованими.

7. Запропоновано:

– до ч. 2 ст. 48 ЦК України додати норму такого змісту: «Особа, яка володіла майном безвісно відсутньої, зниклої безвісти або особи, оголошеної померлою, у випадках появи останньої має право вимагати повернення виконаних нею поліпшень, якщо це не призведе до пошкодження майна або ж компенсації витрат на поліпшення майна, з огляду на його ринкову вартість»;

– п. 1.1 глави 6 «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» викласти в такій редакції: «Нотаріус за письмовою заявою фізичної особи посвідчує факт, що фізична особа є живою».

8. Спеціальні способи захисту й поновлення особистих немайнових прав, закріплених у ст. 276 ЦК України, не поширюються на окремі немайнові права, їх неможливо поновити за допомогою зазначених у цій нормі способів захисту. Ускладнення може спричинити поновлення немайнових прав у випадку порушення права на таємницю особистого життя, поновлення права на шлюб, поновлення права на батьківство у випадках усиновлення.

9. Несформованими лишаються правові механізми повернення коштів у випадках, якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність Автономної Республіки Крим та непідконтрольних територій на Сході України й було реалізоване.

ВИСНОВКИ

На підставі результатів здійсненого наукового дослідження, аналізу позицій українських й іноземних вчених, чинного національного та міжнародного законодавства, узагальнення судової і нотаріальної практики сформульовано висновки та пропозиції з удосконалення підстав і цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні.

Найвагомішими результатами роботи є такі положення:

1. Наукові напрацювання інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою здійснювали українські науковці з позицій як матеріального, так і процесуального права. Перевагу надавали процесуальним аспектам.

2. Методологія дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою – це сукупність різних методів, концепцій, ідей, які використовують під час дослідження і дають змогу визначити: понятійний апарат, основні риси й зміст, а також окреслити відмінність та особливості визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення померлою. У роботі використано такі методи наукового пізнання права зворотної вимоги: діалектичний, формально-логічний, формально-юридичного аналізу, абстрагування, аналізу й синтезу, системний, структурно-функціонального аналізу, правового прогнозування.

3. В історичному аспекті інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пройшов складний шлях розвитку. У кожную історичну епоху правові норми, спрямовані на врегулювання безвісної відсутності, набували нового змісту, розширювалися або звужувалися, одні охоронно-правові заходи замінювалися іншими, однак їх генеза засвідчила необхідність забезпечення максимальної охорони особистих і майнових інтересів як відсутньої особи, так й інших учасників цивільних правовідносин.

4. Аналіз іноземного законодавства засвідчив, що цивільно-правова інституція визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою функціонує не в кожній країні. У країнах, де цей інститут наявний, діють відмінні від національних матеріальні норми щодо регулювання умов і строків визнання особи безвісно відсутньою, юридичних наслідків оголошення фізичної особи померлою. У деяких державах діють спеціальні закони, які регулюють порядок визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, а також конкретизовано посилання на таке визнання (Німеччина, Австрія, Італія), в інших країнах – лише конкретизовано правові норми із законодавчою інтеграцією в цивільні кодекси (Монголія, Угорщина, Польща, Чехія тощо).

5. Запропоновано визначати правовий статус особи, зниклої безвісти, як наближений до безвісної відсутності, оскільки з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи безвісти та її розшук або за рішенням суду породжуються такі правові наслідки: цивільна правоздатність такої особи не зменшується; над майном і дітьми такої особи встановлюється опіка в порядку цивільного законодавства; сімейний стан такої особи до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою є незмінним; зберігаються трудові права й обов'язки до моменту набуття відповідним рішенням суду законної сили та отримання його роботодавцем. *Безвісною відсутністю* запропоновано вважати засвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування), що породжує сукупність правоутворюючих, правозмінюючих та правоприпиняючих юридичних фактів, об'єктивна обумовленість яких є необхідною для реалізації іншими учасниками правовідносин своїх суб'єктивних прав та обов'язків.

6. Залежно від правових наслідків, що виникають унаслідок встановлення відповідного правового статусу, запропоновано поділяти осіб,

місце проживання яких є невідомим, і немає відомостей про місце їх перебування, на: осіб, зниклих безвісти; осіб, визнаних безвісно відсутніми; осіб, оголошених померлими.

7. Оголошення фізичної особи померлою – це засвідчення високого ступеня ймовірності смерті особи на підставі судового рішення з метою усунення невизначеності, яка склалася щодо правовідносин за участю особи з підстав, передбачених ЦК України.

8. Суб'єктний склад зниклих безвісти осіб, які підлягають розшуку органами Національної поліції України, доцільно розподіляти на категорії за такими критеріями: а) фізичні особи з повною цивільною дієздатністю (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також особи, які не усвідомлюють значення своїх дій та (або) не можуть керувати ними, але в судовому порядку не визнані обмежено дієздатними чи недієздатними); б) особи з вадами волі (малолітні, неповнолітні особи, обмежено дієздатні та недієздатні особи); в) фізичні особи – боржники. Окрему категорію фізичних осіб, які можуть бути визнані безвісно відсутніми, у сучасних умовах становлять представники правоохоронних та інших силових відомств, яких слід поділяти на три групи: а) могли бути загиблими чи страченими в полоні, чий тіла могли залишитися на місці бою або поховані в безіменних могилах; б) яких імовірно насильно утримують у полоні незаконних збройних формувань; в) є ймовірність їх переходу на бік ворога або втечі із зони проведення ООС чи території іншого збройного конфлікту. Запропонований поділ сприятиме удосконаленню умов визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в контексті строків такого визнання.

9. Аспекти судової та нотаріальної практики засвідчують такі правові позиції:

– у випадках вчинення перепон у реалізації правомочностей з користування або розпорядження власним майном власник (титульний володілець) може вимагати їх усунення. Так, можливим є варіант зняття особи з реєстрації за місцем проживання, якщо буде пред'явлено за вибором

власника таку вимогу: визнати особу безвісно відсутньою або оголосити фізичну особу померлою;

– у справах про визнання права власності на об'єкти незавершеного будівництва в порядку спадкування, якщо це пов'язано з безвісною відсутністю чи оголошенням фізичної особи померлою, у більшості цивільних справ відповідачем призначають орган місцевого самоврядування навіть тоді, коли матеріали справи підтверджують, що майно фактично належить іншій особі й лише вона повинна бути відповідачем у справі за таким позовом [115, с. 87];

– аналіз судової практики щодо безвісної відсутності чи оголошення фізичної особи померлою засвідчує, що в деяких випадках позов про визнання права власності за набувальною давністю фактично приховує інші правовідносини між зацікавленими сторонами;

– типові помилки заявників у цих справах полягають у тому, що обов'язок доказування тих обставин, на які посилається заявник як на підставу своїх вимог, покладено саме на нього, водночас, за умов неможливості подання потрібних доказів або виникнення складнощів у поданні цих доказів, заявник має право заявити клопотання про забезпечення цих доказів, чим у процесі розгляду заявники здебільшого не користуються.

10. Позиції деяких норм чинного законодавства у сфері охорони порушених, невизнаних або оспорюваних прав, обов'язків та інтересів осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошеними померлими, зводяться до захисту майнової сфери таких осіб. Немайновій сфері таких осіб законодавець приділяє мало уваги, окреслюючи позиції щодо права на шлюб і сім'ю та права на працю. Інші немайнові права (зокрема, права інтелектуальної власності, частково – і корпоративні права) захищаються, змінюються або ж припиняються в порядку спадкових правовідносин.

11. Зміна майнових прав та обов'язків у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти та оголошення її померлою

може полягати в зміні суб'єктного складу чи змісту, а в деяких випадках – і зміні об'єкта правовідносин.

12. Межі здійснення цивільних прав та інтересів у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою пов'язані з правомірною поведінкою особи – правонаступника. Права й інтереси правонаступника підлягатимуть правовому захисту лише за умов правомірності дій останнього.

13. Зміна, виникнення або припинення майнових та особистих немайнових прав у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти та оголошення її померлою *пов'язані з юридичним складом, що передбачає послідовне накопичення елементів*. Для виникнення юридичних прав та обов'язків заінтересованих осіб у випадках визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою необхідна така послідовність юридичних фактів: 1) настання юридичних фактів, закріплених у ст. 43 і 46 ЦК України; 2) звернення до суду з відповідною заявою та набрання рішенням суду законної сили; 3) здійснення уповноваженими особами обов'язків на користь або в інтересах безвісно відсутньої чи оголошеної померлою особи, а також в інтересах інших заінтересованих осіб (погашення за рахунок її майна боргів, управління майном тощо).

14. Запропоновано узагальнене визначення поняття особи, зниклої безвісти, як фізичної особи, стосовно якої немає жодної інформації щодо її місцезнаходження у зв'язку з імовірним її перебуванням у зоні воєнних дій, збройного конфлікту під час проходження нею військової служби, заворушеннями всередині держави або у зв'язку з надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити загибель людей.

15. Запропоновано:

– до ч. 2 ст. 48 ЦК України додати норму такого змісту: «Особа, яка володіла майном безвісно відсутньої, зниклої безвісти або особи, оголошеної

померлою, у випадках появи останньої має право вимагати повернення виконаних нею поліпшень, якщо це не призведе до пошкодження майна або ж компенсації витрат на поліпшення майна, з огляду на його ринкову вартість»;

– п. 1.1 глави 6 «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» викласти в такій редакції: «Нотаріус за письмовою заявою фізичної особи посвідчує факт, що фізична особа є живою».

16. Поновлення окремих немайнових прав (права на таємницю особистого життя, права на шлюб, права на батьківство й материнство) є неможливим за допомогою таких спеціальних способів захисту, закріплених у ст. 276 ЦК України, як учинення необхідних дій для його негайного поновлення, поновлення порушеного права судом або відшкодування моральної шкоди.

17. Досі не сформовано правових механізмів повернення коштів у випадках, якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність Автономної Республіки Крим та непідконтрольних територій на Сході України й було реалізоване.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація національного законодавства відповідно до угоди про асоціацію України з Європейським Союзом : монографія / за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Кафедра, 2019. 678 с.
2. Амфитеатров Г. Н. Институт безвестного отсутствия в нашем праве. *Социалистическая законность*. 1946. № 7. С. 18–21.
3. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. Протокол (юридичний інтернет-ресурс): [сайт]. URL: https://protocol.ua/ua/analiz_deyaki_h_pitan_zastosuvannya_sudami_zakonodavstva_pro_pravo_vlasnosti_pri_rozglyadi_tsivilnih_sprav/.
4. Анненков К. Н. Система русского гражданского права. 3-е изд., пересмотр. и доп. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1910. Т. 1 : Введение и Общая часть. 380 с.
5. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Укр. кн., 1997. 336 с.
6. Басин Ю. Г. Вопросы советского жилищного права / отв. ред. М. А. Ваксберг. Алма-Ата : Наука, 1963. 244 с.
7. Безпалова О. І. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 111–115.
8. Бобко В. Г. Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
9. Бобко В. Г. Захист права власності фізичних осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 5. С. 82–84.
10. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання в цивільному праві (Загальні положення) : навч. посіб. Київ : Юстиніан, 2007. 280 с.

11. Боднар Т. В. Здійснення подружжям права спільної сумісної власності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 100–109.

12. Братель О. Г. Темпоральні властивості процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С. 5–10.

13. Братель О. Г., Пилипенко С. А. Цивільне право України : посібник. Київ : Ліпкан О. С., 2010. 256 с.

14. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М. : Госюриздат, 1950. 368 с.

15. Брисковська О. М. Особливості криміналістичної характеристики осіб яких розшукують і ситуації їх безвісного зникнення. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 19 берез. 2015 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. Ч. 1. С. 52–55. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/6890/1/p058-061.pdf>.

16. Брун М. И. О безвестном отсутствии в международном частном праве. М. : Типо-лит. Тов. И. Н. Кушнерев и Ко, 1914. 48 с.

17. Васильев С. В. Гражданский процесс : учеб. пособие. Харьков : Одиссей, 2007. 512 с.

18. Верховний Суд висловився щодо зняття осіб з реєстрації місця проживання. *Рада адвокатів Чернігівської області* : [сайт]. URL: <https://advokatrada.org.ua/%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D1%83%D0%B4-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D1%81%D1%8F-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B7%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F>.

19. Верховний Суд України : [сайт]. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419).

20. Визнання особи безвісно відсутньою або померлою. *Юридичний вісник адвокатського об'єднання «Захист права»*. 2015. 11 квіт. URL: <http://zahist-prava.com.ua/inform/65.htm>.

21. Власюк І. І. Інститут безвісної відсутності та визнання особи померлою в законодавстві зарубіжних країн. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 412–417. (Серія «Юридичні і політичні науки»).

22. Гаврік Р. О. Законна сила судових рішень у цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 20 с.

23. Гаджиев В. А. Сроки в наследственном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рязань, 2007. 176 с.

24. Гайворонський В. М. Дієздатність іноземців в Україні. *Міжнародне приватне право* : навч. посіб. / за ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 83–87. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/privat/441-gaivoronsk/6384-15/html>.

25. Галянтич М. К. Матеріальний та процесуальний зміст захисту житлових прав фізичних осіб. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 124–127.

26. Гетманцев О. В. Методологія науки цивільного процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 435. С. 76–79. (Серія «Правознавство»).

27. Горский Д. П. Вопросы абстракции и образования понятий. М. : АН СССР, 1961. 351 с.

28. Гражданский кодекс РСФСР. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 207 с.

29. Гражданский кодекс УССР. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1942. 132 с.

30. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с фр. В. Захватаев ; предисл. А. Довгерт, В. Захватаев. Киев : Истина, 2006. 1008 с.

31. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 2010. 816 с.

32. Гражданское уложение Германии: ввод, закон к Гражданскому уложению / пер. с нем. В. Бергманн ; науч. ред. А. Л. Маковский и др. 2-е изд., доп. М. : Волтерс Клувер, 2006. 816 с.

33. Грицаєнко Л. Органи Європейського Союзу з боротьби зі злочинністю та правові засади їх співробітництва з Україною. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 1. С. 91–95.

34. Гудзь Д. С. Історія виникнення правових презумпцій та розвиток поняття про них. *Держава і право*. 2006. Вип. 32. С. 99–105. (Серія «Юридичні і політичні науки»).

35. Дзера І. В. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2001. 18 с.

36. Постанова Донецького апеляційного суду від 16 квіт. 2019 р. Справа № 234/13027/18. Провадження № 22-ц/804/943/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81205620>.

37. Дормидонтов Г. Ф. Классификация явлений юридического быта, относимых к случаям применения фикций: юридические фикции; презумпции; скрытные, символические, притворные и мнимые действия; фидуциарные сделки : исследование. Казань : Типо-лит. Имп. ун-та, 1895. 176 с.

38. Дутко А. О. Використання юридичних конструкцій у цивільному законодавстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 2. С. 105–112. (Серія «Юридична»).

39. Дутко А. О. Функціональна характеристика юридичних конструкцій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 782. С. 158–162. (Серія «Юридична»).

40. Житловий кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 30 черв. 1983 р. № 5464-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1983. № 28. Ст. 573.

41. Потюков А. Г. Жилищные споры в судебной практике. Л. : Ленингр. ун-т, 1962. 84 с.
42. Загальна теорія держави і права : підручник / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
43. Заїка Ю. О., Рябоконь Є. О. Спадкове право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 351 с.
44. Земельний кодекс України : офіц. вид. Київ : Атіка, 2012. 96 с.
45. Зинов'єва А. В. Правовий статус безвісно відсутньої особи: матеріальний та процесуальний аспекти. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 12. С. 41–45.
46. Зинов'єва А. В. Безвісна відсутність фізичної особи: матеріальний та процесуальний аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 18 с.
47. Зубов М. В. Зміст і співвідношення термінів «безвісно відсутня особа» та «безвісно зникла особа». *Вісник Академії митної служби України*. 2015. № 2 (15). С. 184–189. (Серія «Право»).
48. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1980. 128 с. URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/isakov_fakt/.
49. Іванський А. Й. Роль юридичних презумпцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави та права*. 2008. Вип. 42. С. 221–228.
50. Іванський А. Й. Роль юридичних фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. *Форум права*. 2008. № 3. С. 202–207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
51. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. М. : Юрид. лит., 1965. 204 с.
52. Керимов Д. Л. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. М. : Аванта+, 2001. 512 с.

53. Кечежян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М. : АН СССР, 1958. 187 с.

54. Постанова Київського Апеляційного суду від 4 квіт. 2019 р. Справа № 756/8021/16. Провадження № 22-ц/824/3824/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81018793>.

55. Кінько Т. Ілюзія власності. *Зеркало недели*. 2015. Вып. 19. 29 мая–5 июня. URL: http://gazeta.dt.ua/energy_market/ilyuziya-vlasnosti-_.html.

56. Кличков А. А. Анализ судебной практики признания физического лица безвестно отсутствующим и объявление его умершим. *Право и Закон*. 2017. № 4. С. 54–61.

57. Кличков А. О. Зарубіжний досвід становлення та розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 31 трав. 2017 р.) / відп. ред. С. В. Губарев, О. О. Лов'як. Київ, 2017. С. 22–30.

58. Кличков А. О. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою як предмет дисертаційних досліджень в Україні – сучасний стан. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 4. С. 147–158.

59. Кличков А. О. Окремі аспекти видачі свідоцтв про право на спадщину внаслідок визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції в Україні та у світовій науці* : матеріали круглого столу (Дніпро, 15 листоп. 2016 р.) / відп. ред. І. С. Тімуш. Дніпро, 2016. С. 38–42.

60. Кличков А. О. Окремі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 166–172.

61. Кличков А. О. Поняття та підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою у контексті проведення антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6. Т. 1. С. 90–96.

62. Кличков А. О. Правові наслідки появи безвісно відсутньої особи, зниклої безвісти та оголошеної померлою. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 57–64.

63. Кличков А. О. Аспекти подання декларацій родичами осіб, що визнані зниклими безвісти. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2019. Ч. 2. С. 369–372.

64. Когут Ю. Презумпції у цивільному праві. *70-та студентська науково-технічна конференція. Секція права та психології* : зб. тез доп. (Львів, 16–18 жовт. 2012 р.). Львів, 2012. С. 88–90.

65. Кодекс Законов о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния УССР. М. : Юрид. изд. НКЮ СССР, 1942. 160 с.

66. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

67. Кожухарь А. Н. Право на обращение за судебной защитой. *Советская юстиция*. 1976. № 16. С. 14–18.

68. Козловський А. А. Право як пізнання: вступ до гносеології права : монографія. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.

69. Коментар Цивільного кодексу України. *ЮРИСТ 24 часа* : [сайт]. URL: http://www.urist24.com/article/view/komentar_do_zivilnogo_kodeksy_ukraini.html.

70. Конституція України : чинне законодавство станом на 30 верес. 2017 р. (Офіц. текст). Київ : Алерта, 2017. 74 с.

71. Конторович А. Я. Законы «О безвестно отсутствующих» с разъяснениями правительства Сената. СПб. : Тип. Центральная ; Юж. край, 1899. 88 с.

72. Корчак Т. В. Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 18 с.

73. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.

74. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 376 с.

75. Коструба А. В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 168–172.

76. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

77. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 592 с.

78. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 18 с.

79. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

80. Кропнов В. О. Інституції Європейського Союзу у сфері охорони права та здійснення правосуддя. *Теорія та практика державного управління*. 2013. № 3 (42). С. 1–6.

81. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 206 с.

82. Кузнецова Н. С. Цивілістична наука як підґрунтя для розвитку та вдосконалення цивільного законодавства України. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 29 трав. 2019 р.). Харків, 2019. С. 51–53.

83. Кузнєцова Н. С., Кот О. О. Оновлення цивільного законодавства: quo vadis. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці від дня народж. О. А. Пушкіна (Харків, 22 трав. 2020 р.). Харків, 2020. С. 20–25.

84. Култышев С. Б. Распоряжение требованиями посредством уступки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Томск, 2006. 25 с.

85. Кухарєв О. Є. Аналіз судової практики розгляду цивільних справ про спадкування : практ. посіб. Київ : Алерта, 2019. 340 с.

86. Кухарєв О. Є. Виконання заповіту: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Схід.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2009. 263 с.

87. Лаврентьева О. О. Методологічна культура вчителя: у пошуках концептів професійної діяльності. *Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі* : монографія. Дніпропетровськ, 2014. С. 170–185.

88. Лісничка Т. В. Правові наслідки появи особи, яку було оголошено померлою: виявлення і шляхи вирішення проблемних питань. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 196–200.

89. Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.

90. Луць В. Строки і терміни в новому Цивільному кодексі України. *Юридична Україна*. 2003. № 11. С. 3–8.

91. Любавский А. О. О безвестном отсутствии : юрид. монография и исслед. СПб. : Обществ. польза, 1867. Т. 2. С. 360–400.

92. Магази́нер Я. М. Избранные труды по общей теории права / отв. ред. А. К. Кравцов. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 352 с.

93. Майданик Н. Р. Загальні положення методології вирішення цивільного спору судом. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 38–42.

94. Майданик Р. А. Вчення про методологію приватного (цивільного) права України. Загальні положення. *Право України*. 2019. № 1. С. 58–74.
95. Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. *Правоведение*. 2010. № 1 (288). С. 49–70
96. Маркин А. В. Логика правовых фикций. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2011. № 3 (6). С. 57–58.
97. Матвійшин Є. Г. Стратегічне управління людськими ресурсами : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 198 с.
98. Мейер Д. И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях, 1854. *Избранные произведения по гражданскому праву*. М., 2003. С. 53–162.
99. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. 2-е изд., испр. М. : Статут, 2000. 831 с.
100. Методология исследования проблем цивилистики : сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под ред. Ю. М. Жорнокуя, С. А. Слипченко. Харьков : Право, 2017. 432 с.
101. Методологія в праві : монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.
102. Миший А. Справедливость с огрехами. *Закон і Бізнес*. 2015. № 41. 10–16 жовт. URL: http://zib.com.ua/ru/print/119114-samimi_rasprostrannimi_oshibkami_yavlyayutsya_nesoblyudeni.html.
103. Науково-практичний коментар Кодексу України про надра / [Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, Н. Р. Малишева та ін.] ; за ред. Г. І. Балюк. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 328 с.
104. Новицкий И. Б. Безвестное отсутствие в условиях войны. *Ученые записки Всесоюзного института юридических наук НКЮ СССР*. М., 1944. Вып. III : Вопросы гражданского и трудового права периода Великой Отечественной войны. С. 107–124.
105. Носов Д. В. Изменение субъекта в правоотношении. *Вестник Пермского университета*. 2010. Вып. 2 (8). С. 42–48. (Серия «Юридические

науки»). URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/ru/-28-2010/51-izmenenie-subekta-v-pravootnoshenii-.html>.

106. О порядке введения в действие Основ гражданского законодательства и Основ гражданского судопроизводства : указ Президиума Верховного Совета СССР от 10 апр. 1962 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 15. Ст. 156.

107. Ойгензихт В. А. Презумпции в советском гражданском праве. Душанбе : Ирфон, 1976. 190 с.

108. Олійник А., Мірошніченко А. Право власності: європейський досвід та українські реалії. *Вища Рада правосуддя* : [сайт]. URL: <http://www.vru.gov.ua/news/1130>.

109. Оршанский И. Г. О законных предположениях и их значении. *Журнал гражданского и уголовного права*. 1874. Кн. 4. С. 1–55.

110. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.

111. Основи римського приватного права : підручник / [В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.

112. Охріменко І. М. Оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції України: погляд на проблему. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 139–144.

113. Паленюк М., Коструба А. Юридичні факти в доктрині приватного права України : монографія. Київ : Наук.-дослід. ін-т приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с.

114. Петряев К. Д. Вопросы методологии исторической науки. Киев : Вища шк., 1971. 163 с.

115. Печений О. П. Деякі аспекти здійснення спадкових прав після осіб, оголошених померлими. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2014. № 3. С. 87–93.

116. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
117. Полный свод законов Российской империи (по сост. на 1 сент. 1910 г.) : в 2 кн. / под ред. А. А. Добровольского ; сост. А. Л. Саатчиан. СПб. : Законоведение, 1911. Кн. 1. Т. I–VIII. 3522 с.
118. Попова Ю. А. Признание граждан безвестно отсутствующими и объявление умершими в порядке гражданского судопроизводства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1977. 13 с.
119. Попондопуло В. Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность : монография. Владивосток : Дальневосточ. ун-т, 1985. 112 с.
120. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22 лют. 2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>.
121. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>.
122. Постанова Верховного Суду України від 5 верес. 2018 р. Справа № 706/1355/16-ц. Провадження № 61-36425св18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76350060>.
123. Постанова Верховного Суду України від 14 листоп. 2018 р. Справа № 397/712/17-ц. Провадження № 61-30574св18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78215129>.
124. Постанова Верховного Суду України від 22 листоп. 2018 р. Справа № 225/882/17. Провадження № 61-34068св18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78044509>.
125. Постанова Верховного Суду України від 30 трав. 2018 р. Справа № 2-о/711/161/16. Провадження № 61-20053св18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74439875>.

126. Потерян и не найден: как искать пропавших безвести людей. *Судебно-юридическая газета*. 2017. 14 серп. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/107315-poteryan-i-ne-nayden-kak-iskat-propavshikh-bez-vesti-lyudey>.

127. Потюков А. Г. Правоспособность и дееспособность граждан по гражданскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Л., 1954. 32 с.

128. Права и обязанности полицейских в США. *Оптимист. Мир месен* : [сайт]. URL: <http://optimist.mirtesen.ru/blog/43470644763/Prava-i-obязannosti-politseyskih-v-SSHA>.

129. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання : постанова Кабінету Міністрів України від 2 берез. 2016 р. № 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF#Text>.

130. Право власності: європейський досвід та українські реалії. *Правовий тиждень*. 2015. 22–23 жовт. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=123901>.

131. Приватбанк виграв у Росії суд за активи в Криму. *Центр інформації о правах человека* : [сайт]. URL: https://humanrights.org.ua/material/privatbank_vigrav_v_rosiji_sud_za_aktivi_v_krimu.

132. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування : Закон України від 12 лют. 2015 р. № 189-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-19#Text>.

133. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>.

134. Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку : Указ Президента України від 18 січ. 2001 р. № 20/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/2001>.

135. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

136. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

137. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лют. 2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18. № 19–20. Ст. 132.

138. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

139. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану : наказ Міністерства юстиції України від 26 груд. 2016 р. № 3773/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-16#Text>.

140. Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України : наказ Міністерства оборони України від 26 трав. 2014 р. № 333. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14/print1458995900942240>.

141. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ МВС України 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n7>.

142. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 6 листоп. 2015 р. № 1377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15#Text>.

143. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення :

розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листоп. 2014 р. № 1085-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80#Text>.

144. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.

145. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>.

146. Про затвердження Порядку реєстрації деяких спадкових справ у Спадковому реєстрі : постанова Кабінету Міністрів України від 15 квіт. 2015 р. № 210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210-2015-%D0%BF#Text>.

147. Про затвердження Порядку розшуку боржника – фізичної особи : наказ МВС України від 27 серп. 2008 р. № 408. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1078-08>.

148. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

149. Про невідкладні заходи щодо захисту прав громадян на території проведення антитерористичної операції : наказ Міністерства юстиції України від 17 черв. 2014 р. № 953/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0640-14#Text>.

150. Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листоп. 2014 р. № 875/20140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0013525-14#Text>.

151. Про нотаріат : Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

152. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 2 черв. 2005 р. № 2623-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>.

153. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

154. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 47. Ст. 251.

155. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.

156. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квіт. 1992 р. № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

157. Про переміщення органів та установ юстиції Донецької області : наказ Міністерства юстиції України від 25 листоп. 2014 р. № 247/7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0247323-14#Text>.

158. Про переміщення органів та установ юстиції Луганської області : наказ Міністерства юстиції України від 25 листоп. 2014 р. № 246/7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0246323-14#Text>.

159. Про поліцію : Закон Республіки Польща від 6 квіт. 1990 р. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Poland.pdf>.

160. Про поліцію громади : Закон Чеської Республіки від 6 груд. 1991 р. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/CHeh.pdf>.

161. Про поліцію Чеської Республіки : Закон Чеської Республіки від 17 лип. 2008 р. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/cheh_2.pdf.

162. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280.

163. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : проект Закону України від 22 листоп. 2016 р. № 5435. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60560.

164. Про припинення доступу до деяких реєстрів інформаційної системи Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 29 жовт. 2014 р. № 1801/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1361-14#Text>.

165. Про припинення доступу до деяких реєстрів інформаційної системи Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 28 черв. 2015 р. № 1351/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0907-15#Text>.

166. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

167. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>.

168. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 2008 р. № 7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

169. Про тваринний світ : Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III. *Офіційний Вісник України*. 2002. № 2. Ст. 47.

170. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 2 верес. 2014 р. № 1669-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>.

171. Протасов В. Н. Что и как регулирует право. М. : Юристъ, 1995. 96 с.

172. Протоколы Московского юридического общества. *Юридический вестник*. 1872. Кн. 3. С. 3–30.

173. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / гол. редкол. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2001. Т. 3 : К–М. С. 618–619.

174. Реформирование полиции в странах Европы: процесс и прогресс / [П. Абрахам, Д. Бакрач, А. Бек и др.] ; предисл. А. Н. Ярмыш ; под ред. М. Капарини, О. Маринина. Киев : Задруга, 2005. 296 с.

175. Рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 2 берез. 2016 р. Справа № 308/689/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень України* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56352744>.

176. Ромовська З. В. Проблеми у застосуванні норм спадкового права. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 6. С. 45–48.

177. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

178. Савельев В. А. Гражданский кодекс Германии: история, система, институты. М. : Юристъ, 1994. 95 с.

179. Сергеевич В. И. Лекции по истории русского права. М. : Академия, 1890. 708 с.

180. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

181. Січко Д. С., Ісмаїлова У. Ш. Окремі проблеми поновлення правового статусу особи, яка була визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою та з'явилась. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 128–131. (Серія «Право»).

182. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

183. Скрипник Я. Ситуація з врегулюванням правового статусу безвісно зниклих осіб та їх сімей залишається невтішною. *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи* : [сайт]. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1473335132>.

184. Скрыпник В., Заика Ю. Методология исследования объектов гражданских прав. *LEGEA SI VIATA*. 2020. № 2. С. 66–69.
185. Сліпченко С. О. Поняття правозмінюючих юридичних фактів у цивільному праві. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 24–27.
186. Спасибо-Фатеева И. В. Методология новой формации правового регулирования гражданских отношений в Украине. *Методология исследования проблем цивилистики*: сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под ред. Ю. М. Жорнокуя, С. А. Слипченко. Харьков, 2017. С. 123–154.
187. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2013. 588 с.
188. Стефанчук Р. О. Актуальні проблеми сучасного цивільного законодавства. *Актуальні проблеми приватного права України* : зб. ст. до ювілею Н. С. Кузнєцової / відп. ред. Р. А. Майданик, О. В. Кохановська. Київ, 2014. С. 433–450.
189. Стрельцова О. В. Організаційний механізм Європейського Союзу в сфері спільної кримінальної політики. *Юридична наука*. 2011. № 4–5. С. 185–191.
190. Стучинский М. Г. Безвестное отсутствие : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 1949. 19 с.
191. Судебные уставы от 20 ноября 1864 г.: с изложением рассуждений, на которых они основаны. СПб. : Тип. 2-го отд. Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1866. Ч. 1. 359 с.
192. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення / підгот. Н. П. Лященко, З. П. Мельник. *ІПС ЛІГА ЗАКОН* : [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00037>.
193. Судова практика: Справа власності. *Український юрист*. 2015. № 4. URL: <http://jurist.ua/?article/869>.
194. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

195. Тищик Б., Сирко М. Вплив Цивільного кодексу Франції 1804 р. на правове регулювання цивільних відносин у Буковині та Галичині. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 10–15.
196. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. М. : Мысль, 1978. 272 с.
197. Українське цивільне право : навч. посіб. / [Ю. О. Заїка, І. С. Тімуш, О. О. Лов'як та ін.] ; за ред. Ю. О. Заїки. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : Центр учб. літ., 2014. 358 с.
198. Управління органами Національної поліції України : підручник / [О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін.] ; передм. В. В. Сокурєнка ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : Стильна тип., 2017. 580 с.
199. Ухвала Судової колегії у цивільних справах Верховного Суду України від 14 лют. 1996 р. *Вісник Верховного Суду України*. 1996. № 2.
200. Федеральний Закон Австрійської Республіки про створення та організацію Федеральної кримінальної служби від 2002 року. *Центр політико-правових реформ* : [сайт]. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/avst.pdf>.
201. Филимонова И. В. Юридические фикции в праве стран Запада и Востока: историческое наследие : монография. М. : Юрлитинформ, 2012. 224 с.
202. Філософія права : навч. посіб. / [О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.] ; за заг. ред. О. Г. Данільяна. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
203. Харитонов Є. О. Проблеми адаптації деяких цивільно-правових інститутів України до Європейського права. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 23. С. 6–12.
204. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Яроцький. Харків : Право, 2014. Т. 1. 655 с.

205. Цивільне право : підручник : у 2 т. Т. 1 : Навчальні матеріали онлайн. URL: https://pidruchniki.com/1584072045843/pravo/tsivilne_pravo_tom_1_-_borisova_vi.
206. Цивільне право України (в запитаннях та відповідях) : навч. посіб. / за ред. Є. О. Харитонova, А. І. Дрішлюка, О. М. Калітенко. 3-тє вид., переробл. та доповн. Харків : Одиссей, 2005. 576 с.
207. Цивільне право України: загальна частина / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. А. Заїки. Київ : Алерта, 2014. 510 с.
208. Цивільне право України : навч. посіб. / за заг. ред. В. П. Мироненко, І. С. Тімуш. Київ, 2014. 432с.
209. Цивільне право України : навч. посіб. / за заг. ред. І. С. Тімуш. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2015. 236 с.
210. Цивільне право України : посібник / відп. ред. С. В. Губарєв, О. О. Лов'як. Дніпро : Середняк Т. К., 2017. 206 с.
211. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Ін Юре, 2006. Т. 1. 696 с.
212. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. Київ : Скіф, 2013. 528 с.
213. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
214. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. А. С. Довгерт та ін. Київ : Істина. 2004. 928 с.
215. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар : пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців : в 12 т. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Страйд, 2009. Т. 2 : Фізична особа (розділ 1). 296 с. (Серія «Коментарі та аналітика»).

216. Цивільний кодекс України : чинне законодавство зі змін. та доповн. станом на 6 січ. 2013 р. (Офіц. текст). Київ : Паливода А. В., 2018. 380 с. (Серія «Кодекси України»).

217. Цивільний кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 18 лип. 1963 р. № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>.

218. Цивільний кодекс УРСР від 18 лип. 1963 р. № 1540-06. *Право України*. 1993. № 11–12.

219. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1452775474619490>.

220. Черепакін Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. *Черепакін Б. Б. Труды по гражданскому праву*. М. : Статут, 2001. С. 307–442. (Серія «Классика рос. цивилистики»).

221. Черноус Ю. М. Завдання міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 144–152.

222. Шай Р. Перспективи модернізації правоохоронних органів в умовах глобалізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 861. С. 219–225. (Серія «Юридичні науки»).

223. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Харків : ХДАК, 1998. 288 с.

224. Шершеневич Г. Ф. Учебник гражданского права. 9-е изд. М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1912. 618 с.

225. Шишка Р. Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 150–153.

226. Шишка Р. Б. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт : навч. посіб. Харків : Еспада, 2007. 368 с.

227. Щодо витребування нотаріусами довідок житлово-експлуатаційних організацій при заведенні спадкових справ та видачі свідоцтв про право на спадщину після смерті осіб, які проживали та були зареєстровані на території проведення антитерористичної операції : лист Міністерства юстиції України від 3 берез. 2016 р. № 1535/13/32-16. *ІПС ЛІГА ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS26767.html.

228. Щодо оформлення спадщини за заповітом, посвідченим нотаріусами, які знаходяться на неконтрольованій Україною території Донецької та Луганської областей або на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : лист Міністерства юстиції України від 25 берез. 2015 р. № 8704-0-26-15/13. *Відділення Нотаріальної палати України в м. Києві* : [сайт]. URL: <https://vnpu.kiev.ua/?p=2816>.

229. Щодо прийняття спадщини за місцем її відкриття на території Донецької та Луганської областей, де проводиться антитерористична операція : лист Міністерства юстиції України від 17 лип. 2014 р. № 13.1-32/357. *ІПС ЛІГА ЗАКОН* : [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mus22994>.

230. Щодо розгляду звернень про надання міжнародної правової допомоги : лист Міністерства юстиції України від 5 листоп. 2014 р. № 13-32/664. *ІПС ЛІГА ЗАКОН* : [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS24215?an=4>.

231. Юртаева-Ривель М. А. Изменение обязательств по советскому гражданскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1975. 23 с.

232. Юрченко А. К. Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву. Л. : ЛГУ, 1954. 89 с.

233. Юрченко А. К., Потюков А. Г. Последствия возвращения гражданина, признанного умершим. *Вопросы кодификации советского права*. 1958. Вып. 2. С. 15–19.

234. Як у світі шукають зниклих безвісти. Довідка. *Бигмир. Новості* : [сайт]. URL: <http://news.bigmir.net/world/745421-Yak-y-sviti-shykaut-zniklih-bezvisti-Dovidka>.

235. Ясинок М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11. С. 172–174.

236. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 36 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кличков А. О. Окремі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 166–172.
2. Кличков А. О. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою як предмет дисертаційних досліджень в Україні – сучасний стан. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 4. С. 147–158.
3. Кличков А. О. Поняття та підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою у контексті проведення антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6. Т. 1. С. 90–96.
4. Кличков А. А. Анализ судебной практики признания физического лица безвестно отсутствующим и объявление его умершим. *Право и Закон*. 2017. № 4. С. 54–61.
5. Кличков А. О. Зміна або припинення майнових та особистих немайнових правовідносин як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 28–35.
6. Кличков А. О. Правові наслідки появи безвісно відсутньої особи, зниклої безвісти та оголошеної померлою. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. С. 111–118.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кличков А. О. Окремі аспекти видачі свідоцтв про право на спадщину внаслідок визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції в Україні та у світовій науці* : матеріали круглого столу (Дніпро, 15 листоп. 2016 р.) / відп. ред. І. С. Тімуш. Дніпро : Середняк Т. К., 2016. С. 38–42.

2. Кличков А. О. Українська цивілістична термінологія: поняття та проблеми. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 149–151.

3. Кличков А. О. Оголошення померлими осіб, які зникли в зоні проведення антитерористичної операції. *Юридична наука: сучасний стан, перспективи, інновації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 7 груд. 2016 р.) / [редкол.: А. В. Краснощок (голов. ред.) та ін.]. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2016. С. 107–110.

4. Кличков А. О. Оголошення померлою особу, яка пропала в зоні бойових дій (АТО). *Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності* : матеріали круглого столу (Дніпро, 20 січ. 2017 р.) / відп. ред. С. В. Губарев, О. О. Лов'як. Дніпро : Середняк Т. К., 2017. С. 18–25.

5. Кличков А. О. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення особи померлою. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (Київ, 21 квіт. 2017 р.) / відп. ред. С. В. Губарев, О. О. Лов'як. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 41–48.

6. Кличков А. О. Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою. *Сучасні правові системи світу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 трав. 2017 р.) / відп. ред. С. В. Губарев, М. І. Кагадій. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 232–236.

7. Кличков А. О. Зарубіжний досвід становлення та розвитку інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 31 трав. 2017 р.) / відп. ред. С. В. Губарєв, О. О. Лов'як. Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 22–30.

8. Кличков А. О. Припинення трудового договору (контракту), укладеного всупереч вимогам закону України «Про запобігання корупції». *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. URL: <https://www.naiaau.kiev.ua/naukova-diyalnist>.

9. Кличков А. О. Аспекти подання декларацій родичами осіб, що визнані зниклими безвісти. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Чернеї, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 2. С. 369–372.

Додаток Б

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
С. Д. Гусарєв

12 грудня 2018 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри цивільного права та процесу Національної академії внутрішніх справ, Кличкова Андрія Олексійовича за темою «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні» у навчальний процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук Дубівки І.В. (голова комісії), професора кафедри цивільного права і процесу, доктора юридичних наук, доцента Бурлаки О.С.; т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури, доктора юридичних наук, доцента Дрозда Олексія Юрійовича, склала цей акт про те, що матеріали дисертації ад'юнкта Національної академії внутрішніх справ (зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право) Кличкова Андрія Олексійовича за темою «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні» впроваджені у навчальний процес академії, зокрема:

1. Результати дисертації Кличкова Андрія Олексійовича відображені у наукових статтях та матеріалах науково-практичних конференцій для здобувачів вищої освіти, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Кличков А. О. Окремі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів / А. О. Кличков // Науковий вісник публічного та приватного права, № 3, 2017. – С. 166-172.

Кличков А. О. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою як предмет дисертаційних досліджень в Україні – сучасний стан / А. О. Кличков // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей. – Чернівці, 2017. - №4. - С. 147-158.

Кличков А. О. Поняття та підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою у контексті проведення антитерористичної операції / А. О. Кличков // Науковий вісник публічного та приватного права, № 6, том 1, 2017. – С. 90-96.

Кличков А. О. Анализ судебной практики признания физического лица безвестно отсутствующим и объявление его умершим / Кличков А. О. / «ПРАВО И ЗАКОН» Международный научно-практический журнал, №4, 2017. – С. 54-61.

2. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення всіх видів занять.

Голова комісії:

І. В. Дубівка

Члени комісії:

О. С. Бурлака

О.Ю. Дрозд

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Проректор Національної
 академії внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук, професор
С. С. Чернявський
 26.02.2018 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри цивільного права та процесу Національної академії внутрішніх справ, Кличкова Андрія Олексійовича за темою «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні» у науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника відділу організації науково-дослідної роботи кандидата юридичних наук, А. В. Титко (голова комісії), професора кафедри цивільного права і процесу, доктора юридичних наук, доцента О. С. Бурлаки; т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури, доктора юридичних наук, доцента О. Ю. Дрозда, склала цей акт про те, що матеріали дисертації ад'юнкта кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ (зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право) А. О. Кличкова за темою «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній роботі кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень з питань вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання окремих інститутів цивільного права України.

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності викладачів, докторантів та ад'юнктів кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

ВИСНОВОК

Результати дослідження А. О. Кличкова за темою «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні» вважати впровадженими в науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних і

галузевих досліджень з питань вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання окремих інститутів цивільного права України.

Голова комісії:

А. В. Титко

Члени комісії:

О. С. Бурлака

О. Ю. Дрозд